

3-4/98

Kvinne- FORSKNING

Politikkens steder
– og kjønnets plass



Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

fra KILDEN

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Nina Kristiansen

Redaktør: Gro Hanne Aas

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Harald Gulli

Sats: Jet Z

Trykk: GCS AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 60,-

Abonnement: kr. 200,-

Post: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Norges forskningsråd

Postboks 2700 St. Hanshaugen

0131 Oslo

Tlf. 22 03 70 00

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder

Tlf. 22 03 74 36

nk@forskningsradet.no

Toril Enger

Tlf. 22 03 74 40

te@forskningsradet.no

Margrét Helgadóttir Næss

Tlf. 22 03 72 13

mhn@forskningsradet.no

Anka Ødegaardshaugen

Tlf. 22 03 75 25

aoe@forskningsradet.no

Gro Hanne Aas

Tlf. 22 85 89 45

g.h.aas@tmv.uio.no

Kjære leser!

Da forskergruppen for maktutredningen ble oppnevnt av Stortinget i april 1998, kunne kvinneforskere med tilfredshet konstatere at Hege Skjeie er blant medlemmene. Vi åpner dette nummeret med Skjeies innlegg fra en konferanse på Stortinget 2.4.98 – om «Kjønn og makt». Nå er det ikke bare i Norge at makten skal utredes, og Toni Benteruds artikkel handler om maktutredningene i Danmark, Norge og Sverige, og om kvinneforskerens arbeid for faglig innflytelse. Anette Borchorst, dansk kvinneforsker og statsviter, skriver om hvordan hun ser på kvinneforskningsmuligheter i forhold til den danske maktutredningen. Forholdet mellom staten og kvinner tematiseres i Janneke van der Ros artikkel, og diskuteres med utgangspunkt i undersøkelser av hvordan likestillings- og kvinnespørsmål «gjøres» på det fylkeskommunale nivået.

Hva var reaksjonene da de organiserte misjonskvinnene ønsket å bli medlemmer i Norske kvinners nasjonalråd? Dette er bare ett av temaene i Line Nyhagen Predellis artikkel om misjonsfeminister. Det er nylig kommet en bok om Donna Haraway på norsk, og vi har fått trykke et av kapitlene fra denne, skrevet av Kristin Asdal og Brita Brenna. Vi bringer også et intervju med Eva Gothlin, idéhistoriker og leder for «Nationella sekretariatet för genusforskning», opprettet i 1998. Anne Søyland ser på typer av argumentasjon for likestilling i forskningssektoren.

Dette dobbeltnummeret inneholder også to artikler med kropp som hovedtema. Torbjørn Sudmann tar opp kvinnelige fysioterapeuters håndtering av kroppslig nærhet med mannlige pasienter. Joar Svane myr analyserer, gjennom teorier om

kroppsliggjøring, bruk av prevensjon som sosial handling.

Og for første gang på mange år har vi igjen kunnet finne fram debattvignetten Åpen linje: Vi presenterer to debattinnlegg til artikkelen «Forskningspolitiske (pr)øvelser» i 1/98, og et svar fra artikkelforfatteren. Den delen av debatten som går på organiseringen av kvinneforskningsinnsatsen i Norges forskningsråd regner vi med at vil gå videre først og fremst i et nasjonalt kontaktutvalg for kvinneforskningsmiljøene som nå er opprettet. Vi håper imidlertid at den forskningspolitiske debattlysten holder seg, og at den vil omfatte regjeringens forskningsmelding som er bebudet våren 1999. Vi fortsetter altså gjerne med å luften debattvignetten, og innleggene behøver slett ikke dreie seg om noe som allerede har stått i *Kvinneforskning*.

Fra 1. september 1998 er *Kvinneforskning* en del av KILDEN, Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge, som presenteres kort i dette nummeret. Fra våren/sommeren 1999 vil KILDEN bli lokalisert sammen med Kompetansesenter for likestilling og Likestillingsombudet i Grensen 5-7 i Oslo sentrum. KILDENs leder Nina Kristiansen er fra og med dette nummeret ansvarlig redaktør for *Kvinneforskning*. Undertegnede fungerer som redaktør også ut 1999, og Toril Enger fortsetter som redaksjonssekretær. Tema for 1/99 er «Min vei til kvinneforskning», i 2/99 bringer vi artikler om kjønn og religion. Arbeidstittelen på 3/99 er «Nye arbeidsliv?» (frist 15.7) og som 4/99 (frist 15.9) forsøker vi å få til et temnummer om bioteknologi. Vi tar også svært gjerne i mot artikler og bokomtaler utenom tema.

Dette nummeret skulle inneholde noe for enhver smak. God lesning!

Gro Hanne Aas

KJÆRE ABONNENT!

Planlegger du å flytte?
Ikke glem å melde adresseforandring
til Kvinneforskning!

Det er trist når vi får tidsskriftet
ditt i retur, og vi ikke aner hvordan
vi skal få tak i deg og må slette deg
fra abonnementslista ...

Hilsen oss i redaksjonen

Innhold

<i>Hege Skjeie</i> : Kjønn og politikk.....	5
<i>Toni Benterud</i> : Om maktutredningene i Norge, Danmark og Sverige og om kvinneforskernes kamp for faglig innflytelse.....	10
<i>Anette Borchorst</i> : En kort kommentar om den danske maktutredning.....	24
<i>Janneke van der Ros</i> : Fra statsfeminisme og statsfeminister til femokrater.....	27
<i>Line Nyhagen Predelli</i> : Emansipasjon av kvinner hjemme og ute: Misjonsfeminisme og dens mottakelse blant misjonsbevegelse og kvinnebevegelse	37
<i>Kristin Asdal og Brita Brenna</i> : Samtaler over tid	52
På Lyckans väg – om Nationella sekretariatet för genusforskning. Intervju med Eva Gothlin	68
<i>Anne Søyland</i> : Å koke kaffe på – en eller annen – spiker	72
<i>Torbjörg Sudmann</i> : Fra ubehag til vitenskap. Fra en undersøkelse om fysioterapeuters håndtering av kroppslig nærhet.....	80
<i>Joar Svanemyr</i> : Prevensjon som problem og kroppen som aktør: Kroppsliggjøring av struktur og mening	102
BOKOMTALER.....	
Annika Almqvist, Mia Björk, Gärd Folkesdotter, Inga Michaeli og Eva Sandstedt: <i>Mitt i nittiotalet. Kvinnor, identitet och boende.</i> Omtale ved Helene Egeland.....	119
Kristin Asdal, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser og Linda M. Rustad: <i>Betatt av viten. Bruksanvisninger til</i> <i>Donna Haraway</i> . Omtale ved Ragni Indahl	122
Harriet Holter (red.): <i>Hun og han. Kjønn i forskning og politikk.</i> En kommentar ved Ann Therese Lotherington.....	125
ÅPEN LINJE	127
LITT AV HVERT	143

KILDENs journalistpris 1999



Sekretariatet for kvinneforskning (1977–1998) opprettet i sin virksomhetstid *en pris for journalister som har synliggjort og popularisert kvinnelige forskere og/eller kvinneforskning.*

KILDEN har nå overtatt ansvaret for denne prisen, og vi oppfordrer derfor våre abonnenter til å komme med forslag til prisvinner(e). Frist for innsending av forslag er 15. mai 1999.

Juryen består av en representant fra KILDENs styre, en representant fra Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, samt KILDENs leder.

Kjønn og politikk

Av Hege Skjeie

Hvordan vil den nye maktutredningen studere de samfunnsmessige endringene i forholdet mellom kvinner og menn? *Kvinneforskning* har fått publisere et innlegg Hege Skjeie holdt på konferansen «Kjønn og makt» på Stortinget 2. april 1998. Skjeie er medlem i maktutredningens forskergruppe, som ble oppnevnt av Stortinget kort tid etter denne konferansen.

På begynnelsen av 1970-tallet sirkulerte Trygve Bratteli en liten notislapp i Arbeiderpartiets sentralstyre. Sentralstyret skulle diskutere kandidater til en ny regjering. Er det noen som vet om noen kvinnenavn? – sto det på lappen fra Bratteli. Selv hadde han ikke klart å få øye på særlig mange styringsdyktige damer i sin umiddelbare nærhet. I alle slags organisasjoner er det å bli sett avgjørende viktig: bare den kompetansen som blir anerkjent, har organisasjonsmessig gyldighet.

I mandatet for den nye maktutredningen settes store samfunnsmessige endringsprosesser i fokus. Noen stikkord: internasjonalisering – miljøutfordringer – kunnskapssamfunnet – det flerkulturelle

samfunnet. Maktutredningen skal studere hvordan både folks deltakelse og politiske styringsmuligheter blir påvirket av slike prosesser. En av de viktigste samfunnsmessige endringsprosessene gjennom de siste tre år handler om forandringer i forholdet mellom kvinner og menn. Med kvinneintegrasjonen i arbeidslivet, i fagorganisasjonene, i høyere utdanning og i sentrale politiske institusjoner kan vi snakke om en feministisk variant av den lange marsjen gjennom institusjonene. Den marsjen har utvilsomt gitt en ny autonomi i kvinners liv, i brudet med den gamle forsørgerideologien. Den har bidratt til å forandre kjønnsrelasjoner så vel innenfor parforhold, familie og hverdagsliv som innenfor politikken

og arbeidslivets sentrale organisasjoner. Hva slike forandringer konkret handler om, bør opplagt interessere en ny makt- og demokratiutredning.

Fra en kjønnsblind politisk kultur til en kjønnspolitisert kultur

Med en ny maktutredning får vi helt sikkert mange slags debatter om nye styringsbetingelser – om innskrenkninger og utvidelser av politiske handlingsrom. De hadde vi i forlengelsen av den forrige maktutredningen også. Og historikerne har allerede tjuvstartet på en ny debatt, blant annet i de siste bindene av Aschehougs *Norgeshistorie*. Og i *Nytt Norsk Tidsskrift* har Francis Sejersted trukket opp en kontrast mellom det han framstiller som Gerhardsen-epokens politiske visjoner og Brundtland-epokens reparasjons- og administrasjonspolitikk.¹ Som politisk leder var Gro Harlem Brundtland utvilsomt en dyktig administrator, og et skikkelig menneske. Men bare på det internasjonale området var det elementer av det vi kan kalle genuint lederskap, hevder Sejersted. Virksomheten som norsk statsminister var derimot visjonsløs. Her har hun ikke kunnet måle seg med forgjengerens evne til politisk nytenkning, til å fange opp nye tendenser og stemninger i befolkningen – med ditto velgermobilisering for partiet. Forfallet til «reparasjonspolitikk» bør likevel forklares mer ut fra institusjonelle arrangementer enn ut fra individuelle egenskaper, presiserer riktignok Sejersted. Framfor noe er det mindretallsregjeringens konsekvenser som her viser seg fram.

I en slik karakteristikk ignorerer da Sejersted de siste tredve årenes kvinne-

kamp for politisk deltakelse og makt. Trygve Brattelis jakt på kvinnenavn ved inngangen til 1970-tallet var ett uttrykk for en ny politisering av kjønn. I de første tiårene etter krigen var den kjønnspolitiske debatten knapt hørbar. På regjeringens tegnebrett tok gjenreisnings- og planpolitikken form. Men der ble også husmorgenerasjonen formet. På slike tegnebrett begrenset det kjønnspolitiske relevante seg til statlig sponsete opplysningskurs i sunt kosthold og fornuftige forbrukervaner. I det som, av flere enn Sejersted, beskrives som den visjonære etterkrigspolitikken – og da helst i kontrast til dagens traurige tilstander – måtte kvinnebevegelsen stort sett nøye seg med å koke kaffe for sosialismen, som Elsa Rastad Bråten har sagt det.

Kvinneprotestene ble først høylytte etter at Gerhardsen hadde tapt regjeringsmakten. Som ny partileder og statsminister måtte Trygve Bratteli både følge opp benkeforslaget fra partilandsmøtet i 1969 om selvbestemt abort, og valgløftet om en lov mot diskriminering av kvinner foran stortingsvalget i 1973. Fra Trygve Brattelis regjering kom også den første kongelige resolusjonen om kjønnsammensetningen innenfor offentlige styrever, utvalg og råd – som synliggjorde deltakelsesstrukturene innenfor det omfattende norske korporative nettverket. I EF-kampens kjølvann kom alle former for demokratiske underskudd under debatt. «Folkestyrets» mannshegemoni var intet unntak. Men først med «Gro» ble det også i Arbeiderpartiet lagt en ny fordelingsnøkkel for det Bratteli i sin tid kalte «spørsmålet om kvinnerepresentasjon». Med «Gro» ble også bruddet med den gamle forsørgerideologien definitivt. 1980-tallets visjon for en ny kvinnepolitikk var enkel nok: Politiske reformer

som bidrar til økonomisk selvstendighet gjennom lønnsarbeid. Men det enkle er ikke nødvendigvis trivielt. Tvert imot – vil jeg si. Går vi tilbake i historien, finner vi ingen prinsipiell linje der for eksempel arbeiderbevegelsen insisterte på kvinners rett til deltakelse – hverken i politikken, eller i lønnsarbeidet. Arbeiderbevegelsen insisterte på solidaritet. Det kunne ofte bety en relativ underordning av kvinnekrav.

Jeg skal gi ett eksempel, som heller ikke går svært langt tilbake i denne historien. Det er knyttet til forberedelsen av likestillingsloven tidlig på 1970-tallet. Et internt utvalg av Arbeiderparti- og LO-topper ble satt til å overvåke dette arbeidet, slik tradisjonen av «faglig-politisk samarbeid» ofte har gitt anledning til. Arbeidet med likestillingsloven hadde to hovedformål: kvinners like rett til utdanning og arbeid skulle forankres i en juridisk garanti, og likelønnsprinsippet skulle lovfestes på måter som kunne bidra til å løse lavtlønnsproblemet, dvs. at kvinneyrker lønnes systematisk lavere enn mannsyrker uten at dette kan begrunnes med at arbeidet er mindre kvalifisert eller krevende. Den første målsettingen var ukontroversiell. Den andre holdt på å torpedere hele likestillingsloven. LO truet med å gå imot forslaget dersom loven åpnet for lønssammenligninger som gikk lenger enn å sammenligne vesentlig likt arbeid, utført i samme virksomhet. I regjeringen fortalte statsråden som hadde ansvaret for lovforberedelsen at han gjerne ville gått lenger, men at LO hadde satt foten ned: i spørsmålet om «kvinneyrkers lønsplassering» kunne ikke LO akseptere omfattende inngrep i den frie forhandlingsretten. Innenfor et så kjønnsdelt arbeidsmarked som det norske ble det derfor lite hjelp å

hente fra likestillingslovens paragraf 5.

I dag ser vi derimot hvordan nettopp sammenligninger på tvers av yrker danner ett viktig grunnlag for forhandlingsstrategier innenfor store kvinneyrker som for eksempel sykepleie og undervisning. Realiseringen av en målsetting om «økonomisk selvstendighet gjennom lønnsarbeid» avgjøres fortsatt innenfor rammen av det tradisjonsrike norske forhandlings-systemet. Også dét er en maktstruktur som en ny makt- og demokratiutredning bør interessere seg for.

Samme type forventning, om relativ underordning av kvinnekrav, kommer også til uttrykk i Einar Gerhardsens nøling da han i sin tid ble tilbudt vervet som frontfigur for den første kampanjen for å få flere kvinner i kommunestyrene. Gerhardsen fryktet betydningen av kjønn som skillelinje i politikken: de konsekvensene en større kvinnedeltakelse kunne få for partidisiplinen.² I dag vet vi at frykten var overdrevet. I partipolitikken viser betydningen av kjønn seg mer gjennom nye dagsordener, enn gjennom nye konfliktlinjer eller nye samarbeidsformer. Men trivielle dagsordener er det ikke. Kontantstøttedebatten er én konsekvens av kvinneintegrasjonen i politikken. Etter regjeringsskiftet er dette den politiske enkeltsaken som framfor noen har trukket opp skillelinjene i partipolitikken. Slik har kontantstøtten fått direkte betydning for regjeringens styringsmulighet. Men den handler samtidig om en kamp om definisjonsmakt: om kontantstøtte som uttrykk for en ny visjon for familielivet, eller som en trussel mot kvinners økonomiske uavhengighet.

Kjønnsforståelser i politikken

Det kvinnebevegelsen klarte, på det be-

rømte 1970-tallet, var enkelt sagt å skape gjennomslag for en ny «stor forståelse»: at kjønn i seg selv er politisk relevant. At det spiller en rolle om det er menn eller kvinner som tar politiske beslutninger. At slike beslutninger vil preges av nettopp kjønnsforskjeller: i verdier, i interesser, eller i erfaringer. Og at menn derfor ikke har noe legitimt krav på å representere kvinners interesser. Budskapet hadde umiddelbar gjenkjennelsesverdi. Det trakk relativt tungt på noen gamle stereotyper om manns- og kvinneverdener, om manns- og kvinneverdier. Men fra å være en begrunnelse for at kvinner kunne utestenges, ble forskjellsargumentet nå en begrunnelse for inklusjon i offentligheten. Argumentet skiftet rett og slett fortegn.

Ett av de få områdene der 1970-tallets intense kjønnspolitiseringer ikke kan spores, er i serien av publikasjoner fra den maktutredningen som ble gjennomført i løpet av dette samme tiåret. Det manglet riktignok ikke på forslag, for eksempel om å supplere modeller av «det perfekte marked», «det perfekte byråkrati» og «det perfekte demokrati» med modeller av «det perfekte patriarkat». Men slike anbefalinger ble i liten grad fulgt opp. Sammen med andre av 1970-tallets kulturopprør, forble det kjønnspolitiske opprøret underlig usynlig i maktutredningens redegjørelser for parlamentariske styringskjeder og korporative segmenter; for den norske blandingsadministrasjonen og forhandlingsøkonomien. Men innenfor både parlamentariske styringskjeder og korporative segmenter ble det altså, som vi har sett, tatt en rekke initiativer som direkte utfordret etablerte forestillinger om «naturlige» kjønnsordener.

I norsk partipolitikk finner vi nå det

jeg vil kalle en nærmest overveldende oppslutning blant politikerne selv om betydningen av kjønn i politiske beslutningsprosesser. Dette kommer til uttrykk i konkrete intervju-undersøkelser med kommunepolitikere på slutten av 1970-tallet, med partienes landsmotedelegater på midten av 1980-tallet og med stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer ved inngangen til 1990-tallet. Fra partipolitikken har argumentasjonen smittet til andre beslutningsfelt. Det er den samme type begrunnelse som nå tas i bruk i næringslivet. Men da tilpasset næringslivets egen logikk. I politikken blir demokratiske underskudd et problem i seg selv. I næringslivet blir dårlig resursutnyttelse et problem i seg selv. Argumentet om at bedriftene går glipp av viktige kunnskaper, eller nyttige erfaringsgrunnlag, så lenge menn bare fortsetter å velge menn til lederposisjoner, er nettopp et slikt forskjellsargument. Argumentet skaper usikkerhet om beslutningsgrunnlaget. I politikken har det handlet om beslutningers representativitet; i næringslivet handler det om beslutningers effektivitet.

Jeg vet ikke hvor omfattende denne kjønnspolitiseringen i næringslivet er. Heller ikke hva nye problemformuleringer betyr for etablerte styringsstrukturer. Eller hva som skjer med maktrelasjoner i denne typen tilnærming mellom markedsnormer og politiske normer. Men interessant å finne ut av, det må det jo være.

«Farlige forskjeller» het det likevel i en kommentar i Aftenposten til denne vårens TV-program om næringslivets vedvarende «Glasstak». Det journalisten advarte mot, var stereotypienes nærmest iboende evne til å lime oss fast – som kjønn – i en bestemt kategori. Jeg skal gi

ett lite eksempel på en nokså aktiv bruk av limtuben, og da i regi av pressen. Det har jeg hentet fra den gangen den første «kvinneregjeringen» – som media hadde døpt den – feiret toårsjubileum med pressekonferanse på hotel Bristol. Dagbladets utsendte ble her svært skuffet. Statsrådene kommuniserte som politikere, ikke som kvinner. Varmen manglet, og kontakten manglet. De satt tilbakelent og markerte avstand, i stedet for den forventede kvinnelige nærheten. Noe av det som forarget journalisten aller mest, var at også de kvinnelige politikerne hadde det så travelt – at de ikke hadde tid til å slå av en prat. Et eget oppslag fortalte om den unge dagsnytt-reporteren som med båndopptakeren over skulderen og regjeringens hefte om kvinner og ledelse løp etter likestillingsministeren med utstrakt mikrofon – foran løp ministeren og ropte, omtrent som kaninen i Alice i Eventyrland, jeg har ikke tid; jeg skal i et møte. – Som flinke små menn i dress, var samleoverskriften for avisoppslaget.

I dette oppslaget kommer ett sett av nye kjønnsnormer i «likestillingssamfunnet» tydelig til uttrykk. Det vi her leser – både på og mellom linjene – er et normpress som handler om bevisbyrde; om plikten til å demonstrere forskjelligheten. Men på 1990-tallet har ikke bare «kvinneligheten» blitt en problematisk vurderingsskala i offentlig debatt. Etter blant

annet Mannsrolleutvalgets intense medieinnsats på 1980-tallet har også «mannligheten» blitt et tydeligere uttalt vurderingsgrunnlag. Det være seg som krav om tilpasning til akseptable farsroller, akseptable sjefsroller eller – for den saks skyld – om avvisning av uakseptable gutteromskulturer.

Makt- og demokratiutredningen blir spesielt oppfordret til å undersøke «den offentlige meningsdannelsen». I den forbindelse kan den med fordel interessere seg for den medieformidlede meningsproduksjonen om hva kjønn betyr – for eksempel spørsmålet om hva nye normer for «mannlighet» og «kvinnelighet» påstås å forplikte oss til, og hvordan slike normer bidrar til å fordele status og autoritet i samfunnsdebatten.

*Hege Skjeie
førsteamanuensis
Institutt for statsvitenskap
Universitetet i Oslo*

Noter

1. «Parlamentarismens suspensjon og embetsmannstatens gjenkomst», i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1/1997.
2. Gjenfortalt av Birgit Wiik, i kronikk i *Dagbladet* 10. mai 1986.

Om maktutredningene i Norge, Danmark og Sverige

og om kvinneforskeres kamp for faglig innflytelse

Av Toni Benterud

Makt- og demokratiutredninger er i vinden. Toni Benterud ser nærmere på utredningene som er i gang i Danmark, Norge og Sverige; mandatene, diskusjonene i offentligheten og kvinneforskernes strategier for faglig innflytelse.

Norge, Sverige og Danmark er for tiden i gang med hver sin makt- og demokratiutredning.

Den norske og danske utredningen skal gå over 5 år med en bevilgning på henholdsvis 49 og 50 millioner kroner. Den svenske utredningen er organisert som et mindre prosjekt på to år der en parlamentarisk komité er utpekt til å utføre oppdraget. I Norge og Danmark vil utredningene være mer forskerstyrt. Den norske regjeringen har i tillegg til en utnevnt forskergruppe opprettet et råd på 23 medlemmer som skal bistå forskergruppen.

I denne artikkelen ser jeg nærmere på mandatene for de nordiske maktutredningene samt hvilke motiver som ligger bak initiering av disse utredningene. Videre ser jeg på hvordan forskningsmiljøene mobiliserer i forhold til utredningene, og da i særlig grad norske, danske og svenske kvinneforskeres kamp om faglig innflytelse, hvilke organisatoriske strategier som er valgt, og hvilke temaer og problemstillinger som har vært fremmet i den offentlige debatt til nå. Jeg tar for meg norske kvinneforskeres kamp om plass i forskergruppen som leder utredningen, og deretter beskriver og drøfter

jeg de innspill som har kommet fra noen norske kvinneforskere til maktutredningen. I Danmark har enkelte kvinneorganisasjoner med Ligestillingsrådet i spissen tatt opp hansken og laget et konkret innspill til den danske utredningen. Jeg spør i den forbindelse om maktutredningene kan ha en demokratiserende effekt og danne grunnlag for en revitalisering av relasjonen mellom kvinnebevegelsen og kvinneforskningen. Til slutt ser jeg nærmere på svenske forhold med integrering versus segregering av forskning på kjønn og makt i henholdsvis deres store maktutredning på 1980-tallet og den senere «Kvinnomaktutredningen».

Utredningenes mandater

Det er drøyt 20 år siden Norge gjennomførte sin første maktutredning med professor Gudmund Hernes som forskningsleder. Svenskene gjennomførte en tilsvarende utredning i siste halvdel av 1980-tallet. Erfaringer fra disse utredningene kan ha en viss verdi for alle – også for danskene som nå prøver seg for første gang. Men det er ingen tvil om at dagens maktutredere står overfor helt andre utfordringer enn for 10–20 år siden, når en ser nærmere på problemstillingene som skisseres i mandatene til utredningene i de tre landene: Samfunnet er blitt mer komplekst. Velferdssamfunnene i Norden har mistet mye av den gamle tryggheten i løpet av 1980- og 90-årene med en økende globalisering som bl.a. innebærer fri flyt av kapital, varer, tjenester og arbeidskraft over landegrensene. I tillegg har utviklingen innen medie- og IT-teknologien endret våre informasjons- og kommunikasjonsmønstre totalt. Vi har fått en nedbygging av nasjonalstatens betydning hvor viktige beslutninger over-

føres til internasjonale organ og fora. For Sverige og Danmark er EU-medlemskapets betydning for det hjemlige demokrati og folkestyret en sentral problemstilling. For Norges del vil også politiske beslutninger i EU og EØS og andre internasjonale fora ha betydning.

Likhetene mellom mandatene for makt- og demokratiutredningene i de tre nordiske landene er mer slående enn forskjellene. I alle tre står spørsmål om vilkårene for folkestyret og demokratiet sentralt. Hvilke muligheter har individet til å influere på lokale og sentrale myndigheters beslutningsprosesser? Og hvordan påvirkes disse myndighetene? Spørsmålet som ligger både eksplisitt og implisitt i utredningsoppdragene, er i hvor stor grad politikerne i dag har kontroll over samfunnsutviklingen, eller om styringsmulighetene mer eller mindre er forsvunnet under globaliseringsprosessen. Mange vil oppfatte det slik at individet gjennom 1980- og 90 tallet har fått større rom for handling og selvrealisering, men i hvilken grad har individet mulighet til å påvirke det politiske systemet?

Motiver

Hvilke motiver ligger bak disse maktutredningene? Hva er tanken bak dem? Er hensikten å besegle – eller knytte – en allianse mellom politikk og forskning? Er det kanskje et forsøk fra politikernes side på å teste kvaliteten på samfunnsforskningen? Eller er utredningene satt i gang for å gi samfunnsforskerne, eventuelt politikerne selv, en fornyet prestisje? Eller er hensikten å øke politikernes egen makt? I forbindelse med et seminar om de nordiske maktutredningene i Bergen, 5. februar 1998, uttalte Olof Petersson,

professor i statsvitenskap og leder av den første svenske maktutredningen, noe friskt at det kan synes som om mandatene til utredningene er utarbeidet av politikere som ønsker at forskere skal hjelpe dem med å skaffe dem mer makt og innflytelse. Samtidig påpeker Petersson i en kronikk i Aftenposten at det norske mandatet gir inntrykk av at demokratiet trues av ytre krefter (15. desember 1997). Politikerne føler seg truet av «multinasjonale selskaper, internasjonalt byråkrati, tekniske nyvinninger, aggressive medier, grenseoverskridende miljøbevegelser, avvikende minoriteter, selvbevisste yrkesgrupper og autonome organisasjoner». Noe påfallende er det at mandatene ikke reflekterer over om det også kan være interne krefter i det politiske systemet som truer demokratiet selv. Politikerne legger ikke opp til noen selvrefleksjon eller selvkritisk analyse. De ser ikke seg selv som deler av problemene. Danskene fokuserer imidlertid i sitt mandat mer på egne politiske institusjoner, samspillet mellom dem og den rolle de spiller i det danske samfunnet – bl.a. ønsker de å studere maktrelasjonene mellom ulike deler innen de sentrale og lokale beslutningsorganene og disse organenes forhold til samfunnet for øvrig.

At politikere skulle ha bestemte interesser i forhold til maktutredningene er ikke mer oppsiktsvekkende enn at samfunnsforskningen også har sine. Det er ingen tvil om at de tidligere maktutredningene har bidratt til en vekst i og styrking av samfunnsforskningen. I et intervju med avisen *Forskning* sier Gudmund Hernes selv om den første norske maktutredningen: «Vi fikk stappet inn forskningen vår i pensumlitteraturen ved Norges universiteter, høyskoler og videregående skoler, og det har nok preget mange av

dagens deltakere i politikk, statsforvaltning, næringsliv og mediene» (nr. 3/98). Den oppmerksomhet og prestisje maktutredningen nøt i sin tid, kan neppe gjentas. Fra 1970-tallet og fram til i dag har makt- og demokratispørsmål vært sentrale felt innen samfunnsvitenskapelig forskning. Dagens maktutredning vil derfor ikke få den samme nyhetens interesse som den forrige fikk. Det Hernes imidlertid peker på i sin uttalelse, er den makt vitenskapen har som institusjon i samfunnet. Forskning er en form for kulturell produksjon som er i stand til å prege våre tanker og perspektiver og vårt syn på omgivelsene rundt oss. Forskning er i høyeste grad blitt en premissleverandør for politiske beslutninger og vedtak. Samtidig ser vi i dag tendenser til at grensene mellom vitenskap og samfunn – mellom politikk og forskning – utviskes. Dette viser seg tydelig i de nye teknovitenskapene, som for eksempel informasjonsteknologi, bioteknologi og materialteknologi der den teknologiske utviklingen er avhengig av systematisk vitenskapelig kunnskapsproduksjon, som må anvendes for å kunne testes. Det sosiologiserte samfunn kan stå som et bilde på tilsvarende tendenser innenfor samfunnsvitenskapene (Sørhaug 1997). Samfunnsmessige problemer og problemløsninger blir i større og større grad formulert innen en samfunnsvitenskapelig språkdrakt og forståelsesramme. Virkeligheten og brukernes forståelse av den er fanget inn av det sosiologiske språket. Vårt forskningsavhengige samfunn har ytterligere befestet seg og stiller oss dermed overfor nye og endrete betingelser for det forskningspolitiske arbeidet (Lundstøl 1977; Sejersted 1989; Gulbrandsen 1998). Har vi råd til å overse dette faktum i en maktutredning i dag?

DEN NORSKE MAKTUTREDNINGEN

Hovedtema: Vilkårene for det norske folkestyret og endringer i disse.

Tre hovedproblemstillinger:

- A) På hvilken måte påvirkes individets muligheter for innflytelse og medvirkning i organisasjons- og samfunnslivet?
- B) Hvordan påvirkes det politiske systemet og styringsorganene?
- C) Hvordan påvirkes forholdet mellom A) og B)?

Sentrale utfordringer og drivkrefter som bør studeres nærmere:

- Økt internasjonalisering
- Teknologi
- Den offentlige meningsdannelse
- Miljøutfordringene
- Det flerkulturelle samfunn som utfordring
- Kompetanse- og kunnskapssamfunnet
- Desentralisering, deregulering, privatisering, markedsmekanismer og brukermedvirkning

DEN SVENSKA DEMOKRATIUTREDNINGEN

Utredningen skal belyse de nye forutsetningene, problemene og mulighetene som det svenske folkestyret møter innen 2000-tallet.

Analyseområder:

- Internasjonalisering av økonomien. Økonomi og demokrati i samspill
- Det svenske EU-medlemskapet – endring av makten?
- Nye informasjons- og kommunikasjonsmønster, informasjonsteknologien. Det nye medielandskapet
- Medborgeres politiske organisering
- Forandringene i den offentlige sektoren. Utviklingen innen folkebevegelsene

DEN DANSKE MAKTUTREDNINGEN

«En analyse av demokrati og makt i Danmark»

Sentrale forskningsområder det er ønskelig å få undersøkt:

De sentrale og fremtredende beslutningstagere

- Folketingets rolle og posisjon
- De politiske partier
- Domstolenes funksjon og deres forfatningsrettslige plassering og rolle

De underliggende beslutningsstrukturer

- Maktstrukturer i det økonomiske liv
- Internasjonaliseringens konsekvenser for folkestyret
- Sentraladministrasjonen og embetsmennenes rolle
- Organisasjoners og bevegelsers rolle og innflytelse
- Medier og politikk
- Analyse av faktiske lovgivningsprosesser

Den politiske hverdag lokalt og for den enkelte

- Det lokale folkestyrets arbeidsvilkår
- Hverdagslivets institusjoner
- Den enkelte borger og fellesskapet

Det norske mandatet trekker frem kunnskap og kompetanse som et viktig studiefelt. Her burde det gis rom for forskningens selvrefleksjon – kvinneforskningens selvrefleksjon.

Kamper om forskningsgruppen

Maktutredningene er i seg selv gjenstand for maktkamp. Først kjemper partipolitikkerne seg imellom om å få satt sitt preg på utformingen av oppdraget, og deretter flyttes maktkampen over til forskningsmiljøene som ønsker å delta i utredningen. Maktkamp utøves som kjent ikke bare på de åpne og synlige arenaene; som regel foregår de mest avgjørende kampene i kulissene, hvilket også er karakteristisk for den akademiske kultur med sitt skarpe skille mellom formelle og uformelle sfærer (Sørhaug 1991). Ifølge Sørhaug vil ekstrem vektlegging av et formalisert system for vurdering av kompetanse hos forskere, slik tilfellet er i Akademia, bidra til å danne et bakteppe med utkjemping av maktkamper med mer eller mindre legitime/illegitime virkemidler. Dette bakteppet er ikke mindre relevant i denne sammenheng.

Da LOS-senteret i Bergen i samarbeid med Norges forskningsråd inviterte til et seminar i Bergen 5. februar 1998 vedrørende de nye maktutredningene i Danmark, Sverige og Norge, hadde nok mye foregått i kulissene allerede. En kan lett forestille seg de telefoner, mailer og møter av formell og uformell karakter som har vært innrettet på å posisjonere seg i forhold til den forestående utredningen, med pleie av innflytelsesrike kontakter i forskningsmiljøer og politikk, rekruttering av dyktige forskere for å kunne delta i utredningen, forberedelse av prosjekter osv. Samtidig voktes det godt på mulige

konkurrenter innen forskningsmiljøene med hensyn til innflytelse over utredningen. Bergen-seminaret var kun en av flere kanaler som ble tatt i bruk for å få inn kvinneforskere i forskningsledelsen. Fraværet av kjønnsanalyser i Hernes sin maktutredning på 70-tallet ga grunn til uro med tanke på den forestående maktutredningen. Nok en maktutredning uten fokus på kjønn og makt kunne vanskelig tolereres. En egen kvinnemaktutredning, slik de nylig har hatt i Sverige, ble heller aldri ansett som noe aktuelt alternativ fra norske kvinneforskere side. Derfor ble det viktig å mobilisere tidlig i prosessen.

Seminaret i Bergen var en slags idédugnad med hensyn til perspektiver og innhold i den norske maktutredningen og derigjennom hvordan dette skulle reflekteres i forskningsledelsen. Her var de samlet alle som en, de mange herrer og damer høyt på strå i forskningsverdenen. Stemningen var til å ta og føle på i kaffepausene, for her var det ikke mulig å være uanfektet av tilstedeværelsen av en statssekretær fra Statsministerens kontor med hånd om maktutredningen. Majoriteten av innledere og debattanter var samfunnsforskere. Kun én av innlederne var humanist, professor Siri Meyer, faglig leder ved Senter for europeiske kulturstudier, Universitetet i Bergen. Hennes perspektiver om makt i de symbolske og åndelige rom i samfunnet, om hvilken maktforståelse som ligger i de store og små fortellinger i vår kultur, fikk en selvsom plass i rekken av mer tradisjonelle statsvitenskapelige problemstillinger vedrørende det representative demokrati, inntil professor Francis Sejersted ettertrykkelig plantet humanioraperspektiver inn i maktutredningens midte. Hans kraftsalver mot statsvitenskapsdominansen i de tidligere og nåværende maktut-

redningene i de nordiske landene og hans dårlig skjulte sarkasmer til arrangørene om at Meyers perspektiver kun var ment som sukker på grøten, satte spor etter seg i debatten.

Kvinneforskere hadde mobilisert til seminaret og markerte seg i debatten. Kvinneforskning ble også trukket frem av andre forskere som et forskningsfelt som representerer teoretiske og metodologiske nyvinninger innen samfunnsforskningen i studier av makt, så vel på makro- som på mikronivå. Enkelte fremholdt også at kvinneforskere hadde evnet å knytte sammen både det deskriptive og det normative i sin forskning. Dette ble spesielt gjort til et poeng i forlengelsen av at flere mente at utredningen måtte utvikle normative teorier. Sejersted etterlyste selvrefleksjon på vitenskapens vegne, et søkelys på den institusjonelle makt vitenskapen har. Her ble det replisert at kvinneforskningen i særlig grad har tatt opp i seg det selvrefleksive. Kvinneforskerne kvitterte med å stille krav om 40 % representasjon i forskningsledelsen.

Selv om kravet ble kun delvis innfridd, var kvinneforskerne tilfredse med sammensetningen av forskergruppen og især utnevningen av førsteamanuensis og kvinneforsker Hege Skjeie fra Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo (Klassekampen 17. mars 1998). Forskergruppen ledes av professor Øyvind Østerud ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. De øvrige i gruppen er Siri Meyer, professor i kunsthistorie og leder av Senter for europeiske kulturstudier, Universitetet i Bergen, Per Selle, professor ved Institutt for sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen, også statsviter, og Fredrik Engelstad, sosiolog og leder av Institutt for samfunnsforskning. Gruppen består altså

av tre statsvitere, en sosiolog og en humanist. Siri Meyer, og til dels også Fredrik Engelstad, representerer det tverrfaglige alibi i forskergruppen. Et interessant hypotetisk spørsmål er om Siri Meyer hadde blitt valgt ut dersom Arbeiderpartiet hadde sittet ved makten og ikke Bondevik-regjeringen. Trolig har Bondevik-regjeringens vektlegging av samfunnsmessige verdier og moral i sin politikk spilt inn i vurderingen av den faglige sammensetningen av forskergruppen. Regjeringens uttrykte ønske om kontakt og samarbeid mellom maktutredningsgruppen og verdikommisjonen synes å bekrefte dette.

Forskningsledelsen i den danske maktutredningen består nesten utelukkende av statsvitere, fire av fem forskere. Den femte, lektor Signild Vallgård ved Institut for Folkesundhetsvidenskab ved Københavns universitet, driver sosialmedisinsk forskning. Kjønnfordelingen er den samme som i den norske forskergruppen. Imidlertid har danskene valgt en kvinne som leder av forskergruppen, professor Lise Togeby ved Institut for Statskundskab ved Universitetet i Århus. Togeby har viet noe av sin forskning til studier av kjønn og politikk. Jeg finner det imidlertid vanskelig å foreta en sammenligning mellom danske og norske kvinneforskere når det gjelder betingelsene for innflytelse overfor maktutredningen. Det jeg vet er at tyngdepunktet innen dansk kvinneforskning har ligget innenfor de humanistiske fag, og at statsfeminismen er langt mindre utviklet i Danmark sammenlignet med Norge og Sverige. Norsk kvinneforskning har i all hovedsak vært samfunnsvitenskapelig orientert. I tillegg til dette vil jeg peke på ytterligere fire faktorer som kan forklare norske kvinneforskeres relative suksess i

denne sammenhengen: For det første har den norske kvinneforskningen siden begynnelsen av 1970-tallet vært et felt i vekst. Kvinneforskningsperspektiver har blitt introdusert og benyttet innenfor et økende antall fagområder, og egne kvinneforskningsprogrammer har styrket feltet – noe som igjen har bidratt til teoriutvikling og mer nyanserte metodologiske verktøy. Kvinneforskning har fortsatt lav prestisje i forhold til andre forskningsfelt, men vi kan likevel ikke utelukke at perspektiver og tilnærmingssåter i kvinneforskningen kan ha påvirket og tilflytt andre forskningsfelt på mer eller mindre skjulte måter. Dette vet vi lite om. En annen faktor som er verdt å nevne, er den institusjonelle oppbyggingen kvinneforskningen har gjennomgått de siste ti-tolv årene med egne sentre og forskningsgrupper tilknyttet universitetene og de statlige høyskolene. Disse institusjonene bidrar ikke minst til å synliggjøre kvinneforskningen. Den tredje faktoren jeg vil nevne, er at noen få, men desto mer toneangivende kvinneforskere etter hvert har oppnådd maktposisjoner innen universitetssektoren. Flere har kommet opp i professor- og mellomstillingssjiktet innen Akademia. En fjerde faktor som har betydning for kvinneforskningens innflytelse i forhold til maktutredningen, er den spesielle samfunnskontrakten mellom kvinneforskning og politikk. Kvinneforskningen har i stor grad fått sin legitimitet innen politikken som premissleverandør for likestillingskampen. Dette har konkret avspeilet seg i en type alliansebygging mellom kvinneforskere og kvinnelige politikere på Stortinget. Med denne bakgrunnshistorien hadde kvinneforskere nok selvtillit til å stille krav om 40 % kvinneforskere i forskningsledelsen. Innbakt i kravet lå også et ønske om

godtgjørelse for å ha vært «glemt» i den forrige maktutredningen.

Som vitne til denne kampen om innflytelse er det fristende å minne om faren for å stirre seg blind på både kjønn og faglig tilhørighet i vurderinger av sammensetningen av forskningsledelsen. Verken et bestemt kjønn eller faglig tilhørighet gir forutsigbare rammer for meninger og handlinger. Dette viste også debatten på seminaret i Bergen.

Revitalisering av kontakten kvinnebevegelse – kvinne- forskning gjennom maktutredningen?

Kvinneforskningen og kvinnebevegelsen utviklet en gjensidig og tett relasjon på 1970-tallet. Mange kvinneforskere var aktive i kvinnebevegelsen samtidig som forskningen fikk sin inspirasjon gjennom den kamp og de debatter kvinnebevegelsen førte i offentligheten. Mange av kvinnebevegelsens problemstillinger og spørsmål ble fanget opp i forskningen. Etter hvert ble kvinneforskningen et eget forskningsfelt, som trakk til seg mange kvinnelige studenter og vitenskapelig ansatte med ulik bakgrunn. Etter godt og vel to tiår er forbindelseslinjene mellom kvinnebevegelsen og kvinneforskningen mindre synlig. Kvinnebevegelsen har utviklet seg til en mindre og mer fragmentarisk bevegelse samtidig som kvinneforskningen har orientert seg inn mot en mer akademisk og forskningsintern verden. Gjennom sin statsfeministiske orientering har den norske stat og større organisasjoner «overtatt» som bestillere av kvinneforskning.

Det danske Ligestillingsrådet tok et

initiativ overfor kvinneorganisasjonene ved lanseringen av den danske maktutredningen. Rådet dannet en arbeidsgruppe bestående av en kvinneforsker og representanter fra ulike kvinneorganisasjoner. Gruppen arrangerte en rekke møter og høringer med forskere, interesseorganisasjoner og politikere for å få frem aktuelle spørsmål og problemstillinger om kjønn og makt som kunne viderefremmes til maktutredningene. Dette har resultert i et idéhefte kalt *Køn, Magt og Demokratisering* (utgitt av Ligestillingsrådet 1998). Hftet sorterer spørsmålene som er kommet inn i seks hovedtemaer: Spørsmål om kjønn og makt ønskes belyst i forhold til politikk, økonomi, organisasjonsliv, profesjoner, medier og til slutt familieliv. Mange spørsmål og problemstillinger listes opp innenfor hvert tema. De aller fleste spørsmålene dreier seg om kartlegging av kjønnsfordelingen i forhold til innflytelsesrike/prestisjefylte stillinger/posisjoner innen ulike institusjonelle rammer (politiske myndigheter, organisasjonsliv, næringsliv, offentlig sektor, medieindustrien osv.) samt tilgang til økonomiske ressurser og profesjonsmakt. Fokus settes også på den relative makt kjønne har i forhold til hverandre i den moderne «forhandlingsfamilien».

Jeg ser viktigheten av å kartlegge kjønnes relative makt innen ulike sammenhenger, og benytte muligheten til å etablere databaser med grundig utarbeidet statistisk materiale med jevnlig oppdateringer, slik som det foreslås i det danske heftet. Imidlertid vil kartlegging kun gi et statisk bilde av maktforholdene mellom kjønne. En slik kunnskap har begrenset verdi. Det interessante må være å finne ut hva som ligger bak eller forut for den kjønnsfordelingen statistikken

viser – f.eks. hvilke latente og manifeste prosesser som oppstår i samhandling mellom mennesker og som forårsaker maktubalanse. Det bør også kunne være en viktig oppgave for maktutredningene å finne potensialer for endring i eller opphør av illegitim maktutøvelse.

Spørsmålene innenfor de seks hovedtemaene preges av en stor grad av kjønnsdikotomisering. Makt og maktbruk følger kjønnskillene, det er snakk om kvinner versus menn, hvor makten er forbeholdt mennene. Spørsmålene problematiserer f.eks. ikke makt og maktutøvelse mellom kvinner og mellom menn. Dette er viktige perspektiver som f.eks. kan være egnet til å kaste lys over hvor vanskelig det er å endre det skjeve maktforholdet mellom kjønne. Vi befinner oss i en brytningstid, hvor forskjellene mellom kvinner i dagens samfunn fremtrer på en annen måte enn før, ved for eksempel at en økende andel kvinner får høyere utdanning og inntar maktposisjoner innenfor ulike samfunnsområder.

Siden tidlig på 1980-tallet har likestillingspolitikken i Norge og i Norden for øvrig hatt et sterkt fokus på kravet om flere kvinner inn i ledende stillinger. Dette er et viktig krav, men i iveren etter å få kvinnene til å bestige tinder, har det vært lite fokus på de endrete forskjellene mellom kvinner. Å snakke om at kvinner har ulik status og ulike interesser seg imellom, gjerne uttrykt gjennom åpne eller skjulte maktkamper, er vanskelig innenfor en kvinnepolitisk diskurs der enhet og solidaritet er grunnleggende verdier. Hvilken betydning forskjellene mellom kvinner får på individ- og gruppenivå kvinner imellom, er noe det er interessant å se nærmere på. Norsk kvinneforskning har i en viss grad begynt å sette fokus på sosiale ulikheter mellom

kvinner (Hoel 1997, Ellingssæter, Noack og Rønsen 1997, Kitterød 1998). Med ulikheter følger også gjerne konflikter både på gruppe- og individnivå. Profesjonskampen mellom sykepleiere og hjelpepleiere er riktignok en kamp mellom to kvinnedominerende yrkesgrupper, men den kan også generere personlige konflikter mellom kvinnelige sykepleiere og hjelpepleiere i konkrete arbeidssituasjoner. Det finnes også skillelinjer mellom kvinner når det gjelder søknad om kontantstøtte, og her utgjør utdannelse og inntektsnivå et viktig skille (Aftenposten aften 6. november 1998). Jo høyere utdanning og inntekt kvinnen har, dess mindre vil hun tjene på ordningen. En større offentlighet rundt forskjeller mellom kvinner vil medføre at unyanserte begreper som kvinneinteresser og kvinneperspektiv blir problematiske.

Initiativet fra Ligestillingsrådet i Danmark i forbindelse med deres maktutredning ansporer til en viktig revitalisering av forholdet mellom kvinnebevegelsen og kvinneforskere. Etter inspirasjon fra danskene planlegger nå også Kompetansesenteret for likestilling en idékonferanse om maktutredningen.

Innspill fra kvinneforskere i Norge

Foreløpig har ikke norske kvinneorganisasjoner engasjert seg offentlig i debatten rundt maktutredningen. Imidlertid har enkelte kvinneforskere kommet med innspill til utredningen enten gjennom media eller under spesielle arrangementer forut for og i året som har gått siden mandatet ble vedtatt den 11. desember 1997. Den umiddelbare reaksjonen var at mandatet kun fokuserer på kjønn som en

variabel. Det norske mandatet nevner kjønn kun ett sted, og det i en setning som lyder slik: «Det bør også tas hensyn til at sosio-økonomiske og kulturelle skillelinjer, alder og kjønn kan ha betydning for hvordan enkeltmenneskets deltakelses- og innflytelsesmuligheter og interesse for deltakelse påvirkes av de nevnte utfordringene.» Kjersti Ericsson poengterer i en kronikk i Klassekampen 9. januar 1998 at kjønn er ikke bare en «faktor», men en av de store organiserende strukturene i samfunnet vårt.

Hvilke temaer og problemstillinger har norske kvinneforskere kommet med? For flere har det vært naturlig å ta utgangspunkt i de endringene som er skjedd siden forrige maktutredning på 1970-tallet. Kjersti Ericsson (Klassekampen 9. januar 1998) og Gerd Bjørhovde (Nordlys 17. februar 1998) stiller spørsmål om hva som har skjedd i kjølvannet av likestillingskampen. Hva har vi oppnådd og hvor har det stoppet opp – og hvorfor? Finnes det motsigelser og paradokser i utviklingen? Bjørhovde trekker frem et noe dystert bilde hvor hun peker på områder hvor stillstand har rådet, f.eks. når det gjelder kvinneandelen innen ledersjiktene i næringslivet og innen vitenskapelige stillinger i Akademia. Og med innføring av kontantstøtten vil kanskje kvinner i stort antall forsvinne bak kjøkkengardinene og bort fra de offentlige arenaer? Kjersti Ericsson refererer i sin kronikk til en problemstilling som Helga Hernes trakk frem på 1980-tallet: Hvilken type virksomhet kan utgjøre en plattform for politisk innflytelse? Ericsson trekker frem begrepene produksjon og reproduksjon som viktige skillelinjer for politisk innflytelse. Menn henter sin makt fra produksjonslivet, mens kvinner befinner seg i en underordnet posisjon

innen reproduksjonssfæren. Ut fra en samfunnsøkonomisk synsvinkel representerer produksjonslivet inntektssiden og reproduksjonen utgiftssiden. Ericsson stiller så spørsmålet om hva dette kan bety for kvinners mulighet til å påvirke og til å få gjennomslag for sine politiske krav. Den kjønnssegregerte modellen for produksjon og reproduksjon synes noe idealtypisk og ensidig tatt i betraktning at 70 % av kvinnelige arbeidsplasser her i landet er sysselsatt og at menn i økende grad tar omsorgspermisjon. Men kanskje virkningene av kontantstøtten vil kunne bekrefte noe av det Ericsson synes å antyde?

En annen konkret problemstilling Ericsson kaster frem, er muligheten til å etterprøve Harriet Holters hypotese om at kvinner erobrer makt i «tomme» eller «krympende» institusjoner. Mennene opprettholder sin makt over kvinner ved å slippe dem til i institusjoner som er tomme for makt eller er i ferd med å miste sin makt. Her bør man spørre seg hvorvidt det maktbegrepet som Holter har lagt til grunn er interessant og fruktbart og hva en for eksempel kan definere som en «krympende» institusjon hva makt angår. Dersom en ser nærmere på dagens Storting, synes hypotesen noe problematisk. Den forrige maktutredningen konkluderte med at Stortinget var en institusjon uten makt, et sandpåstrøingsorgan for regjeringene. Det var de store organisasjonene som «regjerte» på 1970-tallet. Imidlertid ser vi i dag at Stortinget, på grunn av den parlamentariske situasjonen med mindretallsregjeringer, har opparbeidet seg stor makt. Denne utviklingen har kommet samtidig med en økning av kvinneandelen blant både stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer – i dag er det nesten 40 % kvin-

ner på Stortinget. Men maktrelasjoner er alltid i bevegelse, og skjæringspunktet for makten forflytter seg gjerne til andre skanser, slik Harriet Holter også legger til grunn i sin hypotese. Med hensyn til vårt eksempel fra Stortinget kan det f.eks. være relevant å se nærmere på kjønnsfordelingen i de ulike stortingskomiteene. Er det f.eks. færre kvinner i de mest prestisjefylte komiteene?

På et større seminar om «Kvinner og makt» i Stortinget 11. mars 1998, rett før utredningsgruppen ble utnevnt, stilte Hege Skjeie spørsmål om hva de rådende kjønnsforståelser og kjønnsideologier innen politikk, næringsliv, media og arbeidsmarkedet har å si for maktrelasjonene mellom kjønnene. Hun trakk frem kjønnsforståelser og -ideologier som i stor grad målbæres både av den offentlige likestillingspolitikken og av grasrotfeminister, nemlig vektlegging av kjønnsforskjeller som argument for å inkludere kvinner innen de nevnte samfunnsområdene: Kvinner representerer andre verdier, synsvinkler og perspektiver enn menn og utgjør dermed en ressurs for samfunnet. Skjeie fremholder at forskjellsargumentene preges av en sammenblanding av politisk retorikk og næringslivsretorikk. Hvilke konsekvenser denne argumentasjonen kan ha for maktrelasjonene mellom kvinner og menn, bør studeres nærmere. Skjeie har i sin forskning søkt å finne ut hvilken betydning kvinneinnsatsen i det politiske system har hatt for innholdet i politikken (Skjeie 1992).

Velferdsstatsforskeren Kari Wærness skisserte, på det samme seminaret, et norsk samfunn som er preget av normoppløsning, en toleranse for annerledeshet som også åpner for likegyldighet, og økt teknokratisk styring på bekostning av omsorgsrasjonalitet – med andre ord et

kaldere samfunn. Hun var opptatt av at kvinners verdier må understøttes og få mer makt, ellers forsvinner de. Hvordan man skal få til dette er en sentral utfordring. Kvinneperspektiver må integreres i ulike politikkområder, eksempelvis utenriks- og sikkerhetspolitikk. Det er gjerne kvinner og barn som rammes hardest i krigs- og konfliktområder. Wærness stiller spørsmål om ikke kvinners situasjon kan bedres dersom kvinner kommer inn i ansvarsfulle stillinger. Dette er noe som maktutredningen bør ta tak i. Hun understreker at hun ikke er essensialist, men mener at kjønnes atferd er rollebestemt. Jeg klarer imidlertid ikke å tolke Wærness annerledes enn at hun plasserer seg klart innenfor en tradisjonell og klassisk kjønnsdikotomisk tenkning og nettopp representerer den typen kjønnsforståelse som Hege Skjeie prøvde å problematisere. Etter min mening kunne det være på tide å se nærmere på påstandene om at menn representerer det kalde og onde, og kvinner det varme, omsorgsfulle og gode. Kanskje dreier dette seg om en form for demonisering av menn og romantisering av kvinner som kun har en politisk retorisk funksjon?

Marit Hoel ga på samme seminar et interessant innblikk i maktrelasjoner mellom ulike aktører innenfor næringslivet. I motsetning til den rasjonelle aktørmodellen som den forrige maktutredningen hadde lagt til grunn for sine maktstudier, anbefalte Hoel de nye maktutredningene å foreta en prosessuell tilnærming til makt. Hvordan skapes og gjenskapes makt i konkret samhandling mellom mennesker? Det tause maktspråket – gjennom f.eks. skuldertrekk, blikk, ansiktsuttrykk – har større betydning for dannelse og vedlikehold av makt enn det en gjerne tror. Studiet av mer eller mind-

re usynlige maktstrategier i det nære samspillet på individplan kan f.eks. gi oss bedre forståelse av treghet eller mangel på endringer i forholdet mellom kjønnene.

Elisabet Rogg og Harriet Bjerrum Nielsens artikkel om maktutredningen i tidsskriftet *Bulletine*, fra Senter for kvinneforskning i Oslo, leverer interessante innspill som baserer seg på nyere kvinneforskning, med større grad av kompleksitet og vekt på endringspotensialer (nr. 2/98). Rogg og Bjerrum Nielsen hevder at endringer på så vel det vitenskaps-eksterne som det vitenskapsinterne planet betinger at vi må stille andre og nye spørsmål om hva makt er og hvordan den fremtrer. På det vitenskaps-eksterne planet ser vi endringer som følge av likestillingskampen; kvinner har erobret de offentlige arenaene, samtidig som vi har fått en samfunnsutvikling i retning av økt individualisering, globalisering og markedsstyring. Dette samspillet har ført til mer heterogene grupper. Kvinners og menns handlinger og atferd er ikke lenger så forutsigbare som før. Rogg og Bjerrum Nielsen hevder at *selv* innen kvinneforskningen har det blitt mer problematisk å snakke om menn og kvinner som ensartete grupper (min utheving). Dette lille ordet «selv» indikerer, slik jeg ser det, at vi har å gjøre med et ideologisk etterslep innen kvinneforskningen. Den tradisjonelle kjønnsdikotomiske tenkningen har fortsatt sine trofaste tilhengere innen forskningsfeltet, slik også flere av de ovennevnte innspillene bekrefter. Som jeg var inne på tidligere, kan det å tviholde på denne kjønnsforståelsen forårsake blindhet på eget kjønns vegne, f.eks. manglende vilje til å studere nærmere kvinners egne bidrag til opprettholdelse av tradisjonelle kjønnssystemer. De sam-

funnsmessige endringene har igjen konsekvenser på det vitenskapsinterne planet: Forskning på makt og kjønn har forlatt dominans- og konspirasjonsteoriene og isteden satt fokus på strukturell og symbolsk makt. Det er prosesser og relasjoner som utspiller seg på mikronivå, vi nå må ta tak i, slik også Marit Hoel hevdet. Rogg og Bjerrum Nielsen bringer opp en rekke problemstillinger som alle bygger på pågående og planlagte prosjekter ved senteret. Et viktig studieområde er kvinners og menns muligheter til å øve innflytelse på egen hverdag, og å påvirke kollektive beslutninger. Problemstillinger her er bl.a knyttet til hvorvidt maktfordelingen mellom kjønnene har endret seg: Er det voksende grupper av begge kjønn som marginaliseres på individ- og kollektivnivå? Hvorfor går endringer i maktfordelingen mellom kjønnene raskt på noen samfunnsmessige felter og tregt på andre?

Et annet hovedfokus settes på et mer politisk aggregert nivå. Interessant her er å se nærmere på hvordan kjønne betydninger samspiller med kulturelle endringer. På hvilken måte er nye og gamle kjønnsbetydninger og kjønnsstrukturer et grunnlag for å formulere nye politikker, nye verdier, nye autoritetsformer? Oppstår det i disse prosessene nye kjønns skiller i takt med at de gamle bygges ned?

Tilfellet Sverige – fra integrering til segregering

«Genussystemet» var et av flere utblinkete forskningsområder i den store, svenske maktutredningen på 1980-tallet. Det at kjønn og makt kom så sterkt i fo-

kus i denne utredningen, skyldes til dels kritikken mot den norske utredningen på 1970-tallet som var kjemisk rensket for kjønnsperspektiver. Dette uttalte Yvonne Hirdman, svensk historieprofessor og kvinneforsker og en av fire i forskningsledelsen for utredningen, på seminaret om «Kvinner og makt» i Stortinget 11. mars 1998. Ifølge Hirdmann hadde den svenske maktutredningen den positive effekt at tabuet som var knyttet til å snakke om kvinner og makt, ble brutt. Fem år etter at maktutredningen var avsluttet, kom da også «Kvinnomaktutredningen». Ideen til en kvinnemaktutredning oppsto innenfor en departementstilknyttet likestillingsenhet, og igangsettingen ble siden vedtatt av regjeringen. Utredningen er altså blitt til i en «top-down»-prosess, i motsetning til situasjonen i Norge og Danmark der kvinneforskningen forsøker å skaffe seg innflytelse gjennom en «bottom-up»-prosess. Utredningen pågikk i en toårsperiode fra 1995 til 1997. Utredningen var avgrenset til spørsmål om fordelingen av økonomisk makt og økonomiske ressurser mellom kvinner og menn. Men den spente over flere store felt, fra studier av bruttonasjonalprodukt og nasjonalregnskap til fordelingen av penger og økonomiske ressurser i familien. Velferdsstaten og arbeidsmarkedet var selvsagt også viet oppmerksomhet i utredningen. Mange forskere har vært engasjert i utredningen, som hittil har resultert i 13 rapporter, og flere er underveis. Både ros og ris til «Kvinnomaktutredningen» har kommet frem under høringsprosessen for sluttrapporten *Ty makten er din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Rosen er særlig rettet mot at utredningen har maktet å samle en betydelig og verdifull mengde med empirisk

materiale om den økonomiske ubalansen mellom kjønnene. Andre oppfatter utredningen som vitenskapelig uinteressant, og enkelte påstår at den kun består av gammel og velkjent forskning (SOU 1998:6). Utredningen kritiseres for å være et hastverksarbeid, og det hevdes at den mangler sammenfattende analyser og at forslagene til tiltak er kraftløse og tamme. Forskningsledelsen har selv erkjent at tiden ble for knapp til å kunne gi utredningen et analytisk og teoretisk løft.

Den underliggende diskurs i «Kvinnomaktutredningen» er at likestilling lønner seg, at kvinnene representerer en ressurs som samfunnet ikke har råd til å overse. Dette kan kalles likestillingens lønnsomhetsteori (Elgan 1998; se også Søyland i dette nr.). Yvonne Hirdman (1998) leverer en saftig kritikk av nettopp denne lønnsomhetsteorien. Hun påpeker dagens dominerende tendens til en sammenfiltrering av politisk retorikk og næringslivsretorikk og hvilke problematiske konsekvenser dette har fått og vil kunne få i likestillingspolitikken:

«När detta språk talas i de särskilda situationer där genus förhandlas – vid de oändliga mängder av konferenser och pratshower ordnade i första hand av de delar av jämställdhetsväsendet som själv förvandlats till en marknad – finns en explosiv risk för att det blir jämställdhetens arena som aktivt bidrar till att legitimera den nya segregeringen genom tal om kvinnlighetens särskilda bidrag till den pågående kapitalackumuleringen.»

Hirdman ser segregering som en form for maktstrategi, et middel for underordning. Vi kjenner alle til tilfeller av og tendenser til kjønnssegregering på ulike områder i

dagens samfunn. Det nye og det provoserende i sitatet ovenfor er påstanden om at likestillingsvesenet/byråkratiet selv kan berede grunnen for en kjønnssegregering gjennom lønnsomhetsretorikken sin. En slik retorikk hviler alltid på argumentet om at kvinner er annerledes enn de som danner normen/flertallet, med andre ord menn. Jeg kunne tenke meg å supplere Hirdman og hevde at «Kvinnomaktutredningen» også er en form for kjønnssegregering. Kan det være slik at kjønnnet nå er behørig plassert i «Kvinnomaktutredningen», og at senere utredninger dermed er fritatt fra å tematisere og analysere kjønn? Forholder svenske kvinneforskere seg aktivt til den pågående demokratiutredningen? Og i så fall, hvor stor er motakeligheten for de problemstillinger, prosjektidéer og innspill som kommer fra det hold?

Kvinneforskningens selvrefleksjon

Jeg har i denne artikkelen forsøkt å gi et innblikk i hvordan norske, danske og svenske kvinneforskere har forholdt seg til de pågående makt- og demokratiutredningene, hvilken kamp de har ført for innflytelse og hvilke faglige innspill de har kommet med. Én kvinneforsker har kommet med i forskningsledelsen i Norge, i Danmark er kvinneforskerne mindre synlige, men har fått muligheten til å øve innflytelse gjennom initiativet fra Likestillingsrådet (se spørreundersøkelsen til Anette Borchorst etter denne artikkelen), i Sverige har de fått tildelt en egen maktutredning. Et bredt spekter av temaer og problemstillinger er meldt inn til den norske og danske maktutredningen. I Sverige har «Kvinnomaktutredningen»

fokusert på økonomiske forskjeller mellom kjønnene.

Jeg mener at de eksemplene jeg har vist til, synliggjør ulike grunnsyn og perspektiver hos kvinneforskere. Om en sammenligner de problemstillingene som Rogg og Bjerrum Nielsen refererte til blant nyere forskning på Senter for kvinneforskning i Oslo og de som ble frem satt av den eldre garde av kvinneforskere, ser det ut til at en viktig forskjell følger generasjonsskillet. Men det er også ulikheter å spore *innen* den eldre garde, der enkelte velger å holde fast på etablerte begreper og tradisjonell/rådende feministisk tankegang, mens andre stiller seg kritiske til disse.

Disse ulike stemmene gir imidlertid et godt utgangspunkt for videre debatter i kvinneforskningsmiljøene. Bergen-seminaret fremhevet nettopp det selvrefleksive særpreget ved kvinneforskningen. Kanskje maktutredningene kan bidra til å utløse en fornyet kraft til selvrefleksjon innen kvinneforskningen?

Toni Benterud
rådgiver

*Seksjon for kvinneforskning
Norges forskningsråd*

Litteratur

- Beretning fra utvalget vedrørende analyse af demokrati og magt i Danmark 19. mars 1997.
Bjørhovde, Gerd. Om verdier, makt og kvinner. I *Nordlys* 17. februar 1998.
Elgan, Elisabet. Kvinnomaktutredningen: flopp eller framgång? I *Häften för Kritiska Studier*, 1998, nr. 3, s. 61–70.
Ellingssæter, Anne Lise, Turid Noack og Marit Rønsen. Sosial ulikhet blant kvinner: Polarise-

- ring, utjevning eller status quo? I *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1998, nr. 1, s. 33–69.
Ericsson, Kjersti. Maktutredning og kvinnemakt. Kronikk i *Klassekampen* 9. januar 1998.
Gulbrandsen, Elisabet. Forskningspolitiske (pr)øvelser. I *Kvinneforskning* nr. 1/98.
Hirdman, Yvonne. Kätterska tankar. Om ledan efter två maktutredningar. I *Bang* nr. 1/98.
Hoel, Marit. *Arbeid og kjønn: sosiologiske analyser av yrkesløp*. Universitetsforlaget, Oslo 1997.
Kitterød, Ragni Hege. Kjøp av rengjøringstjenester – større sosial ulikhet blant kvinner. I *Sosiologisk Tidsskrift* nr. 3/98.
Klassekampen 17. mars 1998. Maktutredning møter velvilje.
Kommitédirektiv 1997:101 *Utredning om folkstyret i Sverige inför 2000-talet*.
Lundstøl, John. *Vitenskapen og vår hverdag. Norsk forskningspolitikk i lys av de senere års vitenskapsdebatt*. Gyldendal, Oslo 1977.
Rogg, Elisabet og Harriet Bjerrum Nielsen. Makt og kjønn – eller kjønn og makt? I *Bulletine* nr. 2/98.
Sejersted, Francis. Forskningspolitikk i et forskningsavhengig samfunn. I Torsten Nybom (red.). *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*. Tidens Förlag, Stockholm 1989.
Skjeie, Hege. *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*. Institutt for samfunnsforskning. Rapport 1992:11.
SOU 1998:6 *Remissammanställning. Ty makten er din... Betänkande från utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*.
Stortingsproposisjon nr. 1 (1997-98). Planleggings- og samordningsdepartementet og Budsjettinnstilling S. nr. 2 (1997-98) Stortingsvedtak om mandat til maktutredningen av 11.12.97.
Sørhaug, Hans Chr. Mannlig forskningskultur. Bidrag til en metadebatt. I Arnhild Taksdal (red.). *Veiet og funnet for lett – og for tung. Kjønn og vitenskapelig bedømmelse*. Arbeidsnotat 1/91, NAVFs sekretariat for kvinneforskning og Senter for kvinneforskning, Oslo.
Sørhaug, Hans Chr. Samarbeid – tidens løsen for samfunnsforskere? Enquete i *Forskningspolitikk* nr. 4/97.

En kort kommentar om den danske magtudredning

Av Anette Borchorst

Lektor ved Institut for statskundskab, Aarhus Universitet, Anette Borchorst, svarer på spørgsmål fra Toni Benterud om den danske maktutredningen.

Forskningsledelsen består af fem personer, hvoraf to er kvinder, heraf formanden Lise Tøgeby. Hun har tidligere arbejdet med spørgsmål om køn og politik. Køn blev ikke nævnt eksplicit i Folketingets oplæg til magtudredningen. Magtudredningen har prioriteret fem overordnede temaer som er

- individ, bruger og borger
- de politiske institutioner
- de politiske beslutningers tilblivelse, indhold og konsekvenser
- samfundsmæssige forandringsprocesser
- begreber om magt og demokrati.

I forskningsledelsens oplæg nævnes køn i forbindelse med nogle af disse temaer, og jeg forventer ikke, at køn bliver en central tematik. Ligestillingsrådet har ud-

arbejdet et idekatalog, hvor det bl.a. foreslås at kønsperspektivet integreres i hele magtudredningen, og at der laves særlige projekter med køn som omdrejningspunkt (Ligestillingsrådet 1998, Køn, magt og demokratisering).

Jeg tror, at forskningsledelsen finder, at nogle af de andre satsninger på forskning om køn og magt vil kunne give input om køn.

Hvor mener du de vigtigste forskningsbehov ligger i dag, når det gælder studier af køn og magt?

Der er lavet forskningsoversigter over kvinders rolle i beslutningsprocesser ud fra de samme spørgsmål og områder i Norge (Hege Skjeie), Sverige (Christina Bergqvist) og Finland (Anne Maria Holli). Det giver et godt grundlag for

sammenligning. Min er publiceret som arbejdsnotat: Anette Borchorst: *Research on Women in Political Decision Making in Denmark*, GEP, Arbejdsnotat 2.

Det mest udforskede område i Danmark med hensyn til køn er økonomisk magt. Der er meget begrænset viden om kønsfordelingen der, og det gælder for alle områder af økonomisk magt. Toppen af det private erhvervsliv, bestyrelser for private virksomheder, og også magtfordeling i store organisationer som arbejdsgiverforeninger og til en vis grad også fagforeninger, er stort set udforskede. Der er ikke engang data til at foretage en statistisk kortlægning, og slet ikke studier, som går ind i kønnenes placering i beslutningsprocesserne.

De politiske partier er et andet område, hvor der tidligere har været gennemført en del forskning om køn i Danmark, men det er ikke opdateret. De politiske partier har haft et stort medlemsfald (som satte tidligere i gang end i Norge og Sverige), og de politiske partier i Danmark har aldrig haft tag i den omfattende kollektive mobilisering af kvinder i Danmark. Det interessante spørgsmål set i sammenhæng med køn er, hvor stor indflydelse de politiske partier har i dag og vil få fremover.

Der har været stor diskussion, men lidt forskning om magtforskydninger og køn. Der tales meget om, at magten forskyder sig fra Folketinget mod de decentrale niveau på den ene side og mod EU på den anden side. I EU er kvinderne langt dårligere repræsenterede i de magtfulde institutioner, end de er i Danmark. Spørgsmålet er derfor, om det betyder et relativt magttab, at så mange beslutninger træffes i EU.

Medierne spiller en stor rolle i samfundsudviklingen, og på dette område

findes meget lidt kønsforskning. Kvinder er tilstede i de synlige dele af de elektroniske medier, men ikke særligt velrepræsenterede på topniveauerne. Hvad er implikationerne af den store mandsdominans i mediernes top, og herunder hvilket billede formidles af mandlighed og kvindelighed?

Forskningen om køn og offentlig administration (nationalt og internationalt) er også relativt dårligt dækket ind. Det er muligt at få tal til at kortlægge kønsfordelingen, men der er gennemført få studier af indflydelse på beslutningsprocesser.

Hvilke begreber og tilnærmninger mener du er vigtige at anvende for at forstå ændringer i magtforholdene mellem kønne i dag?

Det er godt nok et vanskeligt spørgsmål at svare kort på.

Det er helt afgørende at udvikle forståelser af magt, både ud fra «fra neden» perspektiver i form af mobilisering på kollektivt og individuelt niveau og «fra oven» perspektiver, som mere snævert går på elitepolitikken.

Kampen om diskurserne på forskellige niveauer, finder jeg er væsentlige for at forstå forandringer i kønnenes samfundsmæssige magt og indflydelse. Diskursanalysen er for nærværende ikke særlig metodisk udviklet, men det må være afgørende at arbejde på dette gennem de kommende år med henblik på at undersøge, i hvilket omfang de dominerende diskurser er styret af mandlige og kvindelige forståelsesformer.

Det er væsentligt at arbejde med, hvordan man kan fastholde kønspektivet og samtidig udforske og forstå

forskelle mellem kvinder og mellem mænd.

Det er desuden væsentligt at forstå og begrebsliggøre forestillinger om kvinders interesser som gruppe, og om der er sket forandringer heri, både når vi ser på sociale bevægelser, politiske partier og den offentlige debat.

Hvad er det vigtigste kvindeforskning som forskningsfelt kan bidrage med i den pågående magtudredning?

Den samfundsvidenskabelige kvindeforskning har ydet et vægtigt bidrag til at kortlægge og forstå de markante ændringer i kvinders situation siden begyndelsen af 1960'erne. Kvinders integration i den offentlige sfære er blevet analyseret ud fra forståelsen af forandringer i deres medborgerskab og som et samspil mellem mobilisering af kvinder fra neden og institutionalisering af kvinde- og kønsspørgsmål fra oven. Kvindeforskningen har således bidraget til at forstå den politiske konstruktion af køn. De nordiske sammenligninger har vist, at den danske udvikling har været særdeles «bottom-up» orienteret med en stor vægt på den kollektive mobilisering af kvinder, mens kvinde- og kønsspørgsmål ikke ser ud til at være institutionaliseret på samme måde som i de andre skandinaviske land. Det rejser interessante perspektiver for 1990'erne, hvor der ikke længere er en levende kvindebevægelse på masseniveau.

Kvindeforskningen har bidraget med at udvikle nye perspektiver på magt, og der er sket en teoretisk nytænkning bl.a.

på baggrund af diskussioner mellem nordiske og europæiske kvindeforskere. Der har vært og er temmelig forskellige bud på tolkninger af køn og magt i de moderne skandinaviske velfærdsstater. Nogen forskere har fundet at kønsmagtsystemet ikke er blevet grundlæggende forandret, og nogen mener ikke, at kvinders interesser kan varetages gennem eksisterende politiske institutioner. Andre har peget på kvinders «empowerment» især i Skandinavien, og mener at det kun er et spørgsmål om tid, før kvinderne har politisk magt på linie med mænd. De meget forskelligartede konklusioner har afspejlet vigtigheden af, at der både fokuseres på kvinders politiske integration og eksklusion.

Hvad kan engagement i magtudredningen indebære af udviklingspotentialer for dansk kvindeforskning?

Eftersom kønsperspektivet formentlig ikke vil blive et gennemgående tema i den danske magtudredning, forventer jeg, at den danske magtudredning først og fremmest vil bidrage til dansk kvindeforskning ved sine generelle analyser af udviklingstendenser i det danske samfund. Den vil dermed kunne styrke blikket på magtproblematikken.

Dertil kommer, at der formentlig vil blive igangsat store empiriske undersøgelser, f.eks. af politiske holdninger og politisk deltagelse, hvor køn vil være et integreret perspektiv. Dermed kan magtudredningen bidrage til forståelse af forandringer i politisk mobilisering og deltagelse i 1990'erne.

Fra statsfeminisme og statsfeminister til femokrater?¹

Av Janneke van der Ros

«Femokrater» er utviklet som en betegnelse for aktører i offentlig forvaltning som utfører kvinne- og likestillingspolitiske oppgaver. Med utgangspunkt i undersøkelser av deres arbeidsbetingelser reflekterer artikkelforfatteren også mer generelt over forholdet mellom staten og kvinner, og over hvordan kjønns- og kvinnekonflikter i denne sammenhengen har uklar status.

Statsfeminisme er et begrep Helga Hernes brukte for ti år siden for å betegne myndighetenes likestillings- og kvinnepolitiske bestrebelser på 70-tallet og tidlig på 80-tallet. Hun skrev om: «feminism from above in the form of gender equality and social policies» (Hernes 1988). Hernes signaliserte en tro på muligheten for en «kvinnevennlig stat», og impliserte dermed samtidig oppfatningen om kvinnebevegelsens «statsvennlighet», dvs. dens tro på staten som en potensiell alliansepart i bedring av kvinners livs-

betingelser og i bestrebelsene på å jevne ut systematiske kjønnskjevheter. Statsfeminisme kan således defineres som statens intervensjoner i kjønnsrelasjonene med sikte på å bedre kvinners situasjon generelt samt å gi kvinner et bedre utgangspunkt i sine forhandlinger i private kjønnsforhold.

Hvorvidt og under hvilke betingelser staten er eller kan være kvinnevennlig eller kvinnesensitiv – dvs. følsom og aktiv overfor kvinneinteresser og ulike kvinners behov – har jeg diskutert tidli-

gere, og jeg konkluderte der at staten i stadig større grad har evnet å ivareta kjønnsdimensjonen – det at befolkningen består av to kjønn – men at konfliktene i denne dimensjonen, at kvinner og menn har forskjellige og til tider motstridende interesser, ikke i tilstrekkelig grad er institusjonalisert. Kvinnekonfliktdimensjonen – at kvinner utgjør en svært mangfoldig kategori med en del sammenfallende, men også med mange forskjellige og motstridende interesser og behov – får heller ikke nok oppmerksomhet i organiseringen av likestillings- og kvinnepolitiske beslutnings- og iverksettingsstrukturer. Verken kjønnskonflikter eller kvinnekonflikter har klar representasjonsstatus i staten (Van der Ros 1996b:249).

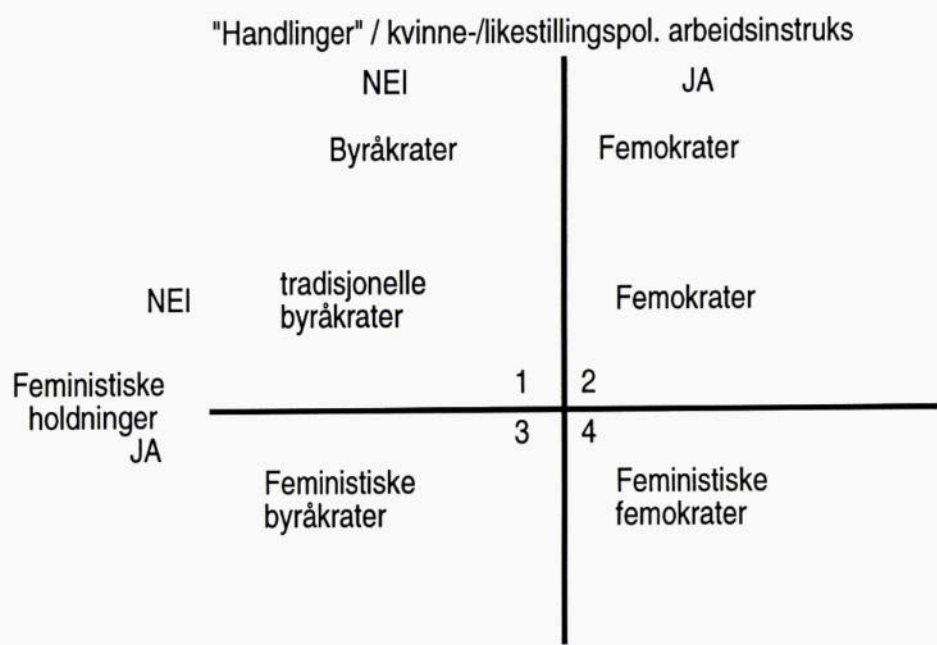
Mens Hernes i sin definisjon av statsfeminisme vektlegger politikken *innhold*, har den danske statsviteren og kvinneforskeren Birte Siim i sin definisjon fokusert på *aktørene*; det er feministiske byråkrater og politikere som arbeider for likestilling, som utgjør kjernen i Siims forståelse av statsfeminisme (Siim 1991, se også Borchorst 1998).

Australske forskere innførte betegnelsen «femokrat» på feminister som har gått inn i offentlig forvaltning for å arbeide med likestillings- eller kvinnepolitiske prosjekter. Ifølge disse forskerne fører en slik «profesjonalisering av feminismen» til avradikalisering av feministene og til pragmatisk politikk. Femokraterne opptrer etter hvert mer som (byrå)«krat» enn som «fem(o)»inist – betegnelsen femokrat har altså et negativt og kritisk innhold i de australske debattene (Summers 1986, Calvert 1987, Levi & Edwards 1990).

I likhet med Borchorst har jeg problemer med begrepet statsfeminisme/statsfeminister. Hun setter spørsmålstejn

ved om alle «statlige initiativer inden for dette [likestillingspolitikken] område a priori kan karakteriseres som feminism. [...] Ligestillingspolitikken retter sig i stigende grad også mod mænd og deres interesser Disse er i nogen tilfælde, men langt fra i alle overensstemmende med kvinders. Vores konklusjon er derfor, at ligestillingsaktiviteter kan være feministiske eller ikke-feministiske, og vi vil ikke udelukke, at de også kan være anti-feministiske» (Borchorst 1998). Og i den norske debatten har de siste sosial- og familiepolitiske vedtak om kontantstøtte til småbarnsforeldre ført til heftige debatter om hvorvidt dette tiltak er kvinne- og/eller likestillingspolitisk gagnlig (Wærness 1998, Andenæs 1998).

Jeg har også problemer med det australske begrepet «femokrat» som impliserer feministiske holdninger og verdier hos disse byråkraterne (Watson 1992, Yeatman 1990). Jeg tror det kan være nyttig å skille analytisk mellom verdier og holdninger på den ene siden og handlinger, eller arbeidsoppgaver, på den andre siden, og jeg vil reservere betegnelsen «femokrat» for de byråkraterne som har likestillings- eller kvinnepolitiske oppgaver, men jeg postulerer ikke feministiske verdier og holdninger som en nødvendig betingelse. Det er – som i Borchorsts argumentasjon – et empirisk spørsmål hvorvidt de også er feminister. Min tese er at disse femokrater *blir* feministiske, de blir bevisste på kvinners ulikestilling, og på favorisering av menn og menns interesser, etter å ha erfart utfordringene som ligger i å arbeide med kvinne- eller likestillingspolitiske spørsmål. Ut fra skillet mellom feministiske holdninger og kvinne-/likestillingspolitiske handlinger kan vi grovt sett plassere aktørene i offentlig forvaltning i fire grupper:



Figur 1. Byråkrater, femokrater og feminister

Kategoriene 1 og 3 er byråkrater, og det som skiller dem fra hverandre er hvorvidt de har feministiske holdninger og verdier. Kategoriene 2 og 4 er femokrater, dvs. at de har kvinne- eller likestillingspolitiske saker som (en del av) sin arbeidsinstruks. Kategoriene 3 og 4 er kjenneetegnet ved feministiske holdninger, de vil arbeide aktivt innenfor staten for å bedre kvinners livsbetingelser og/eller for å endre kjønnsstrukturer som favoriserer menn og menns interesser, men det er bare kategori 4 som har kvinne-/likestillingsspørsmål som konkrete arbeidsoppgaver. Byråkratene i kategori 4 kan kombinere «holdninger» og «handling» i sin daglige virksomhet.

Femokrater, og statsfeminisme/-ster, handler om forholdet mellom staten og kvinnene: Det handler om hvordan staten formulerer utfordringene når det gjelder kvinners behov og kvinners livsbetingel-

ser, sett i et likestillingsperspektiv, dvs. med fokus på sammenlikninger av kvinner og menn, eller mer generelt i klasse-/lagperspektiv eller i regionale perspektiver, og om hvordan staten organiserer sine kjønnspolitikker; likestillingspolitikk og kvinnepolitikk. I Stortingsmelding nr. 70 (1992–93) *Likestillingspolitikk for 90-årene* står integrering sentralt som organiseringsprinsipp, men også særtiltak for kvinner skal fortsatt anvendes. Opprettelsen av stillinger som fylkeskoordinatorer for det kvinnerettede arbeidet i distriktene er et eksempel på særtiltak, selv om målet for tiltaket er integrering av kvinnespørsmål i den fylkeskommunale forvaltning. I distriktspolitisk sammenheng er ideologien at kvinner er en ressurs for og i Bygde-Norge, og at denne ressurs bør utnyttes i lokalsamfunns- og arbeidsplassutvikling. Dette åpner for mer utradisjonelle iverksettingmetoder. Lothe-

rington m.fl. har betegnet slike metoder med at kvinnekonsulentene er «Foran fronten» (Lotherington m.fl. 1992). Kvinnekonsulentene stod, og står – der de fortsatt fins – relativt fritt i valg av iverksettingsstrategier, og flere av dem har satset på utvikling av ulike typer kvinnenettverk; de oppmuntrer til og etablerer arenaer for kollektiv mobilisering av kvinner på grasrotplan. I systemet til det tidligere Distriktenes Utbyggingsfond (og nåværende Statens Nærings- og Distriktsutviklingsfond – SND) desentraliseres distriktpolitisk iverksetting til fylkeskommunalt og kommunalt nivå, og så er også tilfellet for det kvinneverettede arbeidet.

Fenomenet femokrat handler om endring – til dels radikal endring – i tenkningen rundt «kvinner og distriktsutvikling» og «kvinner og lokal samfunnsutvikling». Det handler om mobilisering av kvinner, og om kvinner som ressurs, men også om integrering av og prioritering av kvinners interesser og behov, om endringer i maktforhold mellom kjønnene, og om fordelingsproblemer. Og det er de fylkeskommunale kvinnekoordinatorene som skulle/skal være primus motor i dette endringsarbeidet.

Betraktningene nedenfor om femokratenes arbeidsbetingelser bygger på analyser av fylkesfemokratenes² – dvs. de DU-finansierte prosjektstillingene som ble plassert i den fylkeskommunale forvaltningen for å koordinere og lede kvinneverettede tiltak i distriktpolitikken. Jeg vil hevde at de forhold jeg trekker frem, også gjør seg gjeldende for femokrater innen andre politikkområder (f.eks. i arbeidsmarkedsetaten, og i fiskerisektoren og i landbrukssektoren) og på andre nivåer i den offentlige forvaltning. Sentrum-periferi-perspektivet og ulike mar-

ginaliseringsmekanismer er sentrale begreper i beskrivelsene (Van der Ros 1995). Fylkesfemokratenes situasjon kjennetegnes av det jeg har kalt «den tredoble marginalitet».

Femokratenes tredoble marginalitet

Femokratenes arbeidssituasjon er kjennetegnet av politisk, administrativ og kjønnsmessig marginalitet. Denne trefoldige marginalitet leder til det jeg betegner som «femokratiske dilemmaer» eller lojalitetskonflikter – skal de være lojale mot «sentrum» eller mot «periferien»? Disse dilemmaene, og frustrasjonene som følger i kjølvannet av disse, fører etter hvert femokratenes inn i mer kvinnebevisste eller feministiske forståelser, og til kvinnesensitive holdninger og verdier. Det å arbeide med kvinnepolitiske utfordringer i en mannssentrert og mannsdominert hierarkisk organisasjon bidrar til «feministisering» av femokratenes. Kategori 2 går etter hvert over til å bli kategori 4 i ovenstående typologi.

Politisk marginalitet

Det kan observeres fire typer politisk marginalitet for kvinnesatsingen, som fylkesfemokratenes skal forholde seg til. De tre første dreier seg om forholdet mellom sentrale distriktpolitiske problemoppfatninger, målsettinger og virkemidler, mens den fjerde berører forholdet mellom fylkeskommunen og kommunen.

- a) Kvinnesatsingen utgjør en beskjeden del av de distriktpolitiske budsjettene – på tross av den oppmerksomhet «kvinnemillionene» fikk på 1980-

tallet, utgjør satsingen en liten post på DU/SNDs årlige milliardbudsjetter.

- b) Den distriktspolitiske logikk vektlegger økonomisk utvikling i distriktene, og i regjeringens regionalpolitiske dokument omtales kvinner som økonomiske aktører, hvor kvinnetiltak først og fremst handler om etablering av kvinnearbeidsplasser og om kvinnelige etablerere. For å understreke dette har koordinatorene for det kvinneverettede arbeidet oftest blitt plassert i fylkeskommunenes næringsavdelinger. Regional kvinnepolitikk favner langt videre, den må ha en helhetlig tilnærming og kan ikke bare fokusere på arbeidsplasser for kvinner. Regional kvinnepolitikk må også handle om å skape attraktive bosteder for kvinner i distriktene, og det kan innebære alt mulig, fra bedring av kommunenes sosiale infrastruktur med barnehager, kollektivtransport, helsetjeneste etc., til kultur- og fritidstilbud tilpasset jenters og kvinners preferanser, mv.

- c) Den distriktspolitiske kvinnesatsingen er ikke et mål i seg selv, men ett av flere virkemidler knyttet til målsettingen om å opprettholde et spredt bosettingsmønster i distrikts-Norge, som det heter i regionalmeldingen: «Det kvinneverettede arbeidet har vært begrunnet i folketallsnedgang og en stadig skjevare kjønnsbalanse i distrikts-Norge. Målet med innsatsen har vært å bedre kjønnsbalansen i distriktene ved å bedre kvinners arbeids- og bosettingsmuligheter. En forutsetning for å nå dette målet var at det ble skapt varige og lønnsomme arbeidsplasser» (St.meld. nr. 33 (1992–93) s. 73). Fylkesfemokratenes politiske referanseramme er altså: små bevilgninger og en nokså snever forståelses-

ramme av distriktskvinneproblematikken, og kvinnesatsingen er ikke et mål i seg selv.

- d) Den fjerde formen for politisk marginalitet dreier seg om fylkesfemokratenes forankring på fylkeskommunalt nivå, mens iverksetting av kvinneverettede tiltak i mange tilfeller foregår på kommunalt nivå – det gjelder f.eks. dannelse av kvinnettverksgrupper i kommunene, hvor koordinatorene gjerne forsøker å få kommunen til å engasjere seg aktivt i mobiliseringsprosessen, men der fylkeskommunale myndigheter ikke har råderett over kommuner (Van der Ros 1994, 1997).

Administrativ marginalitet

Også den administrative marginalitet har ulike elementer:

- a) Fylkeskoordinatorer for det kvinneverettede arbeidet tjente «to herrer» – hun (det har ikke vært mannlige kvinnekoordinatorer) rapporterte til DU, som finansierte prosjektstillingen for en 3-årsperiode (som ble noe forlenget på grunn av fylkeskommunal motvilje), men hun var også underlagt nærings- eller plansjefen i den fylkeskommunale organisasjon, og måtte forholde seg til organisasjonens rutiner og regler, og – vel så viktig – organisasjonskulturens normer og uutalte forholdningssett og oppfatninger (Børhaug 1994).

- b) Det var tale om prosjektstillinger – noe som er mer utenpå det daglige arbeid i den fylkeskommunale organisasjon idet alle vet at det er avgrenset til 3–5 år: For noen av de mest innbitte motstanderne gjelder det «å holde ut til det går over av seg selv», og det kan iblant også være holdningen til

femokraten, hvis motstanden er stor eller resultatene ikke er så synlige.

- c) Ofte var også femokraten og kvinneverrettet satsing fysisk marginalt plassert – noe som medførte at hun kunne bli uteglemt i vanlige informasjonsrutiner, i kurstilbud mv.

Kjønnsmessig marginalitet

Den tredje hovedmekanismen i marginaliseringen dreier seg om femokratenes kjønn: a) Fylkesfemokrater var kvinner i en mannsdominert organisasjon, og i en svært mannsdominert avdeling: næringsavdelingen eller plan- og utbyggingsavdelingen. De hadde mannlige sjef, og disse hadde gjennomgående mannsdominert utdanningsbakgrunn: siviløkonomisk, planfaglig eller også militær. Femokraten på sin side *er* kjønn, og b) hun *gjør* kjønn – dvs. hun arbeider med kvinnespørsmål – og dette øker synligheten av hennes kvinnekjønn, og hun mistenkes for ukvinnelighet. Hun må bevise sin femininitet, og sin lojalitet til menn. Fylkesfemokratene måtte tåle mye flåsete bemerkninger i den forbindelse, og de måtte arbeide hardt for å bli tatt alvorlig. Menns dominans blir også ivaretatt ved «upersonlig favorisering av menns interesser som allmenne interesser» (Haavind 1992) – kvinners interesser er per definisjon *sær*interesser, som det må argumenteres overbevisende for, samtidig som hun ikke må oppfattes som mannshater eller rødstrømpe. For å få aksept for sine ideer og planer må kvinnekoordinatoren «oversette» disse til en terminologi som hennes sjef er fortrolig med. Det gagnar ikke saken å bruke begrep som «kvinneundertrykking» eller «patriarkat», selv om det kan være nyttige begrep i analysene av distrikts-

kvinners situasjon og av byråkratiets motstand mot kvinnevennlig endring.

Kumulativ marginalisering

Marginaliseringen er *kumulativ* – mekanismene forsterker hverandre gjensidig. Noen av problemene som femokrater måtte forholde seg til, er imidlertid generelle for byråkrater i sin alminnelighet – og det at det dreier seg om kvinnesatsing, veves inn i disse utfordringene. Det gjelder f.eks. kravet om lojalitet overfor politiske beslutninger. Det skapte ekstrabelastninger for fylkesfemokrater at de var ansatt fra *sentralt* hold med sikte på å få fylkeskommunene til å overta og videreføre kvinnerettete tiltak (mer eller mindre frivillig), samtidig som de var en del av den *fylkeskommunale* organisasjon. De måtte således forholde seg til to typer politiske retningslinjer og signaler. Dette belyser et mer allment problem i forholdet mellom statlig styring og (fylkes)kommunalt selvstyre. Det er *fylkespolitikkerne* som trekker opp retningslinjene for fylkesadministrasjonen, mens fylkesfemokrater – som forsøk og prosjekt – var et styringsredskap for *sentrale* myndigheter overfor det fylkeskommunale myndighetsnivå.

Andre av utfordringene som femokrater ble stilt overfor, er felles for prosjektledere i byråkratiske organisasjoner, og gjelder især for prosjektledere som arbeider med alternative endringsstrategier, og med mer prosessorienterte iverksettingsmetoder. Prosessorientert iverksetting bryter med tradisjonell iverksettelseslogikk. Og prosjektorganisering innebærer særegne problemer i hierarkiske organisasjoner, det erfarte også ledere av kvinneprosjekter.

Den tredje type marginalisering som

femokratene møtte, skyldes altså at de var kvinner. Denne type marginalisering var spesifikk for femokratene og også direkte knyttet til den type arbeid som kvinnepolitikk innebærer i en hierarkisk, mannsdominert og kjønnsnøytral – og ofte kjønnsblind – organisasjon. Femokratene møtte motstandsmekanismer som har sammenheng med at mannsorienterte prinsipper og interesser gis forrang fremfor mer kvinneorienterte. Motstanden hang dessuten sammen med kjønnsdifferensieringen i organisasjoner der maktposisjonene stort sett innehas av menn (jf. Holter 1992). Fylkesorganisasjonens motstand mot kvinneprosjekt og kvinnekoordinator kan også tilbakeføres til at det ble satt spørsmålsteget ved organisasjonenes selvforståelse som kjønnsnøytral instans. Dessuten kunne kvinneprosjekter komme til å true mannsdominansen og favoriseringen av mannsorienterte interesser ved å produsere overbevisende argumenter for nødvendigheten av å fokusere sterkere på ulike kvinners ønsker og behov i lokalsamfunnene.

Femokratiske dilemmaer – femokratenes dilemmaer

Den trefoldige marginaliteten – politisk, administrativt og kjønnsmessig – rommet tre typer dilemmaer eller lojalitetskonflikter.

Politiske dilemmaer kom til uttrykk ved at distriktspolitiske og kvinnepolitisk orienterte hensyn kunne stå i motsetning til hverandre,³ eller ved at distriktspolitiske prioriteringer ikke tjente distriktskvinnens interesser.⁴ Femokratene måtte forsvare distriktspolitiske prioriteringer, selv om de stod i motsetning til, eller overså, mer kvinneorienterte interesser. Svært ofte opplevde også kvinnekonsu-

lentene at deres saksområde ikke fikk den nødvendige oppmerksomheten. De møtte mye retorikk fra politisk hold. Likevel kunne de, som lojale medarbeidere, ikke gå ut til brukerne – kvinner i distriktene – med slike erfaringer. Ansettelse av en kvinnekonsulent kunne endog forsterke marginaliseringen av kvinnepolitikken: Den ble overlatt til kvinnekonsulenten, slik at andre kunne konsentrere seg om andre spørsmål.

Administrative dilemmaer utspilte seg på grunn av ulike organisasjonsformer og bruk av to ulike iverksettingslogikker: på den ene siden prosjektorganisering og prosessorienterte iverksettingsmetoder basert på utstrakt brukermedvirkning, ut fra «bottom-up»-tenkning, og på den andre siden den hierarkiske, «top-down»-pregede og regelorienterte administrasjon, som femokratene også var en del av, og som de måtte forholde seg lojalt til. Det kunne av brukerne – distriktskvinner – oppfattes som illojalt: Femokratene var en del av det «fjerne» byråkratiet.

Den tredje typen lojalitetskonflikt henger sammen med den kjønnsmessige marginalitet som kjennetegnet kvinnelige femokraters situasjon. Femokrater skulle være lojale mot sine – stort sett mannlige – sjefer. De kunne ikke offentlig gå ut med (eller mot) ledernes, medarbeidernes eller politikernes eventuelle motstand mot kvinneverdighet arbeid. Ei heller kunne de kommentere en politikers kvinnesyn slik dette eksempelvis kom til uttrykk da en sentral politiker åpnet et kvinneseminar med å uttrykke forventning om takknemlighet fra arrangøren og deltakerne for at han stilte opp, mens han egentlig skulle vært på rypejakt. Men, som han sa: «Her er jo mange fine ryper.» Hvordan skulle kvinnekoordinatoren reagere? Det

er uforutsigbart hvordan hennes eventuelle reaksjon ville blitt mottatt. Som lojal byråkrat – og som kvinne i et mannsdominans-forhold – var det nok best å smile høflig og takke for at han stilte på tross av andre «presserende ærend». Kan hende det *var* enestående av vedkommende å utsette rypejakten?

Femokrater og feministisering av byråkratiet

Jeg har observert at kvinnekonsulentene, gjennom sine erfaringer med trefoldige marginaliseringsmekanismer som forsterker hverandre innbyrdes – politisk, administrativ og kjønnsmessig – og de dilemmaene mekanismene medførte, opparbeidet seg kvinnevennlige, eller endog feministiske, holdninger og verdier. Disse fylkesfemokratene – byråkraterne som fikk kvinneprosjekter å arbeide med, men som sjelden var feminister i utgangspunktet – ble etter hvert langt mer bevisste på kjønnsstrukturene og langt mer feministiske i sine virkelighetsforståelser. Denne utviklingen har jeg betegnet som *feministiseringen* av byråkratiet. Jeg sa tidligere at femokrater handler om forholdet mellom staten og kvinnene. Vi kan også si at femokrater på et vis befinner seg i skjæringspunktet mellom feminisme og staten – erfaringene med iverksetting av offentlig kvinnepolitikk gjør dem til feminister. Ut fra mine observasjoner så langt vil jeg hevde at femokratene bibeholder en feministisk forståelsesramme og en affinitet til kvinne- og likestillingsspørsmål, også om de senere får oppgaver som ikke spesifikt dreier seg om dette: De blir med andre ord feministiske byråkrater (kategori 3 i

min modell). Dette er imidlertid en påstand som må prøves ut mer.

De strukturene jeg har presentert vedrørende fylkeskommunale kvinnekonsulenter, gjelder i det vesentlige også i andre organisasjoner, bl.a. for kvinne- og likestillingskonsulenter i de tidligere fylkeslandbrukskontorene og fylkesarbeidsmarkedskontorene. Selv om mine analyser baserer seg på observasjoner av de distriktpolitiske fylkesfemokratene, er det grunn til å tro at tilsvarende forhold i store trekk også vil prege situasjonen til likestillingsrådgivere og andre prosjektledere for kvinnetiltak.

Avslutning

Innledningsvis diskuterte jeg organisering av kjønnspolitikk. Og jeg har presentert noen kjennetegn ved organiseringen av en type kjønnspolitikk – nemlig den kvinnerettede distriktpolitikken. Femokrater opptrer som innovatører – med hensyn til målsettinger, så vel som med hensyn til valg av virkemiddelbruk. Deres virksomhet foregår innenfor en hierarkisk og spesialisert organisasjonsstruktur, hvor regelorientering og – ideelt sett – nøytral, dvs. også kjønnsnøytral, forvaltningspraksis er institusjonalisert. Organisasjoner, også fylkeskommunale organisasjoner, er kjønnnet, og aktørenes handlinger og utviklingen av holdninger må forstås innenfor og ut fra slike rammer. Det er usikkert om kvinneprosjektorganisering og ansettelse av fylkesfemokrater er/var en hensiktsmessig måte å institusjonalisere kjønnskonflikter på. Kjønnskonfliktene – dvs. konfliktene mellom kvinners og menns virkelighetsoppfatninger, problemdefinering og interesser – vil utfolde seg innenfor femokratens arbeid, og kan av henne selv tol-

kes som motstand mot hennes person, heller enn mot den politikken hun er satt til å iverksette (Pincus 1997). Kvinnetiltak fungerer på siden av «den store distriktpolitikken» og utfordrer ikke nødvendigvis «det mannlige distriktpolitiske problemunivers». Kvinnekonfliktene får antakelig større spillerom – idet distriktskvinnene inviteres til selv å være med å definere sine behov og interesser i lokalsamfunnsutvikling og i kvinnenettverksarbeid. Her vil ulike behov brytes mot hverandre. Det er å håpe at mangfoldet i norske distriktskvinnens interesser og behov formidles oppover i systemene og når den distriktpolitiske arena for problemforståelse og problemløsning, og ikke blir en «kiving» på grasrotnivå om svært begrensede midler.

*Janneke van der Ros
amanuensis
Kjønn og politikkstudiet
Høgskolen i Lillehammer*

Litteratur

- Andenæs, Agnes. Faglige premisser i politiske diskusjoner: fra kontantstøttedebatten 1997–1998. I *Kvinneforskning* 2/98.
- Borchorst, Anette. Statsfeminisme og femokrater. I Christina Bergqvist. *Likestilte demokratier. Kjønn og politikk i de nordiske land*. Publiseres 1998, Universitetsforlaget, Oslo.
- Børhaug, Kjetil. Kvinnepolitiske krav og institusjonelle barrierer. I Kompendium 5, Kjønn og Politikstudiet, *Teoretiske perspektiver til studiet av politikk og likestillingspolitikk*, Høgskolen i Lillehammer 1994.
- Calvert, Gillian. Feminism in the Public Service. I *Hersay, Newsbulletin from the New South Wales Women's Advisory Council*, 1987, nr. 4.
- Franzway, Suzanne m.fl. The 'Femocrat' Strategy. Kap. 5 i *Staking a Claim. Feminism, Bureaucracy and the state*. Polity Press, London 1989.
- Hernes, Helga Maria. The Welfare State Citizen-

ship of Scandinavian Women. I Kathleen Jones & Anna G. Jonasdottir (red.). *The Political Interests of Gender*. Sage Publications, Oxford 1988.

- Holter, Harriet. Motstand og avverge i sosiale organisasjoner: Fremdeles et aktuelt tema? I *Nytt om kvinneforskning* 2/92.
- Haavind, Hanne. Makt i personlige forhold mellom kvinner og menn. I *Nytt om kvinneforskning* 2/92.
- Levi, Margaret & Meredith Edwards. The Dilemmas of Democratic Reform. I Mary F. Katzenstein & Hege Skjeie (red.). *Going Public. National Histories of Women's Enfranchisement and Women's Participation within State Institutions*. ISF-Rapport 1990:4.
- Lotherington, Ann Therese m.fl. *Foran Fronten? Rapport fra det kvinneretta arbeidet i fylkene*. Forut-rapport, Tromsø 1992.
- Pincus, Ingrid. *Manligt motstånd och ambivalens til jämställdhetsreformer*. Kvinnovetenskapligt Forums skriftserie nr. 5, Högskolen i Örebro 1997.
- Siim, Birte. Welfare State, Gender Politics and Equality Policies: Women's Citizenship in the Scandinavian Welfare States. I Elizabeth Meehan & Selma Sevenhuijsen (red.). *Equality Politics and Gender*. Sage Publications, Surrey 1991.
- Stortingsmelding nr. 70 (1991–92) *Likestillingspolitikk for 90-årene*.
- Stortingsmelding nr. 33 (1992–93) *By og land: hand i hand. Om regional utvikling*.
- Summers, Anne. Mandarins or Missionaries: Women in The Federal Bureaucracy. I Grieve & Burns (red.). *Australian Women, New Feminist Perspectives*. 1986.
- Van der Ros, Janneke. *Hvordan er det De snekrer, Frue? De er da en løs skruer!* Arbeidsnotat 1994 og i Oppland fylkes konferanserapport Jantespranget, Lillehammer 1994.
- Van der Ros, Janneke. *Femocrats in Government: Center-Periphery Constellations in Public Administration*. Paper til the 1995 Annual Meeting of the American Political Science Association, APSA, Chicago, September 1995, HiL arbeidsnotat 39/1995.
- Van der Ros, Janneke. Femokrat, hva slags fugl er nå det? I Harriet Holter (red.). *Hun og han: kjønn i forskning og politikk*. Pax forlag, Oslo 1996a.
- Van der Ros, Janneke. Den staten, den staten... I Harriet Holter (red.). *Hun og han: kjønn i*

- forskning og politikk*. Pax forlag, Oslo 1996b.
- Van der Ros, Janneke. *Et femokratisk prosjekt. Organisering av likestilling*. HiL forskningsrapport 28/1997.
- Watson, Sophie (red.). *Playing the state: Australian feminist interventions*. Verso, London 1992.
- Wærness, Kari. Barnet er viktigst. I *Kvinneforskning* 2/98.
- Yeatman, Anna. *Bureaucrats, Femocrats, Technocrats. Essays on the Contemporary Australian State*. Allen & Unwin, 1990.

Noter

1. Artikkelen bygger på mitt kapittel «Femokrat, hva slags fugl er nå det?» i Harriet Holter (red.): *Hun og han, kjønn i forskning og politikk*, Pax forlag, 1996. Kapitlet bygger på forskning i prosjektet «Organisering av kom-

munal likestillingspolitikk i 1990-årene», finansiert av Barne- og familiedepartementet, Kommunenes Sentralforbund og Høgskolen i Lillehammer. Sluttrapporten for forskningsprosjektet er utgitt i HiLs forskningsrapportserie, 28/1997: *Et femokratisk prosjekt: organisering av likestilling*.

2. Jeg varierer språkbruken ved å bruke følgende betegnelser: «fylkeskoordinatorer», «kvinnkonsulenter», «kvinnekoordinatorer», «fylkesfemokrater». De er alle betegnelser på de konsulenter og prosjektledere som hadde ansvaret for det kvinnerettede arbeidet i distriktene og som var plassert i den fylkeskommunale organisasjon.
3. F.eks. opprusting av fylkessykehus versus opprettelse av lokale fødestuer.
4. F.eks. opprusting av veinettet versus utbedring av offentlig kommunikasjon.

Emansipasjon av kvinner hjemme og ute

Misjonsfeminisme og dens mottakelse
blant misjonsbevegelse og kvinnebevegelse

Av Line Nyhagen Predelli

Er det mulig å forstå misjonskvinner rundt år 1900 som en slags feminister? Med utgangspunkt i norsk materiale og begrepet misjonsfeminisme undersøkes forbindelser mellom kvinneorganisering i misjonsbevegelsen og den borgerlige kvinnebevegelsen. Og hvor kontroversielt var de organiserte misjonskvinnenes initiativ for å bli medlemmer i Norske Kvinners Nasjonalråd?

Var norske misjonskvinner i slutten av det nittende og begynnelsen av det tyvende århundret en slags feminister? Internasjonalt er det faglig uenighet om hvorvidt kvinner i misjonsbevegelsen støttet eller fremmet feministiske ideer. Det er imidlertid enighet om at misjonskvinnebevegelsen var en viktig *indirekte* faktor i den gradvise frigjøringen av kvinner fra den private sfære til den offentlige arena. Misjonskvinner som gikk

på misjonsmøter, brøt således en barriere som tidligere stengte for kvinners deltakelse i offentlig organisasjonsliv. For å se om det finnes klarere eller mer tydelige forbindelser mellom misjonskvinner og den borgerlige kvinnebevegelsen, er det nødvendig med case-studier av de misjonsorganisasjonene kvinner var med i. Det interessante med den norske erfaringen i internasjonal sammenheng er at det her i landet faktisk kan påvises en direkte

forbindelse mellom misjonskvinner og nasjonal og internasjonal kvinnebevegelse.

Denne artikkelen introduserer begrepet misjonsfeminisme i et forsøk på å beskrive misjonskvinneres kvinnesaks-ideologi. Gjennom opprettelsen av *Misjonsarbeidernes Ring* (MAR) søkte misjonskvinnene å alliere seg med og oppnå innflytelse innen kvinnesaksbevegelsen i begynnelsen av vårt århundre. Dannelsen av MAR var kontroversiell og ble møtt med opposisjon fra ledelsen i *Det norske misjonsselskap* (NMS), fra misjonskvinner, og fra kvinnebevegelsen. Etableringen av MAR var en de facto utfordring av det patriarkalske kjønnsregimet i NMS, og NMS forsøkte iherdig å hindre både etableringen og den videre utvikling av MAR. Den bredere kvinnebevegelsen i Norge så med skepsis på misjonskvinnerenes forsøk på å oppnå innflytelse i *Norske Kvinners Nasjonalråd* (NKN), og anklaget dem for å være interessert i kvinnesak som et middel til å fremme misjonssaken. Selv om MAR aldri ble en organisasjonsmessig suksess, var den et viktig steg tatt av kvinner på den religiøse arena. Ved å etablere bånd mellom misjonssak og kvinnesak lanserte misjonskvinnene ideen om at religiøse kvinner kunne ha feministiske motiver og interesser.

Misjonsfeminisme hjemme og ute

Det nittende århundrets protestantiske misjonsbevegelse, som Det norske misjonsselskap (NMS) var en del av, var mannsdominert når det gjaldt organisasjonsmakt og utforming av misjonspolitikk. Men misjonsorganisasjonene lærte

snart at de var avhengige av kvinners energi og innsats i alt de foretok seg. Jane Hunter (1984:1; se også Hill 1985:2) skriver om den «feminiseringen av misjonskreftene» som fant sted i USA på slutten av det nittende århundre.¹ Dana Robert (1996:1) hevder at amerikanske misjonskvinner ikke bare var viktige i praktisk misjonsarbeid, men at de også formulerte alternative, kjønnsbaserte misjonsteorier. Når det gjelder Canada, har Ruth Compton Brouwer (1990:5; se også Mitchison 1977:58) funnet at enslige kvinnelige misjonærer og misjonærkoner var i flertall på mange av misjonsmarkene. I Storbritannia, som i USA og Norge, var misjonskvinnebevegelsen den største sosiale bevegelse av kvinner i det nittende århundre (Thorne 1993). I Norge ble misjonskvinnerenes innsats fundamental i arbeidet til Det norske misjonsselskap, enten man måler innsatsen i antall deltakere, antall kvinneforeninger, eller innsamling av midler til misjonsarbeidet hjemme og ute (Tjelle 1990:105–108; Jørgensen 1992:78–79).

Men selv om kvinner ble dominerende i den europeiske og nordamerikanske misjonsbevegelsen, er det ikke selvsagt at misjonskvinner var opptatt av kvinnefrigjøring. Tvert imot har religiøse kvinner generelt, og misjonskvinner spesielt, ofte blitt assosiert med et mer konservativt kvinnesyn som har vært i opposisjon til feministiske strømninger (Hageman 1974; Hunter 1984 og 1989; King 1989; Mitchison 1977; Welter 1980). Nye case-studier er i ferd med å nyansere dette bildet gjennom nye funn og ved å presentere alternative tolkninger av de ulike misjonskvinnebevegelsene rundt omkring i verden (se f.eks. Thorne, under utgivelse; Nyhagen Predelli og Miller, under utgivelse; Jayawardena 1995). Ved å

påvise variasjoner i religiøse kvinners erfaringer med kvinnefrigjøring er også denne artikkelen et bidrag til å nansere bildet av konservative misjonskvinner.

I tilnærmingen til spørsmålet om hvorvidt misjonskvinner på slutten av det nittende og begynnelsen av det tyvende århundret hadde tilknytning til feministiske idealer, må vi bruke en evalueringsstandard som tar hensyn til historisk tid og sted. Begrepet feminisme innebærer en vilje til å forandre materielle og ideologiske strukturer som fungerer kjønnsdiskriminerende, med det klare formål å heve kvinners status i samfunnet. Susan Thornes enkle definisjon av feminisme som de aktiviteter som utfordrer det syn at kvinners virksomhet må begrenses til en separat og hovedsakelig privat sosial sfære (Thorne 1993:1), er et nyttig utgangspunkt for vårt formål (se også Prochaska 1980:230).

I denne forbindelse har Alice Hageman (1974:174) hevdet at «protestantiske kvinner interessert i misjon i den siste halvdel av det nittende århundre allierte seg ikke med de som på den tiden arbeidet for kvinners rettigheter i USA». Hagemans vurdering støttes av Jane Hunter (1984:xv; se også Hunter 1989 og King 1989), som sier at «kvinnelige misjonsorganisasjoner var ikke bevisst feministiske og var faktisk blant de mer konservative kvinneorganisasjonene ved århundreskiftet». Wendy Mitchison (1977:72-73) påstår at effektene av misjonsbevegelsen var begrenset til religiøse reformer (i motsetning til sosiale reformer), og hun ser ingen forbindelser mellom misjonskvinnebevegelsen og bevegelsen for kvinners frigjøring. Barbara Welter (1980:111) hevder at kvinner fant jobbmuligheter i misjonen på grunn av upersonlige sosiale årsaker og ikke

som et resultat av egne ambisjoner.

Flere forskere har imidlertid sett en direkte forbindelse mellom misjonskvinnebevegelsen og kvinnefrigjøring. R. Pierce Beaver (1980:11) har ikke nølt med å kalle «The Women's Foreign Mission Movement», som besto av amerikanske protestantiske kvinner, for den første feministiske bevegelse i Nord-Amerika, og han hevder at misjonsbevegelsen stimulerte fremveksten av en rekke kvinnefrigjørende strømninger i det nittende århundre. Ideen om kvinnefrigjørende implikasjoner av misjonsbevegelsen har også blitt fremmet av Susan Thorne (under utgivelse), som argumenter for en direkte forbindelse mellom misjonskvinnebevegelsen og den feministiske bevegelse i Storbritannia, og av Patricia Grimshaw (1983:494), som understreker betydningen av individuelle misjonskvinners bevisste innsats for å oppnå utdanning og et uavhengig yrke.

De forskerne som i dag påpeker en direkte sammenheng mellom misjonsbevegelsen og kvinnefrigjøringsbevegelsen, anvender forskjellige begreper for å beskrive denne sammenhengen. Susan Thorne (under utgivelse) bruker begrepet «misjons-imperialistisk feminisme»; en type feminisme som «feiret de bestående kjønnsrelasjoner hjemme i Storbritannia» mens den forsøkte å eksportere en viktoriansk husmorideologi til såkalte hedske kvinner i fremmede land. Shirley Garret (1982) bruker begrepet «feministisk imperialism» for å beskrive misjonskvinnebevegelsen, mens Kumari Jayawardena (1995) diskuterer imperialistisk feminisme versus feministisk søsterskap. Antoinette Burton (1992:151), som også har argumentert for en forbindelse mellom viktoriansk feminisme og imperialism, kaller hvite koloni-

kvinner for imperialistiske feminister, mens Barbara Ramusack (1992:133) bruker begrepet «maternalistisk imperialism».

Problemet med denne typen begreper er at de gir inntrykk av at misjonsfeminisme kun var opptatt av kvinner i fremmede land (såkalte hedenske kvinner), og at misjonskvinner var ensidig imperialistiske i sine holdninger og aktiviteter. Imidlertid viser andre undersøkelser at misjonskvinner, og også andre deltakere i misjonsbevegelsen, var ledet av ulike motiver og drev forskjellig praksis med hensyn til samarbeid og sympati med kolonimakter (Chauduri og Strobel 1992; Jayawardena 1995). Det var også mange hvite kvinner som ikke tok del i misjonsbevegelsen, men som var deltakere i det imperialistiske prosjektet. Disse kvinnene hadde også ulike motiver for sitt engasjement blant kvinner i andre land. Feministisk imperialisme blir for meg et for unyansert begrep til å beskrive disse kvinnes ulike erfaringer. Når det gjelder misjonskvinners erfaringer er det riktigere å bruke ordet misjonsfeminisme, fordi det er et begrep som fanger opp misjonskvinners erfaringer både ute i verden og hjemme i Norge.

Misjonsfeminisme er, slik jeg definerer begrepet, en spesifikk type feminisme som ble båret frem av misjonskvinner i slutten av det nittende og begynnelsen av det tyvende århundret. Den innebærer et ønske om å evangelisere og å kristne kvinner både ute og hjemme, og den fikk sitt direkte uttrykk i misjonskvinners arbeid for å «emansipere» kvinner i Afrika, Asia og Stillehavet gjennom eksport av en vestlig modell for kjønnsrelasjoner. Misjonsfeminismen søker endring av det bestående, og ønsket om endring er basert i en religiøs tro. Ifølge denne religiø-

se troen er det kun kristendommen som kan heve kvinnen opp til den status eller posisjon hun rettmessig skal inneha i samfunnet. Gjennom kristendommen blir kvinnen frigjort fra kjønsslaveriet, og hun inntar en opphøyet moralsk posisjon i kraft av å være hustru og mor. Kristendommen ble således brukt til å begrunne og legitimere det kjønne skillet mellom den private og den offentlige sfære, slik at hjemmet ble definert som kvinnens plass, og arbeid utenfor hjemmet ble definert som mannens privilegium og rette domene. Poenget her er likevel at misjonsfeminismen i seg selv innebar en undergraving av dette kjønne skillet mellom privat og offentlig, fordi de kvinnene som var bærere av en slik feminisme, faktisk beveget seg inn i den offentlige sfære og etablerte en praksis der som utfordret religiøst funderte forestillinger om kjønnes plass i samfunnet.

Den mest uttalte målgruppen for misjonsfeminismen var kvinner i såkalte hedenske land. Disse kvinnes situasjon ble vurdert som spesielt dårlig og nedverdiggende, og hvite misjonskvinner ble derfor sendt ut med det formål å redde disse kvinnene både fra evig fortapelse og fra den fornedrende posisjon de hadde som kvinner. Kristne kvinner, på den annen side, var garantert både evig liv i det hinsidige og et ekte kvinneliv på jorden. Bare en kristen kvinne var en frigjort kvinne. Ikke-kristne kvinner i Norge var kanskje ikke i en så utpreget fornedrende situasjon som kvinner i andre land, da de tross alt hadde hørt kristendommens budskap, men de var også fremmedgjort fra den sanne kvinnerolle og dømt til fortapelse. Om enn misjonsfeminismen i mindre grad kom direkte til uttrykk i misjonsarbeidet hjemme, så bidro den indirekte til kvinners frigjøring

gjennom å endre kulturelle forestillinger om hva kvinner kan oppnå, og ved å konstituere alternative modeller for kjønnsrelasjoner. Men kvinner organiserte også hjemmemisjonsforeninger og bevegelser for moralsk reform med det formål å omvende og gi moralsk utdanning til ikke-kristne kvinner hjemme (Agerholt 1980; Prochaska 1980). I Norge arbeidet for eksempel *Kvinnelige Misjons Arbeidere* (KMA) blant samiske minoritetsfolk i nord. Hjemme i Norge fikk også misjonsfeminismen, som vi skal se nedenfor, et direkte uttrykk gjennom misjonskvinnens forsøk på å skape forbindelser mellom seg selv og kvinnefrigjøringsbevegelsen.

Misjonsfeminisme var en spesiell type feminisme som kombinerte husmorideologien med kristendom og frigjøring. Den definerte en spesiell rolle for kvinnen som hustru og mor, og understreket dermed kjønnsforskjeller. Denne feminismen var derfor en ulikhetsfeminisme, eller «difference feminism», som det heter på engelsk, som baserte seg på kvinners hegemoni innen den private sfære og at kvinner kunne tilføre deler av den offentlige sfære noe spesielt i kraft av sine erfaringer som kvinner. Marie Michelet, som dannet Norges Husmorforbund, og som var en viktig talskvinne for misjonsfeminismen, definerte kvinnens kall som en kombinasjon av den lydige husmor og den lydige borger. Hun skrev at «kvindene med Kristus som løsen, kan blive en saadan ny surdeig i samfundet, at kunne kvindesagen komme ind under kristendommens scepter, saa var denne mægtige bevægelse vundet for kirken og Guds rige». ² Michelet så på kvinners inntreden i det offentlige liv som bestemt av Gud, og hun ville at kristne kvinner skulle invadere den nors-

ke borgerlige kvinnebevegelsen, ta kontroll over den, og forme og lede den etter kristne prinsipper. I denne perioden var samfunnet preget av store omveltninger, og spesielt var det en tid full av motsetninger og utfordringer med hensyn til kvinners rolle i hjem og samfunn. Michelet var selv tiltrukket av både gammel og ny tenkning omkring kvinner, og ville altså fremme en husmorideologi kombinert med at kvinner hadde en spesiell rolle å fylle i det offentlige liv. Kvinners offentlige rolle måtte allikevel begrenses, og i 1907 gikk Michelet selv imot forslaget om å gi norske kvinner politisk stemmerett. Imidlertid oppfordret hun dem som var imot kvinners stemmerett til å «slutte sig til kvindesagen for at forhindre at dette blir gjennomført». ³ Hvis kvinner skulle få stemmerett, så var det om å gjøre «at det blir de kristne som blir valgt og kommer frem i disse vanskelige stillinger». ⁴ I den norske konteksten fikk altså misjonsfeminismen et direkte uttrykk ved at kristne kvinner ønsket å «kristeliggjøre» de sekulære kvinnesakskvinnene.

Misjonskvinner i Norge oppnår makt og innflytelse

For å forstå viktigheten av den konflikten som etter hvert oppsto mellom Det norske misjonsselskap (NMS) og misjonskvinnene om kvinnesak, må vi først ha klart for oss den graden av innflytelse misjonskvinnene hadde oppnådd ved begynnelsen av det tyvende århundret.

En av de mest prominente kvinnene i misjonsbevegelsen var Bolette Gjør (født Nissen, 1835–1909), og hun var en sentral person i forsøket på å etablere et bånd mellom misjon og kvinnesak. Gjør opp-

nådde en stadig sterkere posisjon blant misjonskvinnene ettersom hun i 1884 etablerte og senere redigerte bladet *Missionslæsning for kvindeforeninger* (*MLK*), som ble et samlingspunkt for misjonskvinner i hele landet. I tillegg spilte Gjør en viktig rolle i debatten om kvinners stemmerett i NMS (de fikk stemmerett i 1904), og hun grunnla en skole for kvinnelige misjonærer. Misjonskvinneforeningene rundt omkring i landet hadde ingen formell tilknytning til hverandre eller til NMS. Samhørigheten var basert på felles lojalitet til NMS og til fellesskapet som ble skapt gjennom bladet *MLK*. *MLK* ble utgitt som et tillegg til *Norsk Missionstidende* (*NMT*), og ble et viktig instrument for å øke kvinneforeningenes lojalitet til NMS. Den frie posisjonen misjonskvinneforeningene hadde i NMS, ble imidlertid et potensial for konflikt. NMS hadde ingen direkte organisasjonsmessig makt eller kontroll over kvinneforeningene, men kvinneforeningene på sin side hadde heller ikke stor mulighet til å oppnå innflytelse i NMS. Ved århundreskiftet fantes det rundt tre eller fire tusen kvinneforeninger, og det er klart at en integrering av disse i NMS kunne utgjøre en trussel mot misjonsmennesenes makt. Men misjonskvinnene selv var uenige om hvorvidt de skulle søke større innflytelse i NMS.

Bolette Gjør var en av dem som ønsket å gi kvinnene innflytelse i NMS, og mye ble oppnådd med vedtaket i 1904 som ga kvinner stemmerett og rett til å være representanter på ulike organisasjonsnivåer (men ikke på alle nivåer; se Nyhagen Predelli 1998) i NMS. Misjonskvinnene hadde fortsatt ingen formell nasjonal organisasjon som bandt dem sammen, men båndene til NMS var sterke og nære. Gjør understreket ofte betyd-

ningen av misjonskvinnenes lojalitet overfor NMS, og hun så det som en plikt å videreformidle misjonskvinnenes planer for sin virksomhet til NMS-ledelsen. Men dette betydde ikke at Gjør nødvendigvis aksepterte NMS-ledelsens syn: Når hun var bestemt på å gjøre noe, holdt hun fast på sine planer tross opposisjon fra NMS-ledelsen.

Den norske kvinnebevegelsen fikk sitt gjennombrudd i 1880-årene (Agerholt 1980:72), og i sin posisjon som redaktør av *MLK* kunne Gjør trekke på den voksende kvinnebevegelsen når det gjaldt ideer og inspirasjon til arbeidet for misjonskvinner. I tillegg kunne Gjør utnytte den økende makt og innflytelse som misjonskvinnene gradvis hadde oppnådd innen misjonsbevegelsen. I 1909, da Gjør så tilbake på kvinnebevegelsens historie, uttalte hun at misjonskvinneforeningene som ble etablert i 1840-årene «var den første spæde begyndelse til en kvinde-reisning, som efterhaanden spredte sig rundt hele landet. Hvor den naaede hen, øvede den indflydelse, hjalp at løfte kvindernes tanker op over det daglige slid og stræv, hjalp mange frem til liv i Gud, blev paa forskjellige omraader en frigjørelse for kvinderne».⁵

Dannelsen av Misjonsarbeidernes Ring

Bolette Gjør hadde en drøm om å samle alle misjonskvinneforeningene i en felles nasjonal organisasjon, og en passende anledning kom da *Norske Kvinners Nasjonalråd* (NKN), som var tilsluttet *Det internasjonale kvinneråd* (ICW), ble dannet i 1904 for å styrke samarbeidet mellom norske kvinneorganisasjoner, og for å representere norske kvinner i det



Bolette Gjør (NMS Arkiv)

internasjonale kvinnerådet. Gina Krog, som var en fremtredende kvinnesaks-kvinne i Norge, var en sentral figur i dannelsen av NKN, og hun ble også NKNs første leder. Ti år etter dannelsen av NKN var en rekke kvinneorganisasjoner tilsluttet paraplyorganisasjonen. Blant medlemmene var representanter for avholdsbevegelsen, sedelighetsforkjempere, stemmerettsorganisasjoner, sanitetssøstre, Røde Kors, kvinnelige lærere, jordmødre og misjonskvinner. NKNs ledere ble rekruttert fra den borgerlige kvinnebevegelsen, og NKN ble kjent som en fremtredende representant for kvinnesaken.

Det var Marie Michelet, som vi vet dannet Norges Husmorforbund, som oppfordret Bolette Gjør til å få misjonskvinneforeningene til å slutte seg til NKN. Hvis kristne kvinner kunne mobiliseres til å slutte opp om NKN, ville deres posisjon i NKN bli styrket, og kristne kvinner kunne bli avgjørende for den videre utvikling av NKN. Det var viktig å få innflytelse i NKN fordi organisasjonen ville være retningsgivende for utviklingen av hele den norske kvinnebevegelsen. Marie Michelet hadde store visjoner for kristne kvinner og uttalte blant annet: «Denne kvindebevægelse maa nu vi kristne kvinder erobre.»⁶ Siden alle tilsluttede foreninger i NKN hadde stemmerett uavhengig av størrelse, ville innmeldelsen av en rekke misjonskvinneforeninger kunne føre til at kristne kvinner tok over lederskapet. Michelet uttalte videre at «kvindesaken blir derfor nu hvad vi kvinder gjør den til, men holder de kristne kvinder sig borte, blir det de andre som arbejder, og holder de kristne kvinder sig borte blir bevægelsen ukristelig».⁷

Etter et møte i misjonskvinnenes Damekomite i Kristiania i 1906, hvor Bolette Gjør var leder, gikk Gjør offentlig ut

i *Morgenbladet* med spørsmålet om religiøse foreninger burde bli medlemmer av NKN. Selv mente hun at kvinnes misjonsarbeid var den første og største reising av kvinner i Norge, og at misjonskvinner burde benytte anledningen til å slutte seg til den bredere kvinnebevegelsen.⁸ For å få til en så effektiv tilslutning som mulig, foreslo Gjør at misjonskvinneforeninger burde slå seg sammen i en nasjonal organisasjon. Gjør informerte generalsekretæren i NMS, Lars Dahle, om sine planer, og understreket at også NMS ville høste fordeler av en slik nasjonal organisering av misjonskvinnene. Økt lojalitet til NMS ville ifølge Gjør bli resultatet, og man ville unngå at misjonskvinner ga sin økonomiske støtte til konkurrerende misjonsselskaper, eller til og med etablerte sine egne misjonsselskaper.

Gjør trodde nok i utgangspunktet at ideen om nasjonal organisering og tilslutning til NKN ville vinne gehør hos Lars Dahle, som få år tidligere hadde vært en av de fremste forkjemperne for å gi misjonskvinner stemme- og representasjonsrett i NMS. I et brev til Dahle skrev Marie Michelet at hun så på ham som den mannen som kunne ta et initiativ i saken om en nasjonal organisasjon for misjonskvinnene, fordi han hadde «kastet en hanske ud mod den gammelpietistiske opfatning af kvinden».⁹ Men Lars Dahle var slett ikke interessert i å fremme interessene til misjonskvinner som ønsket en allianse med kvinnesaken. Han skrev til Gjør og sa at hele NKN-saken var fremmed for NMS-ledelsen, og at misjonskvinner ville være best stilt om de lot være å blande misjonssak og kvinnesak.¹⁰ Dahle understreket at NMS ikke ville forby individuelle misjonskvinner eller enkelte kvinneforeninger å bli medlemmer av NKN, men NMS-ledelsen ville

ikke arbeide for en slik forbindelse. I tillegg nedla Dahle et forbud mot at noe som helst blad utgitt av NMS, inkludert *Missionslæsning for kvindeforeninger*, skulle bli brukt til å fremme et slikt formål. I realiteten ble altså Gjør sensurert i sin posisjon som redaktør av *MLK*. Hun mistet derved muligheten til å nå et bredt publikum av misjonskvinner, og måtte benytte seg av andre kanaler for å få ut sine synspunkter i saken.

Mens Bolette Gjør så på NKN som en mulighet for misjonskvinner til å oppnå innflytelse innen kvinnebevegelsen, så var Lars Dahle og NMS-ledelsen redde for at misjonskvinner simpelthen skulle bli kooptert av den større kvinnebevegelsen og gradvis miste interessen for misjonssaken. Mens Gjør ønsket å påvirke kvinnebevegelsen i kristelig retning, så Dahle for seg en situasjon hvor «mangen ærlig missionskvinde vilde lide skade paa sit eget sjæleliv og missionsliv ved at komme i en intimere berørelse med et saa blandet selskab som den almindelige kvindesags store fællesforening».¹¹ Dahle hadde altså ikke stor tro på misjonskvinnenes uavhengighet, deres religiøse styrke og enhet, og deres muligheter for organisasjonsmessig overlevelse og suksess innen den større kvinnebevegelsen.

Men Gjør overså de råd og advarsler hun fikk fra NMS-ledelsen, og hun begynte våren 1907 arbeidet med å danne en nasjonal organisasjon for misjonskvinner. Denne skulle hete Misjonsarbeidernes Ring (MAR), og den ville bestå av lokale misjonskvinneforeninger fra hele landet. Målet til MAR var å fremme kvinners misjonsarbeid, samt å bli opptatt som medlem i NKN. Beslutningen om å danne MAR var til dels svært vanskelig på grunn av opposisjonen fra NMS, for tross alt hadde misjonskvinnene en ut-

preget følelse av lojalitet til misjonsselskapet. Gjør og hennes allierte risikerte å skyve fra seg NMS-ledelsen, men samtidig trodde de så mye på riktigheten av hele saken og på forbindelsen mellom misjonen og kvinnesaken at de ikke kunne la være å utfordre NMS-ledelsens syn: «Det er ikke let at tage et skridt, hvor man ved at man gaar mod strømmen og tillige handler i uoverensstemmelse med hovedbestyrelsen, men – det kan dog hænde, at mænd ikke ser rigtig klart paa saadant, som er helt ud en kvindesag, især i en tid, hvor der vaagner kræfter hos kvinderne, der før har slumret».¹²

Saken begynte å få ringvirkninger langt utover misjonsbevegelsen da nasjonale aviser og tidsskrifter grep fatt i den. Redaktørene av *Norsk Kirkeblad* fordømte NMS-ledelsens behandling av misjonskvinnene, og uttalte at misjonskvinner var nødt til i stillhet å tåle den patriarkalske styringen i NMS.¹³ Selv om misjonskvinnene hadde fått stemmerett i 1904, så var relasjonene like patriarkalske som før, hevdet redaktørene av *Norsk Kirkeblad*, og det at Gjør ikke fikk anledning til å skrive om saken i sitt eget blad, ble ansett som uhørt. Dahle svarte på anklagene ved å hevde at han slett ikke hadde forbudt Gjør å skrive om MAR og NKN i hennes eget blad, da *Missionslæsning for kvindeforeninger* ikke var Gjørs blad, men misjonsselskapets eiendom.¹⁴ Dahle understreket også at NMS-ledelsen ikke hadde nedlagt noe forbud, men kun gitt sitt råd til misjonskvinnene i denne saken. Dahle selv hadde gått ut i misjonens viktigste blad, *Missionstidende*, med et innlegg som ikke etterlot rom for noen tvil om hva NMS-ledelsen mente, nemlig at misjonssak og kvinnesak ikke på noen måte kunne høre sammen.¹⁵ Å omvende hedenske folk til

kristendommen var misjonskvinnenes viktigste oppgave, og den lå ifølge Dahle fjernt fra formålet til NKN og kvinnebevegelsen.

Det er interessant å spekulere rundt årsaken til at Dahle var så negativ til en forbindelse mellom misjonssak og kvinnesak. Skillet mellom religiøse og sekulære miljøer var ganske skarpt i Norge i slutten av forrige århundre, og bibelske forklaringer på skapelsen, nåtiden og fremtiden konkurrerte med et naturalistisk, vitenskapelig verdenssyn inspirert av Charles Darwin (Oftestad m.fl. 1993:226). Fra dens begynnelse i 1870- og 1880-årene ble den borgerlige kvinnesaksbevegelsen assosiert med sekularitet, og religiøse miljøer så på kvinnebevegelsen som en representant for samfunnsødeleggende og anti-kristne krefter (Agerholt 1980:92). En nær forbindelse mellom misjonssak og kvinnesak var derfor nesten noe «unaturlig», og for misjonskvinnene ble det vanskelig å rettferdiggjøre den.

En annen forklaring på motstanden innen NMS mot å koble misjonssak og kvinnesak finnes internt i NMS. Selv om kvinner fikk stemme- og representasjonsretter i NMS i 1904, var stemningen i misjonsbevegelsen ikke udelte positiv til kvinners økte innflytelse. Hovedkonfliktlinjen i 1904 gikk mellom konservative som støttet en streng lesning av Bibelen, og mer liberale krefter som var åpne for alternative tolkninger av bibelttekster. Majoriteten som støttet kvinners økte innflytelse var ganske stor, men en betydelig opposisjon kom også til uttrykk under behandlingen av saken. NMS-ledelsen måtte gjøre alle parter fornøye for å holde misjonsfolket samlet, og anbefalte begrensede representasjonsrettigheter for kvinner. På denne måten ble

opposisjonen mot kvinners innflytelse og medbestemmelse anerkjent, samtidig som NMS-ledelsen støttet en viktig demokratisk endring som tross alt ga kvinner økt innflytelse i organisasjonen. NMS-ledelsen klarte altså å balansere ulike interesser, og sikret seg fortsatt økonomisk støtte fra driftige misjonskvinner uten å støte fra seg deler av sin egen medlemsmasse. Hvis NMS-ledelsen skulle godkjenne eller støtte misjonskvinnenes interesser i kvinnesaken, ville det helt klart oppstå legitimitetsproblemer vis-à-vis de mer konservative misjonsvennene.

Bolette Gjør måtte altså benytte seg av andre kanaler enn misjonsbladene for å få ut sine synspunkter omkring MAR og NKN. I et innlegg hun skrev i bladet *Urd*, kom hennes misjonsfeminisme klart til uttrykk. Igjen hevdet hun at hedningemisjonen var spesiell fordi det var den første kvinnebevegelsen i vårt land, og hun skrev videre at den har arbeidet mot det store mål å frigjøre kvinner – både kvinner i «hedningeland» og kvinner «her hjemme».¹⁶ Som vi har vært inne på, så Lars Dahle ingen slik direkte sammenheng mellom misjonssak og kvinnefrigjøring. Han påpekte at misjonen eksisterte før kvinnebevegelsen, og at den hadde klart seg meget bra uten kvinnebevegelsen.¹⁷ Misjonsledelsen var altså svært skeptisk til Misjonsarbeidernes Ring. Likevel er det verdt å merke seg at på tross av denne motstanden fikk Gjør og Michelet støtte fra en del statskirkelige prester.¹⁸

MAR kan neppe kalles en nasjonal suksess, fordi bare noen få av de flere tusen misjonskvinneforeningene sluttet seg til organisasjonen. I 1912 var 22 NMS-tilknyttede kvinneforeninger tilsluttet MAR i tillegg til 17 foreninger som hørte inn under *Lærerindenes Mi-*

sjonsforbund. Til sammen var under ett tusen kvinner medlemmer av MAR, mens misjonskvinneforeningene tilsluttet NMS hadde cirka 87 500 medlemmer i 1905 (se Tjelle 1990:110). MAR møtte opposisjon ikke bare fra misjonsmenn, men også fra misjonskvinner. Blant annet publiserte 233 misjonskvinner en appell i forskjellige aviser hvor de argumenterte mot MAR-medlemskap og mot NKN-medlemskap.¹⁹ En god del av disse kvinnene var gift med menn ansatt i statskirken, og mange av dem var selv ledere av misjonskvinneforeninger. Denne underskriftskampanjen fikk helt klart en stor effekt, og reduserte nok tilslutningen til MAR betydelig. I tillegg undervurderte nok Gjør den motstanden som fantes blant landets misjonskvinner mot en kobling av misjonen til kvinnesaken.

Mottakelsen av MAR blant kvinnesakskvinner i NKN

I tillegg til intern motstand i misjonsbevegelsen ble MAR møtt med skepsis og motstand innen den borgerlige kvinnebevegelsen. Norske kvinnesakskvinner i NKN var delt i to leirer i synet på om misjonskvinneforeninger burde bli tatt opp som medlemmer i NKN (Michelet 1946:288).²⁰ Skillet gikk mellom kristne og ikke-kristne kvinnesakskvinner: De som var kristne, var positive til inkludering av misjonskvinner i NKN. NKN mottok den første søknaden fra MAR om medlemskap i 1907, men MAR ble ikke godkjent som medlem i NKN før i 1910. Da NKN mottok søknaden i 1907, svarte NKN-ledelsen, med Gina Krog i spissen, at «Det internationale kvinnersaad ikke er det rette felt for hedningemissionsarbei-

det, idet I.C.W. er konfessionsløst og hviler paa den bredeste tolerancens grund».²¹ Gjør svarte tilbake at MAR ikke hadde til hensikt å drive evangeliserende arbeid innen NKN og ICW.²² Men NKN-ledelsen var fremdeles skeptisk til misjonskvinnenes motiver. Ville NKN og ICW bli utsatt for misjonspropaganda? Ville misjonskvinnene være i stand til å få til et organisasjonskupp, spurte NKN-ledelsen seg.²³ Størrelsen på misjonskvinnebevegelsen var i seg selv en trussel, men trusselen om et kupp var reell bare hvis misjonskvinnene organiserte seg i mange ulike foreninger og alle søkte om individuelt medlemskap i NKN. Det endte med at NKN-ledelsen ba alle sine medlemsforeninger om å avlegge stemme i saken via brevpost, og da resultatet kom inn ble det klart at MAR-medlemskap i NKN fikk en knapp majoritet. Flertallet var likevel for lite, og kravet om 2/3 flertall i saken ble ikke innfridd. MAR ble altså foreløpig utestengt fra NKN.

Fordi MAR hadde vært like ved å oppnå det nødvendige flertall, ble saken sendt videre til NKNs generalforsamling i Trondheim i 1907. Rett før møtet mottok NKN-ledelsen noen sent avgitte stemmer fra sine lokale foreninger, og i realiteten hadde dermed MAR oppnådd 2/3 flertall.²⁴ Konflikten på møtet i Trondheim var til å ta og føle på, for opposisjonen mot MAR var fremdeles sterk. NKN-ledelsen insisterte på at generalforsamlingen skulle stemme over saken. Diskusjonen gikk frem og tilbake. Mange mente det var umulig å utelukke misjonskvinnene fra NKN, fordi NKN som organisasjon var ment å skulle samle alle organisasjoner av norske kvinner. På den annen side fremmet ICW nøytralitet og toleranse i religionsspørsmål, og Gina Krog tolket ifølge Marie Michelet dette

som om at ICW nektet religiøse og politiske organisasjoner rett til medlemskap (Michelet 1946:303). Ifølge Krog selv dreide bekymringen seg mer om hvorvidt MAR var representativ for alle landets misjonskvinner.²⁵ Det hersket også en viss frykt for at MAR ikke ville akseptere toleranseprinsippet, siden misjonens fremste formål var å evangelisere blant ikke-kristne. Etter debatten fikk MAR 37 stemmer for medlemskap, mens 24 stemmer ble avgitt mot. Flertallet ble igjen for knapt, og MAR ble ikke tatt opp som medlem. Kravet om 2/3 flertall var ikke vanlig praksis i NKN, og det var NKN-ledelsen som i siste sekund fikk igjennom kravet i forbindelse med denne avstemningen (Tokheim 1975:79).

Men Gjør ga seg ikke, og det gjorde heller ikke hennes støttespillere. Mange nasjonalt fremtredende kvinnesakskvinner skrev under på en appell hvor man støttet Gjørs fortsatte arbeid for å få MAR akseptert i NKN. Appellen var blant annet underskrevet av Betzy Kjeldsberg og Katti Anker-Møller, og den ble slått opp i *Morgenbladet*.²⁶ Spørsmålet om MAR-medlemskap kom nå opp på et internasjonalt nivå, fordi Gjør ville at selve ICW skulle si klart ifra om misjonskvinner var velkomne i organisasjonen eller ikke. I 1908 skrev derfor Gjør et brev til Marie Michelet på engelsk, og ba Michelet om å ta med brevet til Genève, hvor ICW-styremøtet skulle finne sted. I sitt brev sa Gjør at MAR hadde blitt nektet medlemskap i NKN fordi ICWs lover var å forstå slik at arbeid for kristendom og politikk ikke har noen rettmessig plass i ICW. Hun skrev videre:

«We now ask you to put this question before the president of the council

now at Genoa, hoping to get a clear answer to it:

Is it against the principles of I.C.W. to admit mission workers in the national council when these are willing to submit to the laws as well as those of the ICW as those of the respective national councils?»²⁷

Svaret Marie Michelet fikk fra ICWs styremøte lød slik:

«Absolutt ikke. I.C.W.'s ånd er at alt foreningsarbeid bør gis adgang så lenge som det adlyder det grunnleggende prinsipp i vår konstitusjon, ikke å innføre spørsmål om religiøse og politiske uoverensstemmelser. Vi mener at praktisk talt alle våre nasjonalråd har den slags tilsluttede foreninger» (Michelet 1946:312).²⁸

Med ICW-styrets støtte kunne Michelet returnere til Norge med beskjeden om at ingen lover hindret MAR i å bli medlemmer av NKN og derigjennom av ICW.

I 1910, på NKNs generalforsamling i Stavanger, ble MAR endelig tatt opp som medlem i NKN. Vedtaket var denne gang enstemmig (Michelet 1946:316). Til og med Gina Krog hadde forandret mening i saken, og hun antok at MAR var blitt en representativ, nasjonal organisasjon av misjonskvinner (Tokheim 1975:82). Krogs tidligere motstand var nok også blitt svekket på grunn av ICW-styrets holdning. I 1910 ble Henny Dons, en aktiv misjonskvinne, valgt inn i NKN-ledelsen, og misjonskvinner fikk endelig innflytelse på utformingen av NKNs politikk. Den kristne kvinnesakskvinnen Nicoline Hambro tok over som leder av NKN etter Gina Krog i 1916 (Michelet

1946:316). Bolette Gjør døde i 1909, og fikk derfor ikke oppleve seieren i 1910 som var et direkte resultat av hennes kontinuerlige arbeid for å få til et bånd mellom misjonskvinner og kvinnesaken.

Konklusjon

Vi har sett at det i Norge i begynnelsen av dette århundret ble skapt en forbindelse mellom misjonssak og kvinnesak. Selv om flertallet av misjonskvinner rundt omkring i Norge enten stilte seg likegyldige til eller sto i direkte opposisjon til en slik forbindelse, var det også et relativt stort antall kvinner som omfavnet misjonskvinnesaken eller misjonsfeminismen. Tiden rundt århundreskiftet var preget av stor sosial endring, blant annet med konflikter mellom den private og den offentlige sfære, mellom den sekulære og den religiøse sfære, og mellom kvinner og menn. Misjonsfeminismen utviklet seg ut fra denne spenningen da misjonskvinner, som hadde oppnådd innflytelse og makt i Det norske misjonsselskap, begynte å se utover misjonsbevegelsen i et forsøk på å oppnå innflytelse over norske kvinners politiske dagsorden. I tillegg til å redde såkalte hedenske kvinner fra fortapelse ville misjonskvinnene styre den større kvinnebevegelsen over i et kristent spor, og de ønsket at norske kvinner skulle opptre som en kristen enhet i internasjonale fora.

Denne norske erfaringen med en forbindelse mellom kristne kvinner og kvinnesak er ikke atypisk. I Danmark, for eksempel, arbeidet kristne kvinner aktivt for at kvinner skulle få politisk stemmerett. Gjennomføring av flere studier av dette i Norge, Danmark, Sverige og Finland vil kunne vise i hvilken grad forbin-

delsen mellom misjonssak og kvinnesak var et felles nordisk fenomen. Internasjonalt er det flere som hevder at misjonskvinner representerte en spesiell type feminisme (se f.eks. Jayawardena 1995 og Thorne, under utgivelse). Begrepet misjonsfeminisme kan være nyttig i analyser av hvordan misjonskvinnebevegelsen indirekte og direkte bidro til å endre kvinners stilling i samfunnet.

Line Nyhagen Predelli
forsker

Norsk institutt for by- og regionforskning

Litteratur

- Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelsens historie*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1980.
- Beaver, R. Pierce. *American Protestant Women in World Mission: A History of the First Feminist Movement in North America*. William B. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1980 (revidert utgave).
- Brouwer, Ruth Compton. *New Women for God: Canadian Presbyterian Women and India Missions, 1876-1914*. University of Toronto Press, Toronto 1990.
- Burton, Antoinette. *The White Woman's Burden: British Feminists and the Indian Woman*. I Nupur Chauduri og Margaret Strobel (red.). *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance*. University of Indiana Press, Bloomington 1992.
- Chauduri, Nupur og Margaret Strobel. *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance*. University of Indiana Press, Bloomington 1992.
- Garrett, Shirley. *Sisters All: Feminism and the American Women's Missionary Movement*. I Torben Christensen og William R. Hutchison (red.). *Missionary Ideologies and the Imperialist Era: 1880-1920*. Aros, Aarhus 1982.
- Grimshaw, Patricia. *Christian Woman, Pious Wife, Faithful Mother, Devoted Missionary: Conflicts in Roles of American Missionary Women in Nineteenth Century Hawaii*. I Fe-

- minist Studies 9, nr. 3, 1983, s. 489–521.
- Hageman, Alice. *Women and Missions: The Cost of Liberation*. I A. Hageman (red.). *Sexist Religion and Women in the Church*. Association Press, New York 1974.
- Hill, Patricia R. *The World Their Household: The American Woman's Foreign Mission Movement and Cultural Transformation, 1870–1920*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 1985.
- Hunter, Jane. *The Gospel of Gentility: American Women Missionaries in Turn-of-the-Century China*. Yale University Press, New Haven 1984.
- Hunter, Jane. *The Home and the World: The Missionary Message of U.S. Domesticity*. I Leslie A. Flemming (red.). *Women's Work for Women: Missionaries and Social Change in Asia*. Westview Press, Boulder 1989.
- Jayawardena, Kumari. *The White Woman's Other Burden: Western Women and South Asia During British Rule*. Routledge, New York 1995.
- Jørgensen, Torstein. De første hundre år. I T. Jørgensen (red.). *I Tro og Tjeneste: Det Norske Misjonsselskap 1842–1992*. Misjonshøgskolen, Stavanger 1992.
- King, Marjorie. Exporting Femininity, Not Feminism: Nineteenth-Century U.S. Missionary Women's Efforts to Emancipate Chinese Women. I Leslie Flemming (red.). *Women's Work for Women: Missionaries and Social Change in Asia*. Westview Press, Boulder 1989.
- Lein, Bente Nilsen. *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring*. Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- Michelet, Marie. *Minner og tidbilleder*. Dreyers Forlag, Oslo 1946.
- Missionslæsning for kvindeforeninger (MLK)*. Det norske misjonsselskap, Stavanger.
- Mitchison, Wendy. Canadian Women and Church Missionary Societies in the Nineteenth Century: A Step Towards Independence. I *Atlantis: A Women's Studies Journal* 2, nr. 2, 1977, s. 57–75.
- Norsk Missionstidende (NMT)*. Det norske misjonsselskap, Stavanger.
- Oftestad, Bernt, Tarald Rasmussen og Jan Schumacher. *Norsk Kirkehistorie*. Universitetsforlaget, Oslo 1993.
- Predelli, Line Nyhagen og Jon Miller. Piety and Patriarchy: Contested Gender Regimes in Nineteenth-Century Evangelical Missions. I Mary Taylor Huber og Nancy Lutkehaus (red.). *Gendered Missions: Men and Women in Missionary Discourse and Practice*. University of Michigan Press, Ann Arbor (under utgivelse).
- Predelli, Line Nyhagen. *Contested Patriarchy and Missionary Feminism: The Norwegian Missionary Society in Nineteenth Century Norway and Madagascar*. Upublisert Ph.D.-avhandling i sosiologi. University of Southern California, Los Angeles 1998.
- Prochaska, F.K. *Women and Philanthropy in Nineteenth-Century England*. Oxford University Press, New York 1980.
- Ramusack, Barbara. Cultural Missionaries, Maternal Imperialists, Feminist Allies. I Nupur Chauduri og Margaret Strobel (red.). *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance*. Indiana University Press, Bloomington.
- Robert, Dana L. *American Women in Mission: A Social History of Their Thought and Practice*. Mercer University Press, Macon, Georgia 1996.
- Thorne, Susan. *Missionary-Imperial Feminism*. Paper presented at the American Anthropological Association, Washington, DC 1993.
- Thorne, Susan. *Missionary-Imperial Feminism*. I Mary Taylor Huber og Nancy Lutkehaus (red.). *Gendered Missions: Men and Women in Missionary Discourse and Practice*. University of Michigan Press, Ann Arbor (under utgivelse).
- Tjelle, Kristin Fjelde. *Kvinder hjelper kvinder: Misjonskvinneforenings-bevegelsen i Norge 1860–1910*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Oslo 1990.
- Tokheim, Marit. *Norske Kvinners Nasjonalråd 1904–1916*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen 1975.
- Welter, Barbara. *She Hath Done What She Could: Protestant Women's Missionary Careers in Nineteenth-Century America*. I Janet Wilson James (red.). *Women in American Religion*. University of Pennsylvania Press 1980.

Noter

1. Alle oversettelsene fra engelsk er mine.
2. Marie Michelet i brev til Lars Dahle, 1907. Håndskriftsamlingen, Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO), Marie Michelets etterlatte papirer, Ms 4o 1835, pakke XXla.

3. Ibid.
4. Ibid.
5. *Missionslæsning for kvindeforeninger* 26, nr. 8, august 1909:57.
6. Referat fra møte i Damekomiteen, 15. februar 1906. Fra Marie Michelets etterlatte papirer ved UBO, Ms 4o 1835, pakke XXI.
7. Ibid.
8. Artikkelen i *Morgenbladet* kalt «Det nationale raad og de kristelige foreninger» finnes som vedlegg i Damekomiteens protokoll nr. 2, NMS Arkiv i Stavanger (Arkivet for Misjons-skolen for kvinner, 1901–1978).
9. Marie Michelet i brev til Lars Dahle, 1907. UBO, Ms 4o 1835, pakke XXIa.
10. Lars Dahle til Bolette Gjør, 20. mars 1906. Damekomiteens protokoll nr. 2, NMS Arkiv, Stavanger.
11. Brev fra Lars Dahle til Bolette Gjør, 20. mars 1906, NMS Arkiv.
12. Bolette Gjør til Lars Dahle, 21. april 1907. Damekomiteens protokoll nr. 2, NMS Arkiv.
13. *Norsk kirkeblad* nr. 12–13, 23. mars 1907:100–102.
14. *Norsk kirkeblad* nr. 19, 11. mai 1907:149–151.
15. *Missionstidende* nr. 24, desember 1906:569.
16. *Urd* nr. 14, 1907:166.
17. Lars Dahle i *Vestlandsposten* 16. februar 1907 (se Marie Michelets etterlatte papirer, UBO, Ms 4o 1835, pakke XXI).
18. Lein (1981) har hevdet at representanter for Statskirken i Norge var samstemte i sin negative innstilling til kvinnesaksbevegelsen. En nærmere gjennomgang av prosessen bak utvidelsen av demokratiske rettigheter til kvinner i NMS i 1904 viser imidlertid at et stort antall av dem som faktisk var for å gi kvinner stemme- og representasjonsretter var medlemmer

- av presteskapet. Det har også vært mulig å slå fast at prester og lekmenn innen misjonsbevegelsen sto sammen om å gi kvinner økte demokratiske retter. På denne bakgrunn er det ikke helt overraskende at Bolette Gjør og hennes venner klarte å mobilisere støtte til koblingen mellom misjonssak og kvinnesak blant statskirkens prester (se for øvrig Nyhagen Predelli 1998 for utfyllende dokumentasjon).
19. Se Michelet 1946:302 og Marie Michelets etterlatte papirer, UBO, Ms 4o 1835, pakke XXI.
 20. Se også *Husmoderen* 1907:210 og 240 for de to synene på dette innen NKN.
 21. Se brevet «Til formanden», datert mai 1907 (Marie Michelets etterlatte papirer, UBO, Ms 4o 1835).
 22. Se brev fra NKNs styre, 4. juni 1907 (Marie Michelets etterlatte papirer, UBO, Ms 4o 1835).
 23. Se *Nylænde* 15. juli 1907:214 og *Nylænde* 15. desember 1907:372–373.
 24. Se *Nylænde* 15. juli 1907: 213–214.
 25. Brev fra Gina Krog «Til N.K.N.s medlemmer», 1908 (Marie Michelets etterlatte papirer, UBO). Se også *Nylænde* 15. desember 1907:371–374.
 26. *Morgenbladet* 17. september 1907 (vedlegg i Damekomiteens protokoll nr. 2, NMS Arkiv). Appellen ble også publisert i *Husmoderen* nr. 28, 1907:294.
 27. Brev fra Bolette Gjør til Marie Michelet, 22. august 1908 (Marie Michelets etterlatte papirer, UBO, Ms 4o 1835, pakke XXI).
 28. Svaret fra ICW er oversatt av Marie Michelet. For flere detaljer om styremøtet i ICW, se Michelet 1946:309–313, og Michelet, «To kongresser i Genf.», i *Husmoderen* 1908:295–296.

Samtaler over tid

Av Kristin Asdal og Brita Brenna

Det er ikke lett å få tak på feministen, biologen og vitenskapshistorikeren Donna Haraway. Kristin Asdal og Brita Brenna undersøker en del av Haraways sentrale begreper – én gang til.

Den nordamerikanske feministen, biologen og vitenskapshistorikeren Donna Haraway har inntatt en sterkt lysende posisjon på den akademiske stjernehimmelen. Så er hun da også en bevegende dame. Som person og i tekster har hun rørt ved, provosert og forført oss. I denne artikkelen vil vi gjerne gi et innblikk i Haraways måter å arbeide på, hennes utgangspunkter og synspunkter. En helt ordinær artikkel er det kanskje ikke. Vi baserer oss på ulike former for møter med henne, tekstene hennes, egne og andres intervjuer og artikler, og forelesninger vi har vært til stede på.¹ Gjennom disse ulike bitene vil vi prøve å gi et inntrykk av noen kart hun beveger seg ved hjelp av. Vi skal introdusere noen av de begrepene hun har lansert og blitt kjent for, vise hvor hun kommer fra og hvilke historier hun henter næring fra. Vi vil også bevege oss inn i noen av de mest

kjente arbeidene hennes.

Humor og ironi, engasjement og politisk forpliktelse er alltid en del av Donna Haraways arbeider. Hun leker med språk, både når hun skriver og snakker. Det gjør at det ikke alltid er like lett å «få tak» på henne. Leken er uansett en viktig inngang til henne.

Fisken i fatet

Trådleken var en lek vi, som så mange andre barn, holdt på med da vi var små. Med utgangspunkt i en hvilken som helst tråd med passende lengde kunne vi lage de mest fantasifulle bilder eller mønstre: fisken i fatet, himmelstigen, vogga, kopp og fat, visp – navnet på leken varierer etter hvor i verden vi kommer fra. Haraway tar opp denne trådleken for å beskrive sitt eget arbeid – og måter teknologi og vitenskap kan studeres på. Metaforen

om trådleken, det hun kaller *Cat's Cradle*, bruker hun for lage en spesiell figur som synliggjør ressursene hun trekker på i sitt eget arbeid. Figuren sin lager hun blant annet ved hjelp av det internasjonale fagfeltet for studier av teknologi og vitenskap, STS-feltet.

Innenfor dette tverrfaglige feltet problematiseres grensene mellom teknologi og vitenskap. Begrepet teknovitenskap har Haraway hentet herfra. Feminisme og multikulturalisme er også med, som aktivistiske prosjekter og som teoretiske verktøy. I disse tradisjonene fastholdes blikket for utsatte og sårbare posisjoner. Den tredje tradisjonen hun fletter inn i figuren sin er kulturstudier, i form av *cultural studies*; der kultur ikke er enten høy- eller lavkultur, eller bare handler om symboler og deres betydninger. Kultur forstås derimot som handlinger, kroppsliggjorte og lokaliserte praksiser. Disse tradisjonene kan møtes i ulike former, utgjøre ulike figurer. Det som samler dem alle, er at vitenskap forstås som kultur, som kulturelle praksiser.

Med trådleken ønsker Haraway å vise at både vitenskap og vitenskaps- og teknologistudier er materielle og kollektive praksiser. Et annet poeng hun framhever, er at trådleken aldri har noen vinnere. Dette vil hun overføre til vitenskap og vitenskaps- og teknologistudier. Vi griper altfor ofte til krig, kamp og konkurranse som våre metaforer, mener Haraway. Hun vil overbevise oss om at krig og kamp kanskje ikke er de beste begrepene verken til å forstå eller endre disse praksisene med.

Haraway er på mange måter en klassisk amerikansk radikaler, som etter marxismen har bidratt til å tappe fransk poststrukturalisme over på amerikanske flasker, og har bidratt til de siste tiårenes

refleksive og språklige vendinger innenfor humaniora og samfunnsfag. Dette er teoriehistorier som er spunnet inn i Haraways tråder. Men for henne er disse teoretiske vendingene uløselig knyttet til politikk:

– Poenget er, kort sagt, å gjøre en forskjell – uansett mangel på vitenskapelige garantier og uansett hvor beskjeden, hvor delvis, den måtte være. I mer uskylidige tider, for lenge, lenge siden, ble slike ønsker om å være verdslig kalt aktivisme, sier Haraway.

Humor og engasjement

Det sterke venstreradikale engasjementet ligger innbakt i Haraways språk og utgjør en viktig del av historien hennes. Og hun hevder stadig sin rett til å holde fast på store kategoriske begreper og til å sette navn på det ubehagelige, det hun kjemper imot.

– Hvit, kapitalistisk, patriarkalsk. Jeg insisterer på å bruke slike begreper: De er som blyvekter som holder deg nede og hindrer deg i å flyte inn i kyberfeminismen, sier Haraway.

På engelsk høres det heftigere ut. White, capitalist, patriarchy forkortes i Haraways dagligtale til WCP. WCP er blodig alvor med mye humor.

– Radikal politisk protest har alltid vært kjent for sin ville humor, sa hun i et intervju med *Socialist Review* i 1991.

– Jeg husker noe som ble sagt av en ACT UP-aktivist: «ACT UPs humor er ingen spøk». Jeg føler det på samme måten med den ironiske humoren i min egen skriving – humoren er ingen spøk. Og måten å gjøre det kritiske arbeidet på er gjennom humor som ikke er noen spøk. Det er morsomt på den måten at du

ler av deg selv for ikke å bli kynisk, men fortsetter å jobbe.

Dette er en strategi Haraway åpenbart har holdt fast ved. Når hun beskriver sitt eget arbeid i dag, sier hun:

– Jeg sier det jeg tror er sant. Men jeg sier det på en slik måte at jeg overinvesterer. Latteren skal komme på grunn av mengden av forbindelser som jeg skaper i tekstene mine. Dette er en formyep praksis, men det er en praksis der jeg forsøker å forstå verden som den er. Og det er en måte å ikke bli kynisk på. Jeg er en dogmatisk person, og jeg forsøker å overskride det ved å gjøre meg selv latterlig.

– Jeg mener det virkelig alvorlig når jeg sier at vi ikke kan finne noe uskyldig ståsted. Selv om du kjemper imot noe, betyr ikke det at du ikke er strukturert inn i det, at du ikke allerede er en del av det, sier hun. Det er den undertrykte og den venstreradikale oppfatninger om egen renhet hun vil til livs. For de færreste kan orke å leve med den uskyldiges posisjon livet ut.

Haraway mener spørsmål om tro og livslang forpliktelse er utrolig viktig. Hun tror på å dyrke det hun kaller en slags generøs mistenksomhet.

– Et kritisk forhold til våre mest dyrebare begreper er helt avgjørende for å mestre og opprettholde en slik livslang forpliktelse. For med jevne mellomrom vil vi miste troen og falle ifra, for å si det i religiøse vendinger.

Hun understreker at mistenksomheten ikke skal være der for å kaste begrepene overbord, men for å kunne stå fast ved dem. Og dessuten for å kunne gjøre det med en viss form for humor – og med en masse forpliktelse – slik at oppdagelsen av det komplekse og sammensatte ikke gjør oss kyniske.

– Når du ler, forstår du noe om grensene for din egen personlige posisjon og dybden av din historiske posisjonering. Gjennom strukturen til det vi ler av, kommer vi på sporet av den historiske strukturen til hjernene, sinnene og kroppene våre. Når du har ledd ferdig, kjennes latteren som kniver, sier Haraway, med en latter.

Bakgrunn

Donna Haraway startet sin akademiske karriere som biolog. Nå underviser hun ved History of Consciousness ved University of California i Santa Cruz. Hun gikk fra biologien til vitenskapshistorien. Doktoravhandlingen hennes handlet om biologiens metaforer. Dette var en tverrvitenskapelig doktorgrad i vitenskapshistorie og biologi: *Crystals, Fabrics, and Fields: Metaphors of Organicism in 20th Century Development Biology* (1976) ved Yale University.

Hun har lenge vært opptatt av primater, en kategori som omfatter aper, halvaper og mennesker. Hennes hovedverk er en tjukk bok om emnet, *Primate Visions* (1989), der hun skriver om apene som blir studert og menneskene som studerer dem. Hun har gitt viktige bidrag til feministiske vitenskapforståelser: Artikkelen «Situerte kunnskaper» har blitt en klassiker. Det samme gjelder hennes manifest for kyborger fra 1985. De siste årene har hun vært spesielt opptatt av gen- og informasjonsteknologi.

Boka *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_Onco-Mouse™* dreier om disse nye teknologiene – og om dagens forståelser av natur og kultur.

Bevegelser og biologi

Kjærligheten til natur og vitenskap er vevet inn i Donna Haraways forfatter-skap. Natur i form av aper, mikrober, mennesker, hunder og regnskoger blir kjærlig omtalt og dekonstruert. For hos Haraway finnes ingen uformidlet natur. Natur blir ikke oppdaget, den skapes. Ikke bare av vitenskap, men nettopp vitenskap er en kilde til noen av våre mest innbitte forestillinger om natur. I motsetning til de som hevder at vitenskap oppdager og avdekker naturens hemmeligheter, sier Haraway at vitenskap griper inn i og forandrer. Hun vil selv være med på å gripe inn og forandre – forandre hva vi forstår som natur og kultur ved slutten av det 20. århundre.

– Vi må inn i den skitne materien, sier hun. – Ikke stå utenfor og kritisere, men være med på å skape nye kunnskaper. Produsere nye forestillinger om verdener vi kan bo i og dele.

– Biologi er det mest alminnelige faget på amerikanske universiteter. For nordamerikanere gir biologi felles erfaring, samtidig som det er et omstridt fagområde, hevder Haraway. Hun hevder at biologiundervisningen alltid har vært forstått som en opplæring til å bli en skikkelig amerikansk statsborger. Læren om naturen var læren om menneskets opphav, i naturen kunne man finne renhet og opprinnelighet. Naturen var kulturens «andre», det sivilisasjonen hadde utviklet seg fra, og samtidig det man kunne vende tilbake til, som turist, jeger, tilskuer, forsker og naturromantiker.

Haraway var biologilærer på Universitetet på Hawaii samtidig som borgerretts-, kvinne- og miljøbevegelser utfordret rådende forestillinger om det gode

samfunn og den gode naturen. Sammen med en rekke andre laget hun et kurstilbud for unge studenter som var pålagt en viss andel naturvitenskap i fagkretsen. Hun skriver om denne perioden i sin bok *Modest_Witness ...* (1997):

– Midt i Stillehavet, basen til Stillehavets strategiske overkommando, som var så avgjørende for Vietnamkrigens elektroniske og kjemiske slagmark, forsøkte kursene i biologi ved universitetet på Hawaii å overbevise studentene om at det var naturvitenskapen alene, ikke politikk eller religion, som ga håp om et framskritt ubesudlet av ideologi. Men jeg og de andre yngre medlemmene av staben kunne ikke lære bort biologi på denne måten. Vår erkjennelsesteoretiske sikkerhet i denne post-opplysningstiden var langt mer sammensatt enn som så. For oss hadde vitenskap og historie en mer motsetningsfylt og interessant tekstur enn den allegorien om renhet og helende atskillelse som det var meningen at vi skulle lære bort. Mange av mine kolleger var aktivister i kamp mot krigen blant annet fordi vi var smertelig klar over hvor intimt vitenskap, inkludert biologi, var vevet inn i konflikten – og inn i alle sider ved våre liv og våre forestillinger. Uten at vi et eneste øyeblikk ga opp vår tiltro til biologisk kunnskap, forlot mange av oss denne perioden med aktivisme og undervisning med en følelse av dyp forpliktelse overfor forståelsen av både det historisk spesifikke og de håndfaste betingelsene som ligger bak hva som teller som natur, for hvem og til hvilken pris. Det var den epistemologiske, semiotiske, tekniske, materielle forbindelsen – ikke atskillelsen – mellom vitenskap og kulturhistorisk særegenhet som tiltrakk seg vår oppmerksomhet. Biologi var interessant, ikke fordi den på noen måte over-

skred historisk praksis, gjennom en eller annen form for positivistisk epistemologisk løft opp fra Jorden, men fordi naturvitenskap var en del av den livlige aktiviteten på bakkenivå.

De feministiske og antirasistiske bevegelsene Haraway var en del av, problematiserte det å hente autoritativ kunnskap fra biologien. I denne tradisjonen har Haraway fortsatt å problematisere biologiens rolle. Hun poengterer at det å betrakte noe som natur ofte har vært nært knyttet opp mot rasisme og imperialisme: Kvinner og fargede blir natur snarere enn kultur. Slik forsvinner kvinner og fargede også som medspillere, som handlende mennesker i en hvit, maskulin historisk utvikling.

I et intervju for noen år siden knyttet Haraway dette opp mot den vanskelige historien som ligger i det å forherlige noe som ren natur:

– Det å plassere stammefolk som natur er veldig nært knyttet til en form for imperialisme hvor man anser andre folk som primitive og sammenligner dem med dyr. I rasistisk amerikansk ideologi har det å redusere folk, spesielt svarte mennesker, til noe ikke-menneskelig – en stygg historie som stikker dypt, sier Haraway.

I boka *Primate Vision* viser hun også hvordan forestillinger om familie og samfunn har blitt lest inn i naturhistorien. Apesamfunn har blitt sett som speilbilder av amerikanske kjernefamilier og kjønnsrollemønstre. Etterpå har kunnskapen blitt brukt til å vise det naturlige i kvinners underordnede stilling.

Haraway vil ikke avvise biologien som ren ideologi, men hun utfordrer biologien, kjærlig og radikalt. Dette preger hele hennes forfatterskap. Til tross for den tvilsomme rollen vitenskapen har

spilt i de forskjellige formene for undertrykking hun kjemper mot, og til tross for en avvisende holdning til vitenskap i mange av de miljøer hun identifiserer seg med, velger hun å bli værende.

– Jeg vil lokalisere en feministisk teknovitenskapelig politikk i udyrets mage, sier hun.

– Jeg bruker fortsatt biologi for å overtale mine lesere og studenter om livsformer som jeg tror vil være mer bærekraftige og rettferdige. Jeg har ingen intensjon om å slutte med det, og ingen forhåpning om at denne rike ressursen vil bli, eller burde bli, forlatt av andre. Biologi er en politisk diskurs, en diskurs vi bør engasjere oss i på alle nivåer – teknisk, semiotisk, moralsk, økonomisk og institusjonelt. Og framfor alt er biologi en kilde til intens intellektuell, følelsesmessig, sosial og fysisk lyst. Ingenting av dette kan vi gi avkall på med lett hjerte – eller nærme oss med ensidig utskjelling.

Dette er samtidig en kritikk av de feministiske bevegelsene hun selv tilhører. Her har teknologi og vitenskap hatt lav status. Det har vært noe man ikke har villet forholde seg til som annet enn skyteskive. Feminister har fremstilt kvinner som ofre for teknologiens og vitenskapens herjinger. Som uskyldige ofre har kvinner ikke tatt ansvar for en kritisk utvikling. De har fritt kunnet stå utenfor som kritikere.

Da Donna Haraway besøkte TMV-senteret i 1992, problematiserte hun feminismens forhold til teknologi og vitenskap:

– I mange programmer for kvinneforskning finnes det en ekstremt selvrettferdig uvitenhet om biologi, kjemi, økologi, elektronikk, fysikk osv. Der jeg jobber til daglig, finner jeg en selvrettferdig uvitenhet om den kunnskapen som

produseres innen disse områdene. Det som skjer, er at vi kollektivt reproducerer kvinners uvitenhet, siden rettferdiggjøres det som «feminisme». Det gjør at kvinner ikke kan kjempe om kunnskap på svært viktige hegemoniske områder. Vi vet ganske enkelt ikke hvordan vi skal tenke kollektivt og godt omkring genetikk, medisin og teknologi. Vi, folk som oss, bruker informasjonsteknologier til å kommunisere med hverandre hele tiden, men er jevnlig avhengige av kjæresten og mannlige venner for den mest elementære kunnskap om programvare og data-systemer. Jeg tror at vi innen amerikansk, vestlig feminisme sosialt reproducerer en uvitenhet som gjør politikken vår avmektig. Dette er strukturelt, og ingen tilfeldighet. Vi vet hvordan vi skal kritisere teknovitenskapen, men vi trenger å gjøre mer og bedre enn det. Jeg har bestemt meg for å jobbe med det problemet. Jeg mener ikke at alle behøver å gjøre det, men kollektivt trenger vi å gjøre det.

På denne måten insisterer Donna Haraway på at det er mulig og nødvendig å være feminist og arbeide for forandring innenfor de institusjonene som produserer teknologi og vitenskap.

En kyborg til forandring

«Kyborg» er det begrepet mange umiddelbart vil kople med Donna Haraway. I 1985 skrev hun *Kyborgmanifestet*, som har vært en viktig inspirasjonskilde for kyberfeminister og andre med sterke visjoner om frihet og lek på Internett. Haraway har blitt tatt til inntekt for den tanken at vi fritt kan skape oss selv på nytt gjennom det globale elektroniske nettverket, leke med identiteter, konstruere oss selv som kybernetiske ingeniører. Det finnes ikke lenger kvinnelighet eller

mannlighet, bare identiteter vi selv velger. Det som ofte blir utelatt i disse historiene, er den politiske sammenhengen «Kyborgmanifestet» inngikk i: Manifestet var et svar på en oppfordring fra tidsskriftet *Socialist Review* om å reflektere over utfordringer for sosialistisk feminisme på 80-tallet. Undertittelen «viten-skap, teknologi og sosialistisk feminisme sent i det 20. århundre» angir temaer som har glidd ut av fokus for mange av dem som varmt har omfavnet Haraways kyborg.

Hos Haraway er kyborgen en kybernetisk organisme, en provoserende og visjonær grensefigur mellom menneske og dyr, organisme og maskin, en skapning som både er sosial virkelighet og fiksjon. Til forskjell fra mange andre feministiske myter forbyr kyborgen både en nostalgisk tilbakevending til før-postmoderne identiteter eller til ukompliserte avvísninger eller omfavnelser av teknokulturen, hevder Haraway. Å være kyborg er ikke et resultat av et fritt valg, men en posisjon og en tilstand vi er strukturert inn i, og som det gjelder å se og leve med for å kunne handle.

– Kyborgen er en slik figur – en utspørrende figur, en figur som undersøker mulige innganger, fryktsomt og håpefullt. Kyborgen er også en figur som beskriver det faktum at enten du liker det eller ikke, så er vi konstruert historisk på steder vi ikke velger. Ingen har valgt å bli en kyborg – det er ikke som å velge å være økofeminist.

– Valg er et altfor svakt uttrykk for hvem vi er historisk. Det er så lite i våre liv som har med valg å gjøre, til tross for århundrer med liberal teori. Ansvar, troverdighet, muligheter for å gjøre noe annerledes – alt det er greit, men ordet «valg» dekker ikke helt. Kyborgen er en

påminnelse, og det er ingen vennlig påminnelse, om at det ikke har vært snakk om mye frihet til å velge.

Grensefigurer

Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse™ er det de nye teknologiene Haraway tematiserer: informasjons- og genteknologi. Men denne boka handler fortsatt om den omstridte naturen, og om grensefigurer mellom det organiske og det tekniske, mellom natur og kultur, dyr og menneske.

Gjennom en blanding av eventyrlige fortellinger, biologiske argumenter, historiske og politiske analyser, matematiske vitser, religion, litteraturlesing og visuelle fantasier viser Haraway hva moderne vitenskap og teknologi, eller teknovitenskap i hennes egen språkbruk, har å si – og hvordan – i vår kultur. Til nå har det vært kyborgene, eller krysningen mellom menneske og maskin, som har vært Haraways fremste kjennetegn og figur. Denne gangen tar DuPonts OncoMouse på mange måter kyborgens plass.

Som verdens første patenterte dyr har OncoMouse mistet sin status som nettopp det; bare dyr. Den/hun er en oppfinnelse, en vitenskapt figur. Hennes naturlige omgivelser, hennes arena for kroppslig og genetisk utvikling, er laboratoriet og de regulerende institusjonene i en mektig nasjonalstat.

Men som Haraway påpeker; oppfinnelser eier ikke seg selv. De kan være levende eller selv-bevegende så mye de vil, patenter kan ikke selv ha rettslig status. Det var de to genforskerne Philip Leder og Timothy Stewart som i 1988 ble de rettmessige eierne. De overførte imidlertid patentrettighetene til Harvard

College, som i sin tur overførte rettighetene til å utvikle OncoMouse kommersielt til det multinasjonale selskapet DuPont. Til gjengjeld fikk Philip Leder ubegrensede midler til å forske videre på gener og kreft. For det var som bærer av oncogenet, et gen som gjorde at musa ville utvikle kreft, at musa var en så løfterik figur. Kunne den løse kreftgåten? Eller som DuPont sier det i sin egen reklame for OncoMouse: «Kun tilgjengelig for forskere fra DuPont, hvor bedre ting for bedre liv får liv og blir til».

Ifølge Haraway er det OncoMouse' status som oppfinnelse, samtidig som hun/den forblir et levende dyr, som gjør den til grensefigur, eller en vampyr som hun også kaller det. På den måten gjør den det vampyrer er ment å gjøre: den forurensar naturlige størrelser. OncoMouse inngår ikke i en vitenskapelig fortelling slik vi har lært og liker å høre om den: tilbaketrukket og isolert fra politikken og sine anvendelsesområder. I utviklingen av OncoMouse glir vitenskap og teknologi fullstendig over i hverandre, og laboratoriet, selve garantisten og kjernen i vitenskapens offentlig autoriserte og verdifrie rom, er «kun tilgjengelig for forskere fra DuPont».

Det ligger en dobbelthet i Haraways fortelling om teknovitenskapen og OncoMouse. På den ene siden er den bærer av noe nytt. Skillelinjer som har strukturert det som vi har kalt modernitet, løses opp innenfor teknovitenskapen. På den annen side søkes forbindelseslinjene til det Haraway kaller mytisk tid: 1600-tallets vitenskapelige revolusjon.

Som så mange andre vitenskapshistorikere og kritikere søker Haraway hit, til «kjemiens far» Robert Boyle og etableringen av det naturvitenskapelige eksperimentet og laboratoriet som offentlig

rom. Her etableres det beskjedne vitnet – i form av den moderne vitenskapsmann.

For at hans beretninger skulle kunne telle som speil av virkeligheten, måtte han selv framstå som usynlig, som innbygger av et kulturtomt rom, skriver Haraway. Denne egen-usynligheten er ifølge Haraway den spesifikt moderne, europeiske, maskuline og vitenskapelige form for dyd av usynlighet. Dette er dyden som garanterer at vitnet er den rette og autoriserte gjennomtrenger av objektenes verden, uten å trekke med seg noen av sine oppfatninger fra sitt eget skjeve ståsted på jorden. I Haraways beretning er det på denne måten han blir gitt den bemerkelsesverdige makten til å etablere fakta: Han bærer vitnesbyrd, han er objektiv, han garanterer objektenes klarhet og renhet. Fortellingene hans har en magisk kraft, skriver Haraway. De mister alle spor av sin historie som historier, som produkter av engasjerte prosjekter, som omtvistelige representasjoner.

Haraways ambisjon er å bidra til å forandre den formen for vitneprov som ble så nøye konstruert gjennom den såkalte vitenskapelige revolusjon. Et mer kroppsliggjort, rotfestet og synlig vitne er et nødvendig ledd i en slik reformasjon, mener hun. Å skille vitenskapen fra verdiene eller rense ut verdiene i vitenskapen er verken mulig eller ønskelig. På den måten bringer teknovitenskapen lite nytt.

Løfte om løsning

Haraway påpeker tvertimot at løftet om en kur mot alle vanskeligheter alltid har vært der, tilgjengelig for alle sanne vitenskapstroende. Og ifølge henne er det nettopp dette løftet som rettferdiggjør vitenskapenes hellige status. Ja, faktisk er

det teknovitenskapens løfte om løsning som er dens viktigste sosiale kraft. Blendende håp har alltid ligget under for det så bedragersk edruelige postulatet om vitenskapelig rasjonalitet, hevder Haraway. Det teknovitenskapelige produktet OncoMouse med sitt løfte om å løse kreftgåten blir dermed stående for noe langt mer enn seg selv.

Men grensefigurer skaper ikke bare håp og lengsel – men også ubendig frykt. Hva skjer når vi krysser grensene mellom teknovitenskapelige produkter og dyr? På samme måte som OncoMouse tar del i en frelsesfortelling, tar den også del i en fortelling om fremadstormende katastrofe. Og her plasserer også Haraway seg selv: «for radikale vitenskapsaktivister som meg, er den kapitalistiske tingliggjøringen av livsdansen alltid uhyggelig fremadstormende», skriver hun. «Det finnes alltid bevis for økende teknovitenskapelig dominans. En krise som roper på forandrende politikk er alltid tilgjengelig. Etter katastrofen ...»

Slik snakker hun ikke bare til de tradisjonelle vitenskapsoptimistene, men også til de, eller vi, evig opposisjonelle. Hennes fremste advarsel retter seg mot appeller til det rene og naturlige, mot troen på de evige og naturgitte skillelinjene, på de uskyldige ståstedene: «Vi kunne med fordel lære og tvile på vår frykt og vissheten om katastrofe – like så vel som våre drømmer om framskritt,» skriver hun.

For Haraway dreier det seg om å forandre historiene. Et beskjedent inngrep det etter hennes overbevisning er vel verd å gjøre. Historiene om «Den vitenskapelige revolusjon» utgjør en fortelling om «objektivitet» som står i veien for en mer adekvat, selvkritisk teknovitenskap forpliktet på situert kunnskap. Den viktige

praksisen med troverdig vitneførsel står fortsatt på spill for Donna Haraway. En radikal vitenskapskritikk behøver ikke oppløses i en konklusjon om at alt er maktspill.

– Innenfor sosiale bevegelser blir teoretisk arbeid gjort gjennom figurering – gjennom å forestille seg kraftfulle kulturelle figurer, sier hun i et intervju med Marcy Darnovsky.

– En slik figur kan antropomorfiseres – den kan for eksempel ta form av en tenkt karakter eller art, eller en virkelig person. Kraften ligger i at den er en figur av muligheter, en kritisk og en motsetningsfylt figur. Hun, denne hun som ennå ikke er og kanskje heller aldri har vært – blir stedet for håp og strid. Dette er mektige figurer, men figurering er en form for teoretisering som ikke er ferdig utarbeidet. Figurering er en av de formene for skrivepraksis jeg selv driver med, sier Haraway.

Hva teller som natur?

NatCults™ er en av Haraways merkelapper for objekter som flyter omkring i grenseland mellom natur og kultur. Eller snarere spør hun om det i det hele tatt går an å skille. Hun spør:

– Hva teller som natur, for hvem, og til hvilken pris? Hva slags objekter er økosystemer, gener og celler? De kan jo aldri studeres direkte. Det materielt-semiotiske ved dem er kjøttfullt. Økosystemer, gener og celler er redskaper til å forstå naturen med, men de har vist seg å skape enorme forandringer både i naturen og i våre forståelser av den. Samtidig er de grunnleggende historisk betinget.

«Det materielt-semiotiske» er uttrykk som Haraway bruker igjen og igjen for å markere og insistere på det uatskillelige

forholdet mellom språk og virkelighet, mellom kropp og betydning, mellom natur og kultur. I boka *Modest Witness* ... uttrykker hun noe av det samme ved begrepet implosjon. Implosjon innebærer at verden blir sugd inn i et kraftfelt: Begrep og ting blir uatskillelige. Det er ingen mulighet til å velge seg bort fra dette.

I boka *Modest Witness* ... tematiserer hun denne implosjonen hele veien, spesielt knyttet opp mot moderne genteknologi og jakten på livets kode, HUGO-prosjektet som har som ambisjon å kartlegge alle menneskelige gener:

– Vår autenticitet blir garantert gjennom en database for det menneskelige genom. Den molekylære databasen ligger i en informasjonsdatabase som er offentlig stemplet intellektuell eiendom i et nasjonalt laboratorium med mandat til å gjøre teksten tilgjengelig for vitenskapens framskritt og industriens utvikling. Arten menneske blir Mennesket, en merkevare. I sammenfallet av tegn og referanse, av representasjonen og det virkelige, som karakteriserer kronotopen som kalles det postmoderne, så blir genomet selv både database og materiell substans, i genbanken© og i menneskekroppen.

– I det sosiale nettverket hvor data-teknologi og genteknologi er uløselig sammenknyttet, gjøres forskningobjektene (for eksempel genene) til objekter man samarbeider om og som man kan gjøre økonomiske transaksjoner med. Implosjon er en praksis. Et annet aspekt jeg understreker med implosjonsbegrepet, er representasjonsnivået. Livet blir representert som kode, det er en ting. Men koden er også livet selv. Og for det tredje er implosjon et aspekt ved min egen måte å arbeide på, i de narrative strategiene jeg bruker, i måten jeg henter inn

elementer fra et bredt spekter av fagfelt.

– Som analytisk begrep viser implasjon til noe annet enn ideologi – det er mye tjukkere enn det, sier Haraway. – Du kan gjøre alle slags analyser av ideologi, av interesser og så videre, men du får ikke grepet om dybden i det på den måten. Et kjært eksempel for Haraway er Gaia, forståelsen av jorden som en levende organisme. Hun ser Gaia som en motstandsfigur, en måte å symbolisere opposisjon mot en teknisk-økonomisk forvaltning og forståelse av verden. Men det er samtidig en figur eller et bilde som er helt avhengig av de samme innsiktene som det kritikken retter seg mot. Vårt bilde av Gaia, den sårbare og skydekte blå kloden, er et satelittbilde som har blitt muliggjort gjennom moderne romfartsteknologi. Bildet av jordkloden sett utenfra ble tatt første gang i 1967 av den amerikanske romfartsorganisasjonen NASA. Men det Haraway vil understreke, er at dette ikke gjør kritikken illegitim: Implasjonsbegrepet viser til at du ikke kan skille klart mellom to sider, en ideologisk og en uskyldig posisjon. Det finnes ikke noe rent opposisjonelt språk.

– Jeg har ingen tro på at motsetninger er grunnleggende forskjellige. Utfordringen er å kjenne til de komplekse historiene og sammenhengene uten å ende opp i en posisjon hvor en nyter kompleksiteten for sin egen skyld. Tvert imot er kompleksitet en betingelse for livslang forpliktelse. Det finnes ingen uskyldige posisjoner. Du holder fast på motsetningene – og arbeider.

Situerte kunnskaper og feminisme

Med artikkelen «Situerte kunnskaper»

skrev Haraway seg inn i en større feministisk vitenskapsdebatt. Utgangspunktet for artikkelen er kritikken av tradisjonell vitenskapelig kunnskap og troen på at man gjennom vitenskapelig praksis kan nå universelle og eviggyldige sannheter. Feminister har kritisert tradisjonell vitenskapelig kunnskap for å være blind for kjønnsforskjeller. De har vist det kjønns-spesifikke og lokale i det som har blitt presentert som nøytral kunnskap. Ett eksempel er Carolyn Merchants bok *The Death of Nature*. Her dekonstruerte hun tekstene til den moderne vitenskapens og teknologiens forfedre og viste deres moderne, vestlige og patriarkalske verdier. Der fant hun bakgrunnen for en voldelig vitenskap og teknologi som siktet mot å beherske og kontrollere en uberegnelig og feminin natur: Hennes hemmeligheter måtte fravristes henne, og hun måtte gjennomtrenges og beherskes med makt. Dermed må man spørre seg hvordan det er mulig å lage en bedre og annerledes kunnskap. Hvis man viser at vitenskap er sosialt betinget og relativ, kan man fortsatt investere tillit i vitenskap? I dette spenningsfeltet har feminister arbeidet.

Et sentralt bidrag har vært filosofen Sandra Hardings begrep om «sterk objektivitet». Harding hevder at man ser bedre fra marginale og undertrykte posisjoner enn fra maktens sentrum. Inspirasjonen i denne standpunktteorien er hentet fra marxistiske samfunnsanalyser: Undertrykte ser bedre fordi de både ser sin egen og sin herres posisjon, i tråd med Hegels herre-trell-dialektikk. Feministisk standpunktteori gir kvinners kunnskapsproduksjon legitimitet. Harding kaster ikke begrepet om objektivitet over bord, men videreutvikler begrepet. «En sterkere, mer adekvat forståelse av objektivitet krever metoder for systema-

tisk å undersøke alle de samfunnsmessige verdiene som inngår i en bestemt forskningsprosess. Og ikke bare de som tilfeldigvis skiller de ulike medlemmene i et vitenskapelig fellesskap,» skriver Harding. Det hun vektlegger, er praksisen. For å nå troverdig kunnskap må man endre måten kunnskap blir skapt på. Sterk objektivitet knyttes opp mot nødvendigheten av refleksive forskningspraksiser og demokratiske arbeidsmåter. Og Harding setter sin lit til en feministisk «etterfølgervitenskap», en ny vitenskap basert på sterk objektivitet.

I «Situerte kunnskaper» diskuterer Haraway radikal konstruktivisme opp mot Hardings prosjekt. For å sikre bedre kunnskap behøver vi ikke postulere at den sanne historien blir skapt utelukken- de fra de undertryktes posisjon, hevder Haraway. Og Haraway plasserer seg lenger ute i det sosialkonstruktivistiske eller postmoderne landskapet enn Harding vil være med. Haraway vektlegger mangfoldet og behovet for flere historier, snarere enn at én historie skal erstatte en annen. Vi trenger ikke flere historier som er tilfeldige og like sanne, men flere historier som står i forbindelse med hverandre, og snakker til hverandre.

En merkverdig realist

Donna Haraway er en merkverdig realist. Debattene om vitenskapelig objektivitet og troverdighet har ofte endt opp med å sette forskersubjektet i sentrum. Bedre kunnskap kan bare nås gjennom å reflektere over sin egen rolle, historie og tydelighet. Haraways strategi er å legge vekt på en annen vei, på «objektene».

– Situerte kunnskaper krever at kunnskapsobjektet må framstilles som en

medspiller og en aktør, ikke som et lerret eller et grunnlag eller en ressurs, aldri til slutt som slave for en herre som stenger av dialektikken med sin unike handlekraft og sitt forfatterskap av «objektiv» kunnskap, skriver hun i «Situerte kunnskaper». – Poenget er paradigmatisk klart i kritiske tilnærminger til samfunns- og humanvitenskapene, hvor handlekraften hos menneskene som blir studert, selv omdanner hele prosjektet for produksjonen av samfunnsteorier. Å få grep om de studerte objektenes handlekraft er virkelig den eneste måten disse vitenskapene kan unngå store feil og falsk kunnskap av mange ulike slag. Men det samme poenget må gjelde for de andre kunnskapsprosjektene som kalles vitenskaper. Den tilnærmingen jeg anbefaler, er ikke en variant av «realisme», som har vist seg å være et temmelig fattigslig utgangspunkt for å engasjere seg i verdens aktive handlekraft.

De situerte kunnskapene det er snakk om her, er altså ikke bare forskerens egen posisjonering. Det dreier seg om samspillet mellom forskeren og det hun studerer. Situerte samtaler er et begrep Haraway tar i bruk for å understreke at «objektene» også er med i samtalen. Situerte kunnskaper er altså kunnskaper som utformes i samspill med det som blir studert. For Haraway er dette også strategien for forandring, for bedre og mer levelige verdener.

– Det jeg tror feministiske teknovitenskapelige prosjekter har insistert på, er at naturen er en aktør. Artefakter og teknologier er aktører. Handlekraft er fordelt i verden, du vet, den kommer ikke ut av Zevs' hode. Handlekraft er ikke et resultat av mannens vilje, denne særegne formen for maskulinistisk, humanistisk selvbedrag som går ut på at Menneskets

insjoner kontrollerer alt i verden, og at Mennesket er usynlig for seg selv. I mangel av et bedre navn kan man kalle ham en hvit, heteroseksuell, kapitalistisk patriark. En ganske nyttig første tilnærming til denne nyttige fiktive virkeligheten.

Den poststrukturalistiske tradisjonen og antihumanismen som Haraway skriver seg inn i, blir ofte beskyldt for sin underminering av alle politiske standpunkt, for å være amoralsk. Men for Haraway er det nettopp et sterkt politisk og moralsk poeng i å fordele handlekraft og å avvise det enerådende og sentrerte Subjektet.

Delvise fortellinger

– Jeg setter begrepet om situerte kunnskaper i spill for å insistere på delvishet, flerspråklighet og begrensninger, ikke for å relativisere enhver vurdering, men for å være i stand til å lage noen forbindelser med andre som ikke allerede er like oss selv. Delvishet og begrensning dreier seg om å forstå forskjeller, og ikke om å glede seg over at det ikke finnes noe sant eller falskt i verden. Det dreier seg om å forstå dine egne grenser så du blir litt mindre arrogant, og sånn at du kan lage forbindelser med andre. Bare fra delvise, situerte posisjoner kan du ha noe håp om å forstå hvordan verden ikke allerede er som deg selv.

Denne plasseringen i den feministiske vitenskapsdebatten kan samtidig bidra til å forklare andre sider ved Haraways skrivestil, og hvordan hun situerer seg i sine egne tekster. For hun situerer ikke seg selv gjennom å bruke det personlige pronomenet «jeg».

– Situering handler ikke alltid om personlige pronomen. Situering lar seg

ikke løse ved hjelp av dem, man blir ikke situert ved å skrive «jeg». Når jeg lagde tabell over biologiens utvikling i den siste boka mi, tabellen som jeg har kalt «Universal Donors in a Vampire Culture: Twentieth-Century U.S. Biological Kinship Categories», så er den situert, men ikke personlig situert. Med de hensiktene jeg har med den tabellen, ville ikke det virke. Det ville være upassende å gjøre artikkelen som den tabellen inngår i, personlig situert, fordi det ikke dreier seg om noe individuelt. Dessuten har jeg motstand mot situerte kunnskaper som «jeg», fordi det i USA så ofte blir psykologisk situering. Dette er noe jeg har strevd med i forhold til institusjonaliseringen av Women's Studies. Her har graden av personlig bekjennelse vært alarmerende. For meg er det problematisk fordi jeg har vært og er en del av kvinneforskningsmiljøet, og jeg reagerer mot måten de putter inn det personlige som noe psykologisk og ikke som noe sosialt og kollektivt. Hvem blir interpellert av det personlige? Hvem blir utfordret av personlige bekjennelser?

Haraway er klart inspirert av den franske poststrukturalismen, ikke minst Michel Foucault. Diskurs-begrepet er en inngangsport til arbeidet hennes, det samme gjelder forståelsen av produktiv makt. Hovedverket hennes, *Primate Visions*, er en undersøkelse av primatologien som diskurs, en måte å ordne kunnskap om primater på. Diskurs i denne betydningen, som hos Foucault, er ikke bare en språklig konstruksjon, men en institusjonell og materiell praksis. Det produktive maktbegrepet hos den sene Foucault har gitt inspirasjon til nyere kulturstudier som har villet undersøke hvordan makt/kunnskap er lokalisert på mange steder. Makt utgår ikke fra et sentrert

maktsentrum, men sitter og virker i ulike institusjoner og rom. Dette har ført til en mengde studier av subkulturer, og av grupper som vanligvis regnes som rene konsumenter eller forbrukere, i motsetning til dem som produserer kunnskapen og sitter med makten. Haraway følger denne forskningstradisjonen i den forstand at hun tar i bruk et svært bredt kilde-materiale: bilder, brev, dagbøker, reklame, statistikk, forskningsrapporter, fjernsynsdokumentarer og materiale fra populærkultur etc. etc. Men det hun først og fremst undersøker, er det hun kaller hegemonisk kunnskap og hvordan den er skapt. For henne er primatologien en slik hegemonisk kunnskap.

– Det er den hegemoniske kunnskapen jeg hele tiden får tak i og undersøker, sier hun. – Jeg undersøker hvordan kunnskapen ser ut fra elitesens synsvinkel. Det finnes andre metoder som egner seg bedre til å finne ut av hvordan kunnskapen praktiseres og leves, hvordan ting ser ut fra andre steder. Etnografien er en slik metode. Men feministisk praksis er kollektiv. Man kan ikke få gjort alt selv. Vi trenger en rekke ulike måter å gjøre ting på. Det er en hel mengde ting mine metoder ikke er gode til, men de er gode til det jeg bruker dem til.

– Jeg finner fram til biologisk kunnskap, slik den finnes i skolebøker, lov-dokumenter, bevilgningspraksiser, internasjonale avtaler etc. Men det er mange aktører jeg ikke får tak i på denne måten. Ta for eksempel artikkelen «Teddy Bear Patriarchy»: Det jeg kommer fram til her er ikke hva publikum får ut av utstillingene. I mine undersøkelser av biologien får jeg heller ikke tak i hvordan menneskene i jeger-sanker-samfunnet så ting på andre måter, eller hvordan pasienter er aktører i historier om kropp.



Donna Haraway (Foto: Fra bokomslaget til Donna Haraway: *Primate Visions*. Routledge 1989. Omslagsdesign: Cynthia Dunne.)

På denne måten har Haraway lagt inn en begrensning i sitt eget forskningsprosjekt. Men selv om hun forholder seg til hegemoniske figurer, beveger hun seg ikke bare på innsiden av vitenskapene. Når hun analyserer for eksempel primatologien som diskurs, er det ikke bare den internfaglige utviklingen og dens virkninger på omverdenen hun ser på. Heller ikke bare på hvordan ytre faktorer har påvirket kunnskapen om primater. I stedet oppløser hun tradisjonelle begreper om vitenskapens «innside» og «utside». Hun forsøker å studere historisk hvordan forestillinger om innsider og utsider har blitt skapt og reproduisert. For Haraway er det umulig å skille den vitenskapelige innsiden fra den økonomiske og politiske utsiden.

Her slutter hun seg også til innsikter fra nyere vitenskaps- og teknologistudier. De siste årene har det kommet en rekke arbeider som har studert og forstått viten-

skap som en kulturell praksis. Den franske vitenskapsantropologen Bruno Latour blir ofte trukket fram som en forgrunnsfigur. En rekke steder viser Haraway hvordan hun står i gjeld til denne tradisjonen. Det gjelder spesielt hennes ønske om å gi det materielle handlekraft, og forståelsen av at det som teller som menneskelig og ikke-menneskelig ikke er eviggyldige definisjoner, men oppstår i relasjoner. Latours aktør-nettverk-metafor har vært en måte å arbeide med disse utfordringene på. Aktanter, til forskjell fra og som utvidelse av individuelle autonome aktører, har vært ett av hans bidrag, som Haraway har latt seg inspirere og utfordre av.

«Før jeg nevner Thomas Kuhn»

Men Haraway er skeptisk til å skrive historien om utviklingen av kunnskapsfelt ved å vise til hvordan framstående forskningsarbeider har arbeidet seg fram mot nye innsikter. Hun polemiserer mot en fortellertradisjon som går ut på å beskrive historien om den vitenskapskritiske bevegelsen som STS-feltet er en del av, ved å liste opp avgjørende vitenskapelige arbeider med utgangspunkt i arbeidet til Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* fra 1962.

– Historien om dette forskningsfeltet ser ganske annerledes ut fra et feministisk utkikkspunkt. Historien om kvinner og helse spiller en helt avgjørende rolle. Det handler for eksempel om reproduktive rettigheter, om politiske spørsmål knyttet til helse og barn. Tenk på vitenskapskritikken som lå i pamflett-litteraturen på 60- og 70-tallet! Historien til STS-feltet dreier seg om akademisk publisering, men også om kvinners in-

dustriarbeid, om underbetalte og utbyttede kvinner i den tredje verden. Dersom du ønsker å ha oversikt over dette feltet, bør du lese landbrukshistorie, historien om forbruk av land, arbeidskraft, kunnskapssystemer, vann, grønn revolusjon, landbruksindustri. Alt dette før jeg nevner Thomas Kuhn. Kolonialisering og kjønsspørsmål er en helt avgjørende inngang til STS-feltet.

– Det å skrive historie er å forandre. Feminismens sterke kort er at inngrep eller intervensjon er ett av verktøyene den bruker. Feminismen er god til å situere, det vil si å plassere vitenskapen der den hører hjemme: i verden. Jeg tenker på teknovitenskap som grunnleggende verdslig, ikke som et spørsmål om ideer og analytiske problemer. Det er vår verden som står på spill.

– Det er ikke det at STS-feltet er avpolitisert, men feminismen gir et annet inntak fordi den er aktivistisk. Den er lokalisert annerledes. Generelt forhindres akademisk arbeid fra å være aktivistisk. Det er interessant hvordan akademikere blir disiplinert gjennom alltid å ha dårlig tid. Dette er måten middelklassearbeid blir organisert på: godt betalt og liten tid. Resultatet er at universitetene blir landets meste konservative steder til tross for de ansattes liberale holdninger.

Språk og leselighet

Haraway har et dypt ønske om å kommunisere – med mange. Tidligere har hun sagt at hennes høyeste ønske ville vært å skrive fortellinger for «Det beste». Samtidig er hun absolutt ikke blant de mest lettleste.

– Jeg får ofte spørsmålet «Kan du ikke si akkurat hva du mener?» Men ord

sier alltid noe annet. Jeg er ingen motstander av klarhet, men av bokstavelighet – altså av å bli lest bokstavelig. Man kan ikke si akkurat hva man mener. Jeg prøver å nærme meg, og å komme inn i språket gjennom humor. Jeg liker den stadige resonansen fra andre måter å bruke ord på, fra de mangfoldige betydningene ord kan ha.

– Det er viktig for meg å være leselig. Og når jeg skriver, har jeg alltid en intensjon om å være klar. Jeg setter meg ned med ønsket om å si akkurat hva jeg mener, men ender ved slutten av setningen alltid opp med å ha inntatt en rekke posisjoner jeg ikke en gang liker, på grunn av språkets materialitet, hva ordene gjør med meg. Jeg liker virkelig ord. Jeg synes ord er ekstremt interessante og ender alltid opp med å utvikle dem, å bevege dem mer enn å overvåke dem. Men bare ord finnes ikke. De er materielle. For å kommunisere må du lage språklige vendinger og bilder. Det finnes mange typer materialitet. Jeg lager forbindelser. Det er sånn hjernen min fungerer. Noen ganger gjør jeg det bra ... Når jeg gjør det dårlig, lager jeg bare rot.

om leseren...

– Hvem er din ideelle leser?

– En som er lykkelig til slutt. Jeg liker en leser som kan si at det der er feil. Jeg påstår ting om verden som jeg vil at folk skal reagere på. Men min ideelle leser er også en som liker å leke.

Kristin Asdal
stipendiat
Brita Brenna
stipendiat

Senter for teknologi og menneskelige
verdier

Artikkelen utgjør kapittel 2 i *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway* av Kristin Asdal, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser og Linda Rustad, Spartacus Forlag 1998. *Kvinneforskning* takker forfatterne og forlaget for tillatelse til publisering.

Noter

1. Asdal, Kristin og Brenna, Brita: notater fra forelesninger og diskusjoner med Donna Haraway, European Graduate Summerschool in Science and Technology Studies, Enchede, The Netherlands, 1.–5. September 1997, Asdal, Kristin, «–Vi må inn i den skitne materien. Et intervju med Donna Haraway», i Asdal, Kristin, Brenna, Brita, Moser, Ingunn, og Refseth, Nina (red.), *En kyborg til forandring – nye politikker i moderne vitenskaper og teknologier*. TMV Skriftserie nr. 12, 1995, Asdal, Kristin, «En kur for alt» – bokomtale av *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™*, i *Klassekampen* 20.9.97, Penley, Constance and Ross, Andrew: «Cyborgs at Large: Interview with Donna Haraway», i *Technoculture, Cultural Politics*, Volume 3, University of Minnesota Press, Minneapolis, Oxford, «Cyberfeminism – om Donna Haraway», <http://www.df.lth.se/~triad/artiklar/haraway.html>, Darnovsky, Marcy: «Overhauling the meaning machines. An interview with Donna Haraway», *Socialist Review*, Vol 21 no 2, April-June 1991, Haraway, Donna, «Feminisms, Sciences and Technologies: Locations and Transformations in the 1990s», seminar i samarbeid mellom TMV, SUM og Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo 8. mai 1992, utskrift ved Elisabeth Gulbrandsen, Haraway, Donna J.: *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™*, Haraway, Donna J.: «A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the late Twentieth Century», i *Simians, Cyborgs and Women, The Reinvention of Nature*, Free Association Books, London 1991, Haraway, Donna J.: «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective», i Haraway 1991, Haraway, Donna: «Situerte kunnskaper: Vitenskapsspørsmålet i feminismen og det partielle

perspektivets forrang» i Asdal, Brenna, Moser, Refseth (red.) 1995. (Oversettelse av «Situated knowledges» 1991), Haraway, Donna, «A Game of Cat's Cradle: Science Studies, Feminist Theory, Cultural Studies», *Configurations*, vol 2 (1), 1994, Haraway, Donna: *Primate Vi-*

sions, Gender, Race and Nature in the World of Modern Science, Verso, London and New York 1989, Kunz, Hari: «You Are Borg», <http://www.wired.com/wired75.02/haraway/>, Moser, Ingunn: «Teknologi i en felles framtid», Asdal/Brenna/Moser/Refseth 1995.

På Lyckans väg – om Nationella sekretariatet för genusforskning

Eva Gothlin i samtale med Gro Hanne Aas

2. september 1998 var det offisiell åpning av «Nationella sekretariatet för genusforskning» ved Göteborgs Universitet. Noen kommer, noen går: To dager før ble Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd lagt ned. Svensk kvinneforskning har i mange år ikke hatt en egen nasjonal koordinator eller et nasjonalt organ, nå er altså situasjonen endret. Svenske kvinneforskingsmiljøer har lenge ønsket en nasjonal koordinator, men selve sekretariatskonstruksjonen kom i kjølvannet av forslag fremmet i *Viljan att veta och viljan att förstå – Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning* (SOU 1995:110). Den svenske regjeringen ga i januar i 1995 Ebba Witt-Brattström i oppdrag å lede en utredning «[...] för att föreslå åtgärder som främjar kvinno- och jämställdhetsforskning (genusforskning)». Forslagene

ble lagt fram i ovennevnte offentlige utredning i november samme år. Det som kom ut av forslagene, var altså det nasjonale sekretariatet, seks «genusinnsriktede» professorater (med tilhørende postdoc- og stipendiatstillinger) og 30 professorater for det underrepresenterte kjønn («Thamb-professurene»). Regjeringen oppnevnte et styre¹ for sekretariatet, og dette hadde ansvaret for prosessen med ansettelse av sekretariatsleder («föreståndare»). Eva Gothlin begynte som leder av sekretariatet sommeren 1998, og hun fikk etter kort tid med seg Lena Olsson som informatør og Kajsa Ruuth som sekretær. Og fra september 1998 har altså det nasjonale sekretariatet vært fullt operativt. Også *Kvinneforskning* har besøkt sekretariatet i Lyckans väg 2b i Göteborg og snakket med sekretariatsleder Eva Gothlin. Og før hun fikk slippe til med å

presentere sekretariatet måtte hun fortelle litt om sin egen bakgrunn.

Hva var det som fristet den aktive idéhistorikeren til å søke stillingen?

Sekretariatslederstillingen er et tidsbegrenset engasjement på tre år som er utlyst med krav om doktorgrad og forskningserfaring, og var derfor svært aktuell å søke for aktive forskere. Jeg har arbeidet lenge med kvinne- eller genusforskning, først som doktorand og senere som forskarassistent (post-doc-stilling). I 1991 disputerte jeg i idéhistorie på en avhandling om Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn*,² og min vitenskapelige interesse har for så vidt forblitt ved de Beauvoir. I 1999 er det 50 år siden *Le Deuxieme Sexe* ble utgitt, og endelig skal det komme en fullstendig utgave i svensk språkdrakt – jeg er med som faggransker av den svenske oversettelsen.

Etter avhandlingsarbeidet har jeg studert etikkbegrepet hos Simone de Beauvoir og forholdet mellom hennes, Jean Paul Sartres og Martin Heideggers filosofi. Jeg har også jobbet med feministisk kritikk av moralfilosofiske tradisjoner.

Jeg må si at jeg var ganske faglig ensom da jeg begynte med min avhandling, men på sett og vis har jeg hatt tiden med meg. Det er blitt en stor og fornyet interesse for Simone de Beauvoir, og hvorfor skulle det ikke det – hun er en av hovedpersonene i feministisk teori. Etter hvert har jeg holdt mange innledninger og kurser både i kvinneforskningsmiljøer og i andre sammenhenger.

En annen del av min bakgrunn er at jeg har vært likestillingsombud ved Institutionen för idé- och lärdoms historia. Etter hvert utviklet jeg en viss irritasjon over systemets treghet med hensyn til

hvordan kvinneforskning ikke ble integrert verken i forsknings- eller undervisningsvirksomheten. Og hvorfor ble så få kvinneforskere rekruttert til vitenskapelige stillinger? Det er denne kombinasjonen av vitenskapelig interesse og praktiske erfaringer som var min bakgrunn for å søke og for å ta stillingen som sekretariatsleder.

Det er jo ikke små oppgaver dere skal i gang med. I «Förordning om ett sekretariat för genusforskning» gis det følgende oppgave:

«Sekretariatet skall med ett rikstäckande perspektiv främja genusforskning i vid bemärkelse och verka för att betydelsen av genusperspektiv uppmärksammas i all forskning. Detta skall ske genom utredningsarbete, opinionsbildning och informationsspridning samt på de andre sätt som sekretariatet finner lämpliga. I sekretariatets uppgifter ingår bl.a. att
 – *överblicka genusforskningen i Sverige och aktivt främja spridningen av dess resultat,*
 – *analysera behovet av genusforskning inom alla vetenskapsområden, och*
 – *arbeta för ett ökat medvetande om genusforskningens och genusperspektivens betydelse.»*

Hvordan har dere konkretisert dette mandatet?

For å begynne en avgrensning av betydningen av genusperspektiv og genusforskning vil jeg framheve styrets vedtak om at disse begrepene skal kvalifiseres av et maktkritisk perspektiv. Dette har en front mot biologiseringen som er ganske sterkt til stede i svensk offentlighet og vitenskap. Utover dette ønsker vi først og



Fra venstre: Lena Olson, Eva Gothlin og Kajsa Ruuth ved Nationella sekretariatet för genusforskning.

fremst å være inkluderende i forståelsen av hva genusforskning er og kan være. I vår presentasjonsbrosjyre gir vi oss inn på en beskrivelse, men understreker at genusforskning også er en overgripende betegnelse for flere typer forskning: kvinne-, manns-, kjønns- og feministisk forskning. Spørsmålet om hva som er genusforskning diskuteres, og jeg håper at en slik diskusjon kan utvikle seg uten at den lukkes for tidlig.

Vi skal ikke være styrende, men vi skal koordinere på forskjellige måter. Og merk at det ikke ligger i vårt mandat å jobbe med likestilling. Nå i høst (1998) besøker vi alle Centra/Fora for kvinneforskning i Sverige for å bli kjent med miljøene, og de møtene vi da har, blir viktige som grunnlag for det videre samarbeidet.

I høst har vi støttet eller stått som medarrangør for flere konferanser og symposier: «Konstruktion och förändring – genusaspekter på vetenskapen», «Lärdomar och lärande: Nordiskt symposium om undervisning i kvinno- och könsforskning», «Rosa moln och blå dunster – nordisk genusvetenskaplig studentkonferens». I 1999 er vi medarrangør for

«Könsperspektiver i medisinen» og «Könsperspektivets betydelse i kunnskapsbildningen», og vi skal selv ha et arrangement om genusforskningens institusjonalisering. Vi har en viss økonomi til å kunne gi forskjellig slags støtte, og vi er opptatt av at disse midlene brukes effektivt.

Vi har fått i oppgave både å informere og å påvirke opinionen, og det satses på informasjonsoppgaver. Lena Olson er ansatt som informator, og dette området skal styrkes med en 75 % stilling. Bladet *Genus* skal komme fire ganger i året. Det skal ikke være et tidsskrift, men et blad beregnet på forskere innen feltet, den opplyste allmennhet, politikere, pressen for øvrig, og forvaltning. *Genus* skal inneholde intervjuer, reportasjer, diskusjoner. Vi skal også ha en ajourført nasjonal begivenhetskalendar og en hjemmeside med aktuelle viderekoblingsmuligheter (www.genus.gu.se).

Det vi skal passe på, er at vi unngår å gjøre dobbeltarbeid og overlappende andre. Selv skal vi ha et lite bibliotek med bl.a. alle svenske avhandlinger innen genusforskning, svenske aviser og tidsskrifter, brosjyrer fra forskningsmiljøene etc. Vi

samarbeider nært med Kvinnohistoriska samlingarna ved Göteborgs Universitetsbibliotek. De fikk nasjonalt ansvar for kvinne-, genus- og mannsforskning og ble ressursmessig styrket samtidig med at sekretariatet ble opprettet. FemDok, den nasjonale databasen over genusforskere, forblir i Lund.

En del av de oppgavene vi er tildelt i mandatet, krever også utredningsarbeid, og dette nevnes også eksplisitt. Vi skal i gang med å lage en oversikt over genusforskning, den får form av en kommentert bibliografi. Det blir ansatt en egen utreder til denne oppgaven. Vi skal også utrede kvinno- og genusvetenskap som hovedemne i utdanning. I vår skal vi også ha noen lukkede arrangementer som på sett og vis inngår i vår utredningsvirksomhet. I januar holder vi en samling for dem som er ansatt i de såkalte Tham-professoratene for å diskutere erfaringer med denne slags tiltak. Vi holder to seminarer i tilknytning til Kvinnomaktutredningen; et med forskere fra Danmark, Norge og Sverige som er involvert i maktutredningene, og et som retter seg mer direkte til forskningsrådene.

Etter nedleggelsen av det norske sekretariatet er det opprettet en seksjon for kvinneforskning i forskningspolitisk avdeling i Norges forskningsråd. Er forskningspolitikk på agendaen også i svensk kvinneforskning?

Å fremme genusforskning ser jeg på som et forskningspolitisk oppdrag. Jeg synes at forskningspolitiske spørsmål er svært aktuelle å jobbe med for sekretariatet. Og det er høyaktuelle tema i Sverige. Nå i november har det kommet en parlament-

risk utredning om den framtidige styringen av forskningen og organiseringen av forskningsrådene i Sverige – *Forskning 2000*. På det siste nasjonale kontaktmøtet mellom kvinneforskningsmiljøene i Sverige og Sekretariatet ble det nedsatt en gruppe som skulle forholde seg til denne når den kom. Vi koordinerer arbeidet med å skrive en felles høringsuttalelse til *Forskning 2000* fra kvinneforskningsmiljøene.

Nationella sekretariatet för
genusforskning
Göteborgs universitet
Box 200, S – 405 30 Göteborg
E-post: sekretariat@genus.gu.se
Hjemmeside: www.genus.gu.se

Note

1. Leder av styret er Maud Eduards, professor ved Statsvetenskapliga Institutionen, Stockholms Universitet. Øvrige styremedlemmer er Johan Fornäs, dosent ved Inst. för medie- och kommunikationsvetenskap, Stockholms Universitet, Birgitta Hovellius, professor ved Allmänmedicinska institutionen, Lunds universitet, Britta Lundgren, docent ved Etnologiska institutionen, Umeå universitet, Jon Erik Nordstrand, overbibliotekar ved Göteborgs universitetsbibliotek, Lena Trojer, konst. professor ved Institutionen för datavetenskap och ekonomi, Högskolan Karlskrona/Ronneby, Anna Wahl, Ekon. dr, Handelshögskolan i Stockholm.
2. Eva Lundgren-Gothlin: *Kön och Existens. Studier i Simone de Beauvoirs Le Deuxième Sexe*, Daidalos 1991. Engelskspråklig utgave: *Sex and Existence, Simone de Beauvoir's The Second Sex*, London: Athlone 1996. Se også «Gender and Ethics in the Philosophy of Simone de Beauvoir» i *NORA* 1/1995.

Å koke kaffe på én – eller en annen – spiker

Refleksjoner om likestilling, kvinneperspektiver og kvinneforskning

Av Anne Søyland

Har det noen betydning hva slags argumenter som brukes i arbeidet for likestilling i forskning og utdanning? Dette spørsmålet ligger til grunn for refleksjonene over arbeidet med *Handlingsplan for likestilling i Forskning og Utvikling(FoU)-sektoren 1998–2002*.

Utgangspunktet for disse refleksjonene er Sekretariatet for kvinneforsknings arbeid med *Handlingsplan for likestilling i Forskning og Utvikling(FoU)-sektoren 1998–2002*, som ble vedtatt av Forskningsrådets hovedstyre i juni 1998. Arbeidet var i lengre tid inne i en fase der spørsmål om definisjoner, begrunnelser og avgrensninger sto sentralt. Tittelen på denne artikkelen kommer fra en kommentar på et internt møte der vi ønsket å løfte fram ulike forståelser av likestillingsprosjektet i seg selv og relatert til kvinneforskning: «Hvis dere ikke engang

vet hva likestilling er, så får dere heller koke kaffe enn å lage en plan for likestilling.» Vi insisterte på at det er lurt å finne ut hva slags spiker vi vil koke kaffe på – uten koffein og/eller franskbrent og/eller «tanzania»-kaffe – og kanskje vi ikke vil koke på tradisjonelt vis på komfyr, grue eller bål, men heller trakte kaffen på kanne eller automat. Episoden gjorde det tydelig at viktigere enn å ta stilling er det å klargjøre og problematisere.

Et lignende anliggende har Hjørdis Kaul i sin artikkel i *Kvinneforskning* 1/98 hvor hun «[...] maner til større oppmerk-

somhet på hvilke argumenter som blir brukt når det gjelder kvinner i Akademia og ikke minst hvilken forståelse av kjønn som ligger til grunn».

Handlingsplan for likestilling i FoU-sektoren 1998–2002

Det har vært en betydelig utvikling når det gjelder likestilling i forskning over de siste tiårene. Dette kommer blant annet fram i rapporten *Rekruttering av kvinnelige forskere – Endringer og karriereveier de siste 20 år* (1997) som Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NIFU) laget som bakgrunnsmateriale for handlingsplanen. I planprosessen har vi også hatt diverse møter med ulike deler av sektoren, og et planutkast har vært ute på en bred høring. Det kom 23 høringsuttalelser som i all hovedsak sluttet seg til situasjonsbeskrivelsen, forslagene til mål og anbefalte tiltak.

Ytterligere bedring av situasjonen krever planmessig arbeid og tiltak på de ulike nivåene i FoU-sektoren. Gjennom Handlingsplanen ønsker Forskningsrådet å bidra til den nødvendige opprioritering av likestillingsarbeidet og ansvarliggjøring av aktørene og til å målrette, systematisere og gi bedre styring av arbeidet for likestilling i forskning. Planen har en varierende konkretiseringsgrad og i liten grad formulerte resultatmål. Dette kommer dels av Forskningsrådets rådgivende rolle, dels av varierende kunnskapsgrunnlag.

For å nå planens overordnede mål om styrket rekruttering av kvinner til fag med lav kvinneandel og til faste vitenskapelige stillinger, må et bedre kunnskapsgrunnlag utvikles. Dette konkretiseres blant annet med anbefaling om departementale øremerkede midler til like-

stillingsrelaterte utredninger, mer likestillingsbevisst datainnhenting og -bearbeiding og en ambisjon for Forskningsrådet om å vurdere nasjonale så vel som internasjonale forskningsresultater om kjønnsbarrierer i forskning og behovet for videre forskning og utredning. Det andre generelle målet er å sørge for mer målrettet arbeid for likestilling i hele FoU-sektoren og at dette arbeidet integreres i den regulære virksomheten. Også dette krever et godt kunnskapsgrunnlag. Å skaffe systematiske og veldefinerte oppsummeringer og analyser av iverksetting og virkninger av likestillingstiltak innen forskningssektoren som helhet, både vellykkede og mislykkede tiltak og den motstand som mobiliseres, er derved fortsatt en viktig likestillingspolitisk oppgave.

Likestilling – rettferdighet rett og slett?

Hovedstyret har gjort et valg i forhold til å definere/forstå likestilling, nemlig som å rekruttere og beholde kvinner i forskning. I Handlingsplanen gis en nærmere begrunnelse for valget:

«Forskning og utredning for å utvikle et bedre kunnskapsgrunnlag om likestilling i forskningssystemet er viktig i arbeidet for å øke rekruttering og beholde kvinner i forskning. Denne forskningen drives innen ulike samfunnsfaglige disipliner og kvalifiserer ikke nødvendigvis til betegnelsen kvinneforskning. Samtidig har ikke kvinneforskning nødvendigvis en likestillingspolitisk målsetting. Det bør derfor trekkes klare grenser mellom arbeidet for likestilling i forskning på den ene siden og kvinneforskning på den andre. Kvinneforskning og kvin-

neperspektiver i forskning behandles av den grunn ikke i dette dokumentet.»

Det var diskusjoner på mange arenaer forut for denne stillingtagen. På en idédugnad om kvinner i naturvitenskap og teknologi drøftet vi om den generelt synkende rekrutteringen til realfag skal redde av jenter fordi de antas å ha myke verdier, andre problemstillinger og annen metodebruk og/eller fordi jenter utgjør et rekrutteringspotensial. Eller må realfagernes postulerte verdinøytralitet, didaktiske problem osv. utfordres av så vel kvinner som menn med interesse for vitenskapskritikk/-teori og grunnlagsproblemer?

I høringsrunden etterlyste et par instanser behandling av kvinneperspektiver i undervisning og forskning samt kvinneforskning sett som begrunnelse for og følge av likestillingsarbeid. Barne- og familiedepartementet (BFD) ser kvinne- og kjønnsforskning som et legitimitetsargument for likestilling og ønsker styrking av slik forskning også for dens egen del samt integrering av kvinneperspektivet. Høgskolen i Tromsø peker på viktigheten av å rekruttere «kvinner inn i teknologisk forskning for å få inn kvinneperspektivet» der. Videre etterlyste de «forskningsprogram tilknyttet profesjonsutøvelse innen helsefag og skoleverk som ikke minst vil styrke kvaliteten på disse viktige samfunnssektorene». Internt i Forskningsrådet var to områdestyrer inne på det samme. Kultur og samfunn ønsket forandring i den ovenfor siterte teksten: «økt satsing på forskning med kvinne- og kjønnsperspektiv – og relevans vil kunne bidra til fortsatt vekst i rekruttering av kvinner til vitenskapelige stillinger og dermed til å fremme likestilling. Det må likevel trekkes klare grenser

mellom arbeidet med likestilling og med kvinne- og kjønnsforskning. Dette forholdet tas derfor ikke opp videre i denne handlingsplanen.» Områdestyret for Industri og energi ønsker fokus på mangfold tilknyttet det at «kvinner representerer andre verdier og holdninger enn menn».

I *Forskning for fremtiden. Strategi for norsk forskning og for Norges forskningsråd* (1996) står det at «Forskningsrådet anser at en høyere andel kvinner i norsk forskning, spesielt i faste vitenskapelige stillinger, er vesentlig for å styrke kvinners perspektiver og vurderinger i forskningen» (s. 57). Videre står det at «utviklingen av kjønnsperspektiver i mange fag er også viktig for nye faglige vinklinger og utvidete perspektiver» (s. 20). I den pågående oppdateringen av dette strategidokumentet omformuleres dette, blant annet for å harmonere bedre med det som står i den hovedstyrevedtatte Handlingsplanen: «I tillegg til like rettigheter for kvinner og menn, ser vi det som verdifullt for forskningen å bringe inn de nye perspektiver som detagelse fra begge kjønn kan gi.» Muligheten for et større mangfold av perspektiver og vurderinger gjennom rekruttering av flere kvinner holdes åpen, men det er i mindre grad (enn i 1996-teksten) en en-til-en-holdning.

I enkelte mer disiplin- og temarelaterte strategiplaner kan en også finne setninger som viser at en problematisering og konkretisering er på sin plass. Som eksempel kan nevnes: «Kvinnens perspektiver og vurderinger er ikke minst viktig i forskningen. Derfor er det vesentlig at det tilrettelegges for en høyere andel av kvinner i norsk forskning» (*Strategi for næringsrettet forskning og utvikling* 1998).

I den norske utgaven av Forskningsrådets årsmelding for 1995 er det referert til Hovedstyrets vedtak om at «de respektive områdene i Forskningsrådet har ansvar for å integrere kvinne- og kjønns-perspektivene i løpende virksomhet». Disse perspektivene er i den engelske teksten blitt til «equal opportunities perspectives». Dette kunne være en over-settermisforståelse, men det er kanskje snarere uttrykk for en innforstått, ikke alltid tydeliggjort, blanding av forståelser og argumenter.

Likestilling – kvalitet, kreativitet, omsorg, mangfold, lønnsomhet?

Mange mener at det ikke er nok å definere likestilling som å rekruttere og beholde kvinner. Av ideologiske grunner eller for å oppnå forståelse og støtte for likestillingsarbeidet, mener flere at det nå er nødvendig å fokusere på at kvinner vil bringe kvalitet, kreativitet og/eller omsorg.

Den svenske offentlige utredningen *Kartläggning och utvärdering av jämställdhetsprojekt vid universitet og högskolor* (DS 1994:130) er inne på det samme. Her advares det mot å basere argumentasjonen for likestilling på rettferdighet fordi det er et såpass tungt argument i vår demokratiske tradisjon at det kan framkalle «dålig samvete hos makthavare og aggressivitet hos inbrytare» (s. 60). Det er heller kvinners (antatte) spesielle kunnskaper som kjøres fram som argumentasjon: «I jämställdhetsperspektiv framstår ett annat synsätt som viktigare, nämligen att flickor är en begåvningsreserv som tack vara sina genus-erfarenheter kan berika den tekniske utvecklingen» (s. 69).

I svensk likestillingsdebatt ser vi der-ved en vridning fra å gi kvinner og menn like vilkår i forskningen av rettferdighets- og demokratigrunner til at kvinner ønskes med for å berike og forbedre forskningen ut fra sine spesielle erfaringer og egenskaper – ikke minst vår antatte sosiale og kulturelle kompetanse, helhetstenkning og innlevelse. Christina Mörtberg kommenterer i en høringsuttalelse fra Genus & Teknik på Luleå tekniska universitet til den svenske Kvinnomaktutredningen at begge begrunnelser kan finnes, også i samme dokument. Hun gir honnør til bruken av den førstnevnte begrunnelsen. Men hun avviser at en «jämställdhetsmärkning» skal innføres i kvalitetssystem (ISO 9000 og ISO 14000) nettopp fordi likestilling her går over til å bli et kvalitets-spørsmål: «[...] kvinnor skall ha samma möjligheten som män utan några krav och förväntningar på kvinnor att föra in nya kvaliteter.»

Den forrige danske forskningsminister Jytte Hilden trakk også fram kvalitetsargumentet i sin «programerklæring»: «Kvinder, kvalitet, forskning» (1997). Hun deltok, som undertegnede, våren 1998 på konferansen «Women and Science» arrangert av EU-kommisjonen for forskning, innovasjon, utdanning og ungdom og EU-parlamentet. Bakgrunnen for konferansen var ønsket om å få flere kvinner involvert i forskning, noe som i innbydelsen ble begrunnet med at

- * likestilling, som er et av EUs generelle politiske mål, må inn også i forskning der kvinner tradisjonelt er underrepresentert
- * fordeler kan hentes ved å utnytte det enorme potensial som halvparten av befolkningen utgjør for forskning og vitenskapelig fremragethet

- * kvinner har viktige bidrag å komme med, gitt den økende tendens til å fokusere forskningspolitikk på å møte økonomiske og sosiale behov

I innbydelsen lå således latent diskusjoner om forholdet mellom forskning og politikk og kvinners eventuelle spesielle evner og egenskaper. Hildens innlegg var et av flere eksempler som gjorde at konferansen for meg bekreftet behovet for fortsatt og åpen problematisering av/i arbeidet for likestilling i forskning. Flere betonte viktigheten av å støtte alle kvinner ut fra et uttalt, alternativt underforstått, premiss om at alle kvinner har sammenfallende interesser. En geologiprofessor, Dominique Weis, oppsummerte eksempelvis at menn ikke trenger å føle seg truet av kvinners frammarsj i Akademia. Det er nemlig ikke snakk om direkte konkurranse idet kvinner har andre og komplementære tilnærminger. EU-kommisjonær Edith Cresson sa bl.a. at kvinner er mer praktiske og oppmerksomme overfor andre enn menn er. Det var ofte uklart om innlegg forholdt seg til henholdsvis kvinner og menn som generelle overordnede «enheter» og til forskning som generelt fenomen/prosess eller var spesielt relatert til spesifikke disipliner og/eller forskningssyn.

Det nederlandske forskningsråd for naturvitenskap og teknologi (AWT) og den nederlandske kvinneforskningsforening (NGV) hadde laget et hefte til konferansen med tittelen *Women in Science and the Humanities: The Difference that Makes the Difference*. WISE (Women's International Studies Europe) fremmet krav til EUs 5. Rammeprogram i tilknytning til dette. Hftet argumenterer for sammenhengen mellom å arbeide for henholdsvis bedret kjønns sammensetning

og forskningsmangfold, og kvinneforskning betraktes som viktig for bedret kvinnerekuttering. Her brukes begrepet «mangfold» – som i én forstand bare uttrykker behovet for ulike erfaringer og kunnskaper, men som også kan brukes på en kjønnsdikotom måte. Hftet inneholder i liten grad problematisering av eventuelle likheter og forskjeller mellom foreslåtte «rene» likestillingstiltak og tiltak som angår kvinne- og kjønns perspektiv(er) og kvinne- og kjønnsforskning.

Som et selvstendig argument eller som en del av kvalitetsargumentasjonen fremmes også ofte nytteaspekter ved likestilling. Næringslivsretorikk – med sitt fokus på kvalitet knyttet til nytte – synes på ulike måter å komme inn også i forbindelse med likestilling i forskning. Kvinner blir sett på som en kapital som må forvaltes slik at en får mest/best mulig (det meste og det beste mulige) ut av den. I en kommentar til den svenske Kvinnomaktutredningen skriver Yvonne Hirdman (1998) om «kvinnlighetens særskilda bidrag til den pågående kapitalackumuleringen». Hun frustreres over «[...] nye kråmere som selger gamle genusstereotyper på jämställdhetens marknad». Noen synes å gå for likestilling når det lønner seg – for virksomheten. Da blir det naturlig og viktig å spørre hva kvinner antas å kunne bidra med – hva er kvinner verdt. Og hva med likestillings spørsmål hvis man mener å ha funnet ut at likestilling ikke lønner seg?

Praktiske konsekvenser og rapporteringsproblematikk

For å kunne rapportere om en virksomhet eller et tiltak må en være bevisst hva som

ønskes rapportert. Handlingsplanen fokuserer på anbefalinger om tiltak for å få flere dyktige kvinner i forskning. Dette er «det lille likestillingsprosjektet» slik Hjørdis Kaul beskriver det (1998). Handlingsplanen går ikke inn på den problemstillingen hun reiser, nemlig «tenk om det utgjør en forskjell i kunnskapsproduksjonen at kvinneandelen øker». Mitt anliggende her er ikke tvert å avvise spørsmålet, men å vise til erfaringer fra rapporteringsarbeid som kan kaste lys over argumentene som brukes og behovet for å holde tunga rett i munnen. Kvinner kan foreta kvalitative forandringer, men spørsmålet er hvordan vi skal takle forventninger om dette i en evaluering.

Problematisering og tydelighet viste seg blant annet viktig i referansegruppa for NIFUs rapport tilknyttet Forskningsrådets handlingsplan. Det oppsto diskusjoner om hva som skal telles, måles og evalueres. Skal eksempelvis kvinne-forskningskonferanser ses som tiltak for å øke kvinneandelene i forskning? I tilknytning til evalueringen av Miljøvern-departementets/Forskningsrådets stipend-program for kvinnelige miljøvernforskere kom spørsmål om en kan stille krav om egne kvinneperspektiver og problemstillinger når en henvender seg til kvinner. Rapporten oppsummerer at mange av de kvinnelige stipendiatene etter hvert etterlyste diskusjoner om kjønn og kvinne-perspektiver, men resultatkrav tilknyttet slikt innhold kan ikke stilles i utgangspunktet bare fordi en henvender seg til kvinner.

Den tidligere nevnte danske forskningsministeren ville stille innholds krav til årsrapportering som kan være relevante å se nærmere på. For det første gjaldt det rapportering om tiltak for å øke

likestillingen. Det synes greit nok, men det er allikevel nødvendig å klargjøre hva som legges i likestilling for å kunne vite med hvilke tiltak en kan anta å nå målet, for å kunne vurdere suksessrate og for å forstå og møte motstand mot tiltakene. For det andre skulle det redegjøres for kjønnsperspektivene i virksomheten. Igjen må vi spørre: Hva er det da som ønskes rapportert?

Lignende problemstillinger har Seksjon for kvinneforskning reist i tilknytning til spørsmål fra Kirke- og utdanningsdepartementets forskningsavdeling angående Forskningsrådets rapportering. Også innspill som seksjonen er bedt om å gi tilknyttet Sosialdepartementets arbeid med kvinner og helse, krever problematisering og tydelighet om henholdsvis likestilling, kvinne(forsknings)perspektivet/er og kvinneforskning.

Likestillingspolitikk – bjørnetjeneste for likestilling og for kvinner i forskning?

Kvinner kan gjøres til kvalitetsgarantister på grunn av den antatte særart. Vårt nær-vær skal derved gi en kvalitetsgevinst og/eller økt lønnsomhet. En manglende problematisering av forholdet mellom kvinneperspektiver, kvinneforskning og likestilling er kanskje først og fremst et problem for likestillingen – og for kvinner i forskning.

Et betimelig spørsmål er om det er rimelig å forvente at kvinner skal redde forskningen og FoU-sektoren. Det impliseres at rekrutteringstiltak får mer enn kvantitative følger. Men er det å få til en forandring i det moderne forskningskomplekset så enkelt som å få flere kvinner i forskning? «Ved bruk av kvalitetsargu-

mentet overvurderer man lett hva representasjon av 'andre' eller 'forskjell' betyr, samtidig som det undervurderes hva grunnleggende endringsprosesser krever av arbeid og mangfoldighet i mål og prosesser» (Gulbrandsen og Aas 1997).

I forlengelsen av dette kan en spørre seg om ikke kvalitetsargumentet kan vise seg ganske fatalt. Hvordan skal vi i tilfelle evaluere likestillingsarbeidet? Hva vil vi kunne oppsummere av resultater? Diskusjoner om hvorvidt støtte til kvinneforskning i seg selv er et egnet likestillingstiltak bør holdes levende. I sitt strategidokument fra 1996 ser området Kultur og samfunn «på kvinne- og kjønnsforskningsprogrammer både som tematisk viktige og som gode supplerende rekrutteringstiltak». Flere forhold kan tyde på at dette kan være tilfellet. På den annen side synes ikke den danske satsningen på kvinneforskning i 1980-åra å ha hatt slike følger, da så vel kvinneandelen som likestillingsarbeidets status i FoU-sektoren er lav (Christensen 1997 og LOS 1998).

Mange av kvinnene i forskning ønsker ikke å revolusjonere enn si gjøre forskningsverdenen mykere. De forstår ikke og/eller støtter ikke likestillingsarbeid når det gis en kvalitetsbegrunnelse. De undrer om de må forandre både seg selv og sin forskningsinteresse hvis de skal være for likestilling. Med et slikt utgangspunkt, hva da med resultatevalueringen hvis flertallet av de kvinner som rekrutteres, befinner seg absolutt vel med dagens situasjon? En kjønns-spesifikk sammenkobling med kvalitet vil også kunne støte bort rettferdighetstenkende og forandringssønskende menn. Kvinner ble tidligere sett som problemet som måtte forandre seg for å passe inn i forskningen. At menn/ mannssamfunnet utpekes som en fiende

er heller ikke tilfredsstillende. Allianser – både mellom kvinner og med menn – blir vanskelig.

Bjørnetjeneste for kvinneforskning?

Når likestillingsarbeidet baseres på en ganske vidtrekkende kjønnet dikotomi som også inkluderer forskningsinteresser, så etterspørres også en dikotomibasert kvinne-/kjønnsforskning. Det at kvinneforskning ses som premiss og hjelp for bedret likestilling, er kanskje først og fremst et problem for kvinne-/kjønnsforskningen.

Forholdet mellom kvinneforskning og likestilling i dette perspektivet ble i 1996 igjen satt på dagsordenen gjennom prosessen omkring Barne- og familiedepartementets forslag om sammenslåing av daværende Likestillingsrådet og daværende Sekretariatet for kvinneforskning i Forskningsrådet. Departementets ønske om nærmere kontakt med kvinneforskningen ble av flere oppfattet som å ville redusere denne til visse samfunnsvitenskapelige forskningstradisjoner og til å bedre kunnskapsgrunnlaget for å sikre gjennomføringen av (den offentlige) likestillingspolitikken.

Gjennom arbeidet med Handlingsplanen for likestilling har vi mer sett på negative sider ved en utydelighet og innforståthet fra likestillingens synspunkt. Det er fortsatt nødvendig – og spennende – å diskutere kaffesorter og tilberedningsformer.

*Anne Søyland
rådgiver*

*Seksjon for kvinneforskning
Norges forskningsråd*

Litteratur

- Christensen, Lise. *Retorikk eller realiteter? Likestillingens vilkår ved universiteter og høyskoler i Norden*. (mimeo). NIKK, Oslo 1997.
- Forskning for fremtiden. *Strategi for norsk forskning og for Norges forskningsråd fram mot år 2000*. Norges forskningsråd, Oslo 1996.
- Gulbrandsen, Elisabeth og Gro Hanne Aas. Hjemmeside – for «kjønn og IT». I *Kvinneforskning* nr. 2/97.
- Hilden, Jytte. *Kvinder, kvalitet, forskning*. Forskningsministeriet, København 1997.
- Hirdman, Yvonne. Kätterska tankar. Om ledan efter två maktutredningar. I *Bang* nr.
- Hoving, Isabel (red.). *Women in Science and Humanities – the difference that makes the difference* –. Utrecht 1998.
- Kartläggning och utvärdering av jämställdhetsproject vid universitet och högskolor. DS 1994:30, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1994.
- Kaul, Hjørdis. Hvorfor kvinner i Akademia? I *Kvinneforskning* 1/98.
- Mörtberg, Christina. Betänkandet (SOU 1998:6) Ty makten är din...några synpunkter. Høringssvar fra Genus & Teknik, Universitetet i Luleå 1998.
- Om reorganisering av Likestillingsrådets, herunder en sammenslåing av Likestillingsrådets sekretariat og Sekretariatet for kvinneforskning*. Rapport fra en arbeidsgruppe. Barne- og familiedepartementet, Oslo 1996.
- Pedersen, Kjersti Røsvik. *Rekruttering av kvinnelige forskere. Endringer og karriereveier de siste 20 år*. NIFU-skriftserie nr. 21/97.
- Stipendprogrammet for kvinnelige miljøvernforskere. En evaluering*. Området for Miljø og utvikling, Norges forskningsråd, Oslo 1997.
- Strategi for næringsrettet forskning og utvikling*. Norges forskningsråd, Oslo 1998.
- Årsmelding. Annual report 1995*. Norges forskningsråd, Oslo 1996.

Fra ubehag til vitenskap

Fra en undersøkelse om fysioterapeuters håndtering av kroppslig nærhet

Av Torbjørg Sudmann

De kjønnsnøytrale idealtypene «den flinke fysioterapeuten» og «den gode pasienten» finnes ikke – de må skapes. I artikkelen beskrives hvordan fysioterapeuter tar ansvar for avkjønning ved praktisk tilrettelegging og ved symbolsk arbeid. Videre drøftes hva som skjer når kroppene ikke vil la seg avkjønne.

Etter nærmere 20 års arbeid i helsevesenet begynte en voksende uro å forstyrre arbeidsgleden. Ubegrepet steg i takt med min erkjennelse av den kjønnsbestemte arbeidsdelingen i sykehuset, menns makt over kvinner, og den biomedisinske forståelsesrammens begrensninger. For meg ble denne ulike fordelingen av makt og usynliggjøringen av (kvinne-)kjønn ekstra tydelig når jeg arbeidet med egen kropp inntil pasientenes. Siden rollene da ble byttet om; kvinnelig fysioterapeut (ung) og mannlig pasient (like gammel eller litt eldre), ble kulturelle reguleringer tydeliggjort. Kombinasjonen av henholdsvis kroppslig nærhet med pasienter fra tå til isse, de rådende kjønnsroller og maskulint preget biomedisinsk tenkemå-

te, ble en intellektuell og følelsesmessig vekker. Min posisjon i det sosiale feltet som fysioterapien foregår innenfor, skiftet etter hvert fra deltaker til observatør. Observatørposisjonen gir meg mulighet til nå å prøve ut hypotesen som utkrys-talliserte seg i min periode som deltaker: At kjønn, og dermed seksualitet og makt, er høyst nærværende i behandlingsrelasjoner og påvirker hvilken type behandling pasienten får. Så vidt jeg vet har dette ikke vært beskrevet tidligere.

Fysioterapi og Bobath-metoden

Fysioterapi skapes i samhandling med

pasienten, som kommunikasjon (Ek 1990) og som et felles prosjekt (Skjervheim 1976). Ingen kan behandles motvillig i og med at behandlingen krever to deltakende parter for å konstitueres. Innen nevrologisk fysioterapi skiller Bobath-behandling seg ut på grunn av den usedvanlig tette kroppskontakten mellom terapeut og pasient.¹ Bobath-behandling brukes mest i institusjonshelsetjenesten, hovedsakelig til behandling av pasienter med slag eller ryggmargsskade. De fleste fysioterapeuter er kvinner, de fleste pasienter menn. Bobath-behandling er en tilnærmingmåte eller et konsept for analyse og behandling av bevegelsesavvik etter en skade i sentralnervesystemet.² Hud og muskulatur stimuleres gjennom endring av stillinger og berøring (fasilitering) for å påvirke nervesystemets reparasjonsprosess. Mest mulig hud må være tilgjengelig for terapeuten, pasienten er iført minimalt med tøy, og stimuleringen kommer fra en størst mulig del av kroppen. Behandlingsformen karakteriseres av «hands-on», og ofte «body-on». Fysioterapeut og pasient beveger seg sammen i rytme eller «dans» for å gjenlære tapt funksjon og for å gi variert stimulering til pasientens hjerne. Fordelingen av muskelspenning og evne til viljestyrt bevegelse påvirkes lettest ved å manipulere bekken (hofter og korsrygg), skuldre, brystkasse og hode. Terapeutene bruker bl.a. sin egen kropp inntil pasientens truncus³, hendene mellom brystene på pasienten, under shortsene på baken eller i lysken. Behandlingen forgår i mest mulig oppreiste stillinger, og pasienten støttes av en eller flere terapeuter om nødvendig. Bobath-konseptet bruker biomedisinske modeller for å forklare og begrunne metoden.

Kropp og kjønn

Fysioterapi er et fag med sterke naturvitenskapelige røtter. Synet på funksjonssvikt, kropp og kjønn er parallelt til de rådende forestillinger innen medisin. Fysioterapeutens forståelse av kropp og kjønn påvirker undersøkelse og behandling av pasienten, og følgelig resultatet av iverksatte tiltak. Kausalitet er det organiserende prinsipp for diagnostikk og intervensjon innenfor biomedisin. Et slikt prinsipp forutsetter samsvar mellom diagnose (årsak) og symptom (virkning, uttrykk for sykdom). Behandling skal reparere «feilen». Deborah Lupton hevder at store deler av kunnskapsgrunnlaget i medisin ikke har reflektert over at kjønn kan ha betydning for forståelse av sykdom og behandling. Anerkjente anatomiske verk ser kvinnekroppen som en variant av den mannlige (Lupton 1994). Normalmaterialer er basert på studier av hanndyr eller menn. For kvinner kan dette skape oversykelighet og føre til overbehandling. Kvinner har høyere toleranse for kolesterol enn menn, og de utsettes for unødvendig behandling om kolesterolnivået sammenlignes med verdier som fører til behandling hos mannlige pasienter. Kvinner har kortere øyne enn menn, og resultatet av en behandling kan bli dårligere når kvinner får innsatt kunstig linse i øyet som er laget etter en mannlig modell (Schei, Botten og Sundby 1993). Kjønn forstått som variabel er vanlig i positivistiske vitenskaper. I epidemiologisk forskning blir kjønn ansett som en variabel som forkluderer årsak-virkning-analyser (confounder) på lik linje med røyking, alder og fysisk aktivitet (Hennekens og Buring 1987).

Denise F. Polit og Bernadette P.

Hungler (1991) nevner ikke kjønn i sin metodebok for forskning i sykepleie. Berit Schei m.fl. (1993) beskriver medisinen som en mannskultur med stor makt og prestisje. Kjønn har følgelig innflytelse på hva slags kunnskap som skapes, både når det gjelder forskerens kjønn og studieobjektens kjønn. Karin Widerberg (1994) viser at det samme er tilfellet for samfunnsfagene. I arbeidet med dette prosjektet har min hypotese vært at kjønn tilsvarende har innflytelse på hva slags fysioterapi som skapes og utøves. Teorier om sosial konstruksjon har vist at begreper, kunnskap og levet erfaring som uttrykkes ved sykdom og medisinsk behandling, er foranderlige. Kroppen og dens sykdommer kan ikke regnes som universelle biologiske sannheter, men vil være en kombinasjon av diskursive prosesser, praksiser og fysiske forhold. Disse vil igjen ha et symbiotisk og symbolsk forhold til de diskurser og ideologier som styrer sosiale reguleringsmekanismer (Lupton 1994). Slik blir medisin til et kulturelt fenomen som kan studeres på lik linje med andre kulturelle fenomener. Forståelsen av kroppen påvirker følgelig både diagnostikk og behandling. Det at det ofte hevdes at fysioterapeuter eller leger kan importeres⁴ fra hvor som helst, viser at å se kroppen som konstruert ikke er vanlig innen biomedisin og helseadministrasjon.

Mer om kropp

Prosjektets teoretiske referanseramme er forankret i feministisk og fenomenologisk tenking. Feministisk kritikk av kvinners marginalisering har vært en viktig drivkraft bak aktualisering av kroppen som forskningstema (Haug m.fl. 1987; Fürst 1994; Moi 1995). Forskning innen

fysioterapi og sykepleie har svært ofte referanse til Maurice Merleau-Ponty, som blir sett på som kroppsfilosofen framfor noen (Ek 1990; Råheim 1991; Lawler 1996; Engelsrud 1990, 1992, 1995; Emaus 1995; Duesund 1997). Gjennom hans filosofi kan kropp/sjel-dualismen overskrides. Kroppen blir å forstå som levet erfaring, kunnskap og hukommelse. Kroppen er min måte å eksistere på, den er min tilknytning til bestemte omgivelser, til et bestemt perspektiv, og således realiseringen av de prosjekter jeg lever. Kroppen «bebor» tid og rom (Merleau-Ponty 1995; Grenness 1984; Bengtsson 1988; Lübcke 1994). Slik forstås den levde kroppen kun i en kontekst. Erotisk persepsjon er kroppens måte å leve i verden på, sier Merleau-Ponty. Han ser kroppen som seksualitet, med elementer av åpenhet, lek og fantasi, som aldri kan reduseres til bare én betydning (Grenness 1984). Simone de Beauvoir (1979; Moi 1996) videreførte Merleau-Pontys kroppsforståelse ved å inkludere kjønn. Hun kritiserer ham for ikke å ta hensyn til at det er en vesensforskjell mellom det å leve livet som kvinne og å leve som mann. Simone de Beauvoir mener at kvinnens kropp er henne selv og noe mer enn henne selv, siden kvinnen kan velge å bli svanger og føde. Merleau-Ponty ser kroppen som vår væren i verden, mens de Beauvoir ser kroppen som den levde erfaring, der kjønn er innbakt i forståelsen av å leve (Moi 1995, 1996). Frigga Haug m.fl. (1987) viser til umuligheten av å tematisere kropp uten å tematisere kjønn, iallfall når det er snakk om konkrete menneskekropper.

Michel Foucault ser kroppen som samfunnsmessig konstruert. Han gjør oppmerksom på at enhver filosofi om kroppen inngår i en sammenheng av

herredømme; maktutøvelse og motstand mot denne. Foucaults tenkning kan dermed danne bakgrunn for drøftelser av kroppen og tjene som en metafilosofi for alle kroppsfilosofier, ifølge Dag Østerberg (1984). Foucault hevder at maktdiskurser siden 1600-tallet har bidratt til å produsere den nyttige og disiplinerte kroppen. Det er her tale om maktdiskurser som «setter seg i kroppen». Makten er nå immanent i samfunnet (alltid tilstedeværende) ved hjelp av individuering og normalisering (Østerberg 1984).

Når kroppen beskrives i fysioterapi, er den som regel kjønnsløs og aseksuell. Enkelte unntak finnes. Gunn Engelsrud (1995) omtaler kroppen som underordningsposisjon, objekt og ytterside, og spør om dette fjerner kvinner fra sin egen kroppserfaring. Rannveig Dahle (1989, 1990, 1991, 1992, 1997) har drøftet betydningen av kjønn og/eller makt i fysioterapeutyrket og problematiserer berøringens mange betydninger i forhold til kjønn og seksualitet. Hun hevder at det i samfunnsvitenskap og forskning er taushet omkring temaet berøring og følelser i behandlingsrelasjoner. Skam og tabu i kroppslige omsorgsrelasjoner er beskrevet av Lise Widding Isaksen (1994). Hun sier at de generelle perspektiver i samfunnsforskningen har vært til liten hjelp i arbeidet med å forstå det kroppsnære arbeidet. Kari Vik (1996) undres over hvorfor nakenhet er så lite utforsket i sosiologien, mens Jocalyn Lawler (1996) ser kroppen som en fundamentalt kjønnsbundet og seksualisert struktur som mange sider av det sosiale liv er organisert rundt. Lawlers arbeid viste at seksualitet var et stort problem og et vanskelig område for sykepleiere. Hun fant at det var en uforklarlig atmosfære av redsel knyttet til en seksualisert kropp, og et mysterium

ved kroppen og seksualitetens makt, som minnet om redselen og mysteriet knyttet til døden.

Mer om kjønn

Kjønn kan betraktes som en konstituerende faktor for identitet, presentasjon og opplevelse av seg selv og andre, altså et mer grunnleggende fenomen enn en dikotomisk kategori. Anne-Katrine Broch-Due og Tone Ødegård (1991) tar opp hvordan alt menneskelig er kjønnnet – samtidig og alltid. De sosiale konsekvensene av biologisk kjønn er alltid tilstedeværende for enkeltindividet, i relasjonene det inngår i, og i struktureringen av samfunnet. Individets opplevelse av og innlemmelse i kulturens mange betydnings-systemer filtreres gjennom kjønnssystemet. Slik vil betydningen av kjønn, av å være kvinne eller mann, skapes i relasjoner, og utvikles over tid. Menns relative makt og kvinners relative selvforminsking er kjernen i kjønnssystemet. Denne sammenhengen er tabuisert, og den er fundamental for opprettholdelse av eksisterende fordeling av makt (Broch-Due og Ødegård 1991).

Ved å se kjønn som et overordnet betydningssystem, der kvinner posisjoneres som underordnet, og kroppen som levd erfaring, seksuell og relasjonell, får vi et bilde der kjønn, seksualitet og strid om makt alltid vil være til stede for det levende mennesket. Det betyr at kjønn, og dermed seksualitet og makt, også er til stede i behandlingsrelasjoner, som et fundament for konstituering av fysioterapi. Når kroppen ses i et reduksjonistisk perspektiv, «forsviner» kjønn, seksualitet og relasjoner, men framstår i forkledning som dårlig samarbeidsevne, ufin atferd eller usøignert stil. Den teoretiske

rammen som er presentert er grunnet i et heteroseksuelt perspektiv⁵.

Å forske på tabutemaer

Fordi jeg både ønsket nærhet til temaet og å kunne bruke egne erfaringer og favne tabuiserte og flertydige fenomener, ble metodevalget⁶ kvalitative forskningsintervjuer (jf. Haug 1987; Widerberg 1994; Brown 1996). Intervjudata er dessuten velegnet til et hypoteseformulerende prosjekt siden denne metoden gir rom for samspill og dialog mellom to subjekter. Mellomrommet, der det empiriske grunnlaget for prosjektet skapes, er i fokus (Kvale 1996). Det er gjennomført 12 intervjuer på 1–2 timer, i 10 av 12 tilfeller på informantenes arbeidssted. Av hensyn til informantenes praktiske omstendigheter er ett intervju foretatt i informantens hjem, og ett på mitt arbeidssted. Jeg har ikke vært med kommunefysioterapeuter hjem til pasientene. Intervjuguiden var tematisert og laget med en relasjonell tilnærming til feltet, slik at tabuiserte erfaringer kunne synliggjøres indirekte. Ved å la informantene beskrive sin hverdag og sitt kroppslige arbeid gjennom et ufarlig tema som organisering og innhold i arbeidet, ville de tabuiserte og «glemte» erfaringene til en viss grad kunne bli synlige for meg. Widding Isaksen (1994) påviste denne sammenhengen i sin studie av uformelt omsorgsarbeid. Intervjuene ble tatt opp på bånd og ordrett transkribert på bokmål av meg.

Forskerrollen og yrkesrollen min er i dette prosjektet komplementære. Jeg opplevde at yrkesrollen kunne dominere, og at tillærte omgåelser av vanskelige temaer forfulgte meg inn i intervjusituasjonen, f.eks. ved at jeg unngikk å stille direkte spørsmål angående seksualitet i

behandling. Direkte spørsmål kunne imidlertid virket direkte kontraproduktivt. Mine forsøk på å overskride konvensjoner og tabugrenser viser at de finnes, og at jeg er «vellykket» sosialisert inn i rollen som kvinne og fysioterapeut. Kunnskapen mine kolleger har, hadde trolig ikke vært tilgjengelig for en mannlig forsker på samme måte som for meg (jf. Nilsen 1992). Jeg har selv erfart kvinneverken i helsevesenet og har en kroppslig fornemmelse av hva dette gjør med meg, og hvor mye energi det periodvis medgår til å holde den profesjonelle fasaden. I og med at temaet var uvanlig i en kollegesamtale, og at tabugrenser forsøksvis ble overskredet, hadde det vært en fordel å hatt nye intervjuer med alle informantene etter en viss tid. Selve intervjusituasjonen ville da sannsynligvis blitt mindre truende, og den gjensidige tilliten økende. Glemte erfaringer kunne kommet tilbake, og både informant og forsker kunne nådd et høyere refleksjonsnivå.⁷

Fenomenologien peker på at å se alltid er å se noe i perspektiv, fra en viss synsvinkel (Fürst 1994). Fenomenologiske beskrivelser krever dyp innsikt i den praksisen som beskrives. Faginsikt og kollegial status kan imidlertid også være en hemsko. Felles begrepsapparat og kode kan føre til at utsagn ikke blir godt nok utdypet, eller at forskeren ikke oppfatter nyanser eller meninger som er ulike eller provoserende. Som kollega er det lett å «hoppe til svaret» for tidlig og forstå på feil premisser. Intervjuguiden var preget av at jeg bare hadde jobbet på sykehus, at pasientene da var vesentlig yngre og hadde lengre rehabiliteringsopphold. Intervjuguiden var ikke laget med tanke på kun kvinnelige informanter.



(Foto: Svein Erik Dahl, Samfoto)

Artikkelen bygger på empiri fra intervju med 11 kvinnelige fysioterapeuter (26–67 år), om opplevelser og erfaringer med en særlig kroppsnær behandlingsmetode, Bobath-behandling, og observasjon av fysioterapeutenes arbeidssted. En tolvte informant trakk seg underveis i prosjektet. Det ble ikke mulig å få med mannlige informanter. Fysioterapeutene som var med i undersøkelsen, arbeidet på sykehus og i kommunehelsetjenesten i både by- og landkommuner.

11 nærgående damer forteller⁸

Ane herjer, styrer, går så tett, og opplever en berikende nærkontakt som kan bli komplisert av å stå så tett klint oppi. Hun herjer mindre med de gamle. Den fysiske kontakten akademiseres, intellektualisering for å komme bort fra «det», hun gir bestemt kommandoer. Hun vet at «det» kan gjøre pasientene bedre, men sier at det koster litt. Hun kommer tettere innpå de pasientene som blir lenge. Spøker med pasienten om å ta fysioterapeuten med hjem eller gå nedover Torgalmenningen med «hands-on» på knærne eller baken. Lettere å være nær kvinner. Nærheten til pasienter er helt annerledes enn nærhet til venner.

Eva synes det er veldig tungt, denne nærkontakten som hun ikke er glad for. Hun hadde sett en annen som var helt oppi sengen, hadde pasienten mellom beina, og helt tett. Liker ikke å henge rundt folk, krabbe oppi sengen, tett, det blir for tett og nærgående. Forsøker å unngå nærbehandling generelt.

Fia har fantasert videre på teknikkene, satt dem i større funksjonelle sammenhenger. Hun omsvøper pasienten. Hun har opplevd at å ta på bekkenet kan virke provoserende. Spesifikk trening er kun på

treningssal, starter avkledd. Kvinner slapper bedre av på en måte. *Fia* har opplevd at pasienter som driver selvtrening i påkledd tilstand har blitt sjalu: de ønsker avkledd nærbehandling.

Gro tror pasientene opplever det fint at noen vil ta på dem, slik at de kan føle seg i live. Hun opplever den kroppslige tilnærmingen som utrolig verdifull, men pasienten blir et passivt medium. Kanskje de får mer kroppskontakt etter slaget enn resten av livet? Bruker pute for å holde avstand. *Gro* har opplevd at fotmassasje både har smeltet isen og fått pasienter til å sparke etter henne. En mannlig pasient ga uttrykk for at han tenkte sitt, var analytisk, og da ble det en mer likeverdig situasjon, synes *Gro*.

Ina er tett omslynget, men vil ikke at pasientene skal få pangsjokk av en hånd på baken, slik at det blir misforståelser og utrygghet. Hun gjør de nære teknikkene på en upersonlig måte, akkurat som en gynekolog. For henne er det en klar forskjell mellom flørt og erting, ikke flørt på jobben, men skjønner at det kan skje.

Lea sier at konseptet tar avledning som en selvfølge, tenker på målet, og at et bekken er nå bare et bekken, og ser på det på en annen måte. Hun føler det er naturlig at man ikke presser egen kropp inntil pasientene, og legger en pute mellom for å skape litt avstand, lage en distansert behandlingsteknikk. Det er den behandlingstekniske siden som er krevende, må alltid være oppdatert. Hun velger vekk truncusmobilisering når hun føler «noe», og føler som kvinne selv at hun ikke skal gå for nært andres bryst.

Mia gir ikke pasientene en klem i den tette kroppskontakten, selv om den er enormt tett innpå. Ved forflytning har hun i bakhodet at det er en teknikk. Truncusmobilisering⁹ går ikke i et privat

hjem, det er vanskelig, vanskelig. Pasientene er ikke så opptatt av behandlingen i sitt eget hjem, og det er ubehagelig å komme alene hjem til ufine alkoholiserste menn. Da velger hun vekk hele pasienten. Det er lettere å kle av pasienter i sykehjem enn hjemme. Mia har opplevd god hjelp i puten mellom, bruker alltid frakk, og småprater ikke om alt mulig i tettheten. Demente pasienter liker ikke denne tettheten, de blir rasende eller veldig ulykkelige.

Oda liker å være nær andre, klemmer og sånn, og er veldig kroppsnær, rett på, omslutter, positivt, privilegert som får lov til å komme så nær, kjenner og registrerer, legger dem godt inntil, styrer, dynger på med hender. «Hjelp meg, hva er det jeg holder på med?» Svarer selv at dette kan oppfattes som en tilnærming, at det er tøft, ganske krevende, og at hun ikke alltid har lyst eller ork. Hun bruker puter for å få avstand, bekken er sensitivt, og synes det er lettere å være nær kvinner. Hun kan godt forstå at utsjekking kan skje. Kan bli fristet til å sette på et apparat iblant.

Pia er kroppslig veldig nær, og pasienten blir avhengig av fysioterapeuten. De skjønner ikke hva vi mener før de har erfart tettheten selv, hva det gir dem og de kan oppnå. Hun trapper ned nærkontakten før pasienten reiser hjem. Pia har opplevd at det er vanskelig å behandle innsiden av låret, særlig helt opp til lysken. Det er uvanlig nært, tett inntil min kropp, annerledes enn å bli tatt på med hendene. Det er så nært at vi klarer ikke spørre pasientene om hva de synes. Har opplevd at demente pasienter ikke takler den tette behandlingsformen.

Rut tenker helhet, funksjon og ressurser, ikke alder. Hun går tett inntil, oppi en armhule, innsiden av et lår. Det krever

fysisk styrke, et hode og at en er her og nå. De gamle pasientene spør etter massøren og massasje. Har kjent på spenninger mellom seg og pasienter. Har kjent på kroppsnærheten, at det blir henne som person og kjønn som forstyrret pasienten. Du får folk tett innpå deg med lukter og. Det er lettere å være nær kvinner.

Siv er tett på, og det blir nærere når pasientene er avkledd, det er en metode, for vi tar jo i baken på folk! sier hun. De fleste synes det er moro. Grepene rundt baken er spesielt nærgående, langt inn, og vi går over, under og graver inn mellom brystene til pasientene, Kan være ubehagelig for dem som person, integritet. Det er nokså logisk, for hvis pasienten har det ubehagelig, så stritter de imot, jobber imot og ikke med meg, og da kommer du automatisk unna de områdene tror jeg, sier Siv. Har fått kommentarer fra en kollega fordi hun ikke kledde av pasienten. Mannlige pasienter smiler lurt, det er klart, sier Siv, men hva er valget?

Hva er det de snakker om?

Klippene ovenfor er valgt for å vise med informantens egne ord hvordan de omtaler behandlingsmetoden og sine tanker omkring denne. I pasientgruppen under 60 år er det flest menn. Blant de eldre pasientene er det flest kvinner. Fysioterapeutene har lært å ta «det» i startfasen, de har begynt med pute mellom seg og pasienten, og begynt å forklare, forutsi, benevne, ufarliggjøre, og de har måttet lære å gå så nær. Noen liker å være nær andre, mens andre synes det er unaturlig også i jobbsammenheng. Alle sier det er «kjemien» som er viktig, ikke alder eller kjønn. Dess nærmere intervjusamtalene indirekte kom seksualitet og kjønnsroller,

dess tydeligere ble følelser. Informantene kunne rulle på stolen, snakke lavere, fortære, vise misnøye med båndopptakene, eller be meg skru den av. Terapeutene ga unisont og gjentatte ganger uttrykk for at det gikk greit, de var profesjonelle og klarte å sette grenser for egen person i en behandling. Eldre syke menn har liten mulighet til å trekke kjønn eller status inn i pasientrollen, slik Eva sier om eldre mannlige pasienter: «Det er ingen ting å føle opphisselse av når de er så gamle og syke!» Selv om alder og kjønn tilsynelatende er irrelevant, er det lettere å være nær kvinner, det er vanskeligere å være nær menn i «passende» alder eller menn uten fast partner. Det er også lettere å behandle i åpne rom med andre til stede, og umulig uten hvit frakk.

Dette handler helt tydelig om kjønnet og seksuelle kropper selv om det ikke sies direkte. Omskrivingen blir «det». Slik jeg forstår disse utsagnene, forsøker fysioterapeutene å nøytralisere kjønn (altså fjerne seksualiteten og menns makt) og redusere kroppen til detaljer via å skape «den gode pasient», ha romlig kontroll og være «den flinke fysioterapeuten». Det er vanskelig å romlig tilrettelegge for avkjønning, det krever mye følelsesmessig og symbolsk arbeid. Tross iherdig arbeid er det likevel ikke alltid mulig å få fram idealtypene og skape en god relasjon for behandling. Da får heller ikke fysioterapeuten bekreftet sin profesjonelle identitet, og hun har følgelig ikke vært flink nok.

Å skape «den gode pasienten»

Fysioterapeuter har et sett av forventninger til pasientene. «Den gode pasient» gjør behandlingen utfordrende og spennende både intellektuelt og faglig, og gjør

det lett for terapeutene å overskride vante konvensjoner med hensyn til kjønn og nærhet. Fysioterapeutene ønsker at pasienten skal ha egnet treningstøy og skotøy. Når de «samarbeider» godt, følges terapeutenes anvisninger til punkt og prikke. Den gode pasient misforstår ikke nærheten, og utnytter (tydelig viser nytelse) eller kommenterer den ikke. Det er ønskelig at pasienten deltar aktivt i den intellektuelle delen av behandlingen, reduseringen av kroppen til detaljer, slik at en snakker om bekkenvipp, hoftestrekk, eller vektoverføring. Pasienten skal vise passende mengde bluferdighet; ikke kaste klærne ukritisk, men kle av seg uten for mye nøling, helst akseptere å sitte lett kledd i et offentlig rom, og oppføre seg om det er vanlig å være avkledd og ha terapeutens hender og kropp overalt. Pia forteller:

«Av og til så er det jo slik at pasienter som har vært på sykehus de mister jo all bluferdighet, de hiver av seg helt ukritisk, og det er jo noe vi gjerne drar inn igjen her, for at de ikke helt ukritisk skal slenge av seg overfor medpasienter i alle slags situasjoner, for jeg tror [...] det er nokså naturlig for de fleste å ha en bluferdighet [...] det er uvanlig nært, og særlig der hvor de skal være tett inntil min kropp, det er annerledes enn å bli tatt på med hendene, for man er jo i fysioterapien vant til det, skal man til en fysioterapeut, bruker de hendene, og tar på muskulatur både her og der, men det å bruke egen kropp det er nok uvanlig for de aller fleste.»

Pasienten bør være velstelt, ikke lukte vondt (svette, sure tær, dårlig ånde), ikke ha matrester i munnviken eller sikle, og

ikke være for deprimert eller tungsindig. Også pasienter med afasi¹⁰ klarer å delta i dialog dersom de ikke er for deprimerte. Pasientene skal ta ansvar for egen rehabilitering, sette grenser for hvor langt helsevesenet får invadere deres liv, men ikke stenge for tidlig. De skal ikke spørre for mye om terapeutens privatliv, men kunne fleipe og tulle omkring behandlingsformen, skape en lett stemning i behandlingsrelasjonen, men ikke flørte. Direkte seksuelle uttrykk eller handlinger er krenkende for terapeuten. Pasienten skal ikke bringe sin sosiale status inn i rollen sin i den hensikt å få bedre eller annerledes behandling enn det er lagt opp til. Mange terapeuter opplever det som utfordrende og spennende å ha pasienter med høy utdanning og høy sosial posisjon. Disse pasientene har ofte et annet nettverk og annen økonomisk posisjon som er gode bidrag til vellykket rehabilitering.

Pasienter som får besøk av fysioterapeut i eget hjem skal ta imot dem, og hjelpe terapeutene til å holde fokus på terapien. De skal ikke «spise dem opp», ikke utnytte at de er alene, og særlig ikke spille på mann/kvinne-forholdet med direkte ufine kommentarer eller handlinger. Heller ikke her skal pasienten komme med sin «sivile» status for å omkalfatre terapeutens opplegg. Fysioterapeutenes forventninger til pasientene sikrer avkjonning via treningstøy og objektivisering av kroppen via detaljer, seksualiteten fjernes fordi nakenheten bare er tilgang til detaljer i kroppen, og terapeuten får kontroll over relasjonen. Humor er tegn på at en felles kode for sosial regulering av seksualiteten er internalisert. Begge aktører må se grensen for å kunne fleipe med den (Hochschild 1995). Ustelte pasienter finnes bare i øynene til betrakte-

ren, slik Mary Douglas (1966) viser til at smuss bare er noe (*matter*) som har havnet på feil sted. Jonas Frykman og Orvar Löfgren (1994) beskriver urenheter som sosial kontroll, og viser at de «andre» alltid lukter dårlig eller er skitne i våre øyne. Påpeking av pasienters hygieniske tilstand kan således være en maktstrategi for terapeutene.

Romlig nøytralisering av kjønn – sengen eller treningssalen?

«Det er noe med den der treningssalen, et eller annet ...»

Sengen er ikke et nøytralt møbel, verken på sykehus eller i et privat hjem. Senger i private hjem gir assosiasjoner til søvn og elskov, og har spor etter brukerne. Sykehussenger minner om søvn, urin, avføring, blod, bekken, klyster, sårskift, slanger osv. Institusjonssengen er den eneste private sonen pasienten får ha. Alt annet på institusjoner er felles. Sengen blir grensesnittet mellom privat og offentlig rom. Marianne Gullestad (1984) beskriver soverom som det mest private i et hus, der gjester sjelden får komme inn. Seksualiteten er den mest private delen av livet, og den er på soverommet. De som har hushjelp liker ikke at hun rer ektesengen, selv om de ikke klarer det selv (Gullestad 1984). Foucault (1990) beskriver et nettverk som rammer inn (*deploy*) seksualiteten. Dette gir klare regler for hvor seksualiteten kan være. Som eksempel nevner han soverom og senger. Hva skjer da når behandlingskonteksten kan være en seng? Lea sier dette:

«[...] sette meg opp i en seng og begynne å truncsmobilisere [...] jeg

likte ikke det så godt [...] det ble for nært, helt oppi sengen [...] det natthlige, det var deres gebet [...] Jeg syntes ikke det var helt passende [...] naboen skulle gjerne på toalettet, det ble så nært [...] de fikk ikke ha sitt privatliv i fred.»

Fysioterapeutene i institusjon innleder gjerne et behandlingsforhold på avdelingen eller rommet til pasienten. Rut har en mannlig pasient hun behandler i pasientens hjem, der de eksplisitt har avtalt at sengen kan være et treningssted. Konen er også til stede. Rut og Lea gir her uttrykk for det som både Gullestad (1984) og Foucault (1990) mener med hensyn til privatliv og seksualitet. De uttrykker det ikke i samme terminologi i og med at temaet er tabuisert og «derved usynlig». Så snart pasienten fysisk er i stand til å tåle behandlingen, blir behandlingen flyttet til fysioterapeutenes lokaler. Den detaljerte og spesifikke behandlingen etter Bobath-metoden gjøres omtrent utelukkende på treningssaler. Ofte er det kolleger, assistentpersonale, pleiepersonale eller andre pasienter til stede. Lokale minner ikke om sykdom, og gir et «friskt» og kvinnelig inntrykk. Likheten med treningsstudioer, der seksualiteten åpenbart «ligger i luften», er til stede. Oda forteller:

«Men det er noe med å få dem ned på benken, så blir det på en måte vår setting, der vi gir dem behandling, og så er det opp igjen [...] men pasientene opplever, tror jeg, at de får en annen behandling når de er i et miljø der det skjer mye behandling, nå er vi på fysioterapien, sant, [...] på posten [avdelingen], det er vanskelig for dem å forstå at det er behandling.»

Mia har observert følgende: «[...] i et treningsmiljø så får du så mye gratis, de yter innsats, de blir kledd på joggesko og treningsklær om morgenen, og så ser de andre trener, de får masse oppmerksomhet [...] hjemme er kanskje fysioterapeuten den første de ser den dagen.» Pia har tenkt at det er greit å være i salen, for der er det flere, og det er åpenhet, slik at pasientene ser at nærbehandling er greit. Lea tror pasientene synes det er kjekt å komme ned fra avdelingen, få miljøforandring, et treningsmiljø, slik at det blir en litt annen ramme rundt det hele. Gro mener treningssalen er et åpent miljø, slik at det er lettere å holde en profesjonell avstand, ha en maske på slik at det blir greit for pasientene. Lea, Mia, Oda og Pia har en relasjonell tilnærming til temaet; hva pasienten tror, mener, ønsker osv., mens Gro direkte snakker om å holde avstand. Avstand til pasienten er også avstand til kjønn og seksualitet, og et signal om utilgjengelighet. Fysioterapeutrollen og behandlingskonteksten blir tydelig for pasienten.¹¹ I pasientens eget hjem har fysioterapeuten trolig ingen romlig kontroll. Pasienten får større makt i sin private sfære, hvor få tegn i konteksten retter fokus mot behandling, og kjønn kan lettere bli dominerende. Det ligger muligens et innbakt paradoks i treningssalene. De kan minne om seksualitet (jf. treningsstudioer) samtidig som de skal bidra til avkjønning. Min empiri reflekterer ikke dette tilstrekkelig til at det er mulig å kommentere dette.

Å skape «den flinke fysioterapeuten»

«Det er godt å ha den hvite frakken, altså.»

Fysioterapeututdanningen formidler at profesjonell fagutøvelse er å være «flink»; bl.a. ved å usynliggjøre kjønn, seksualitet, makt og status i behandlingen. Dette er tabuiserte områder, og «flinkheten» læres indirekte. Fysioterapeuten diagnostiserer og behandler, og er derfor nærmere legene i status enn pleiegruppen. Vi forventes å være tålmodige, empatiske, forståelsesfulle og tiltakslystne.

Arbeidstøy er knyttet til den profesjonelle identiteten. I sykehusene holder arbeidsgiver hvitt arbeidstøy som brukes hele dagen, mens i kommunehelsetjenesten brukes privat arbeidstøy (ofte joggebukse og T-skjorte i farger). Fysioterapeutene har hvite frakker som kan brukes om de ønsker det inne på sykehjem og aldershjem. Som Oda sier: «Det er noe med den hvite frakken, med en gang vi er i hvitt ...». Alle understreker at en forutsetning for nærbehandling er den hvite frakken. Det er uvanlig og mot den rådende ideologi å bruke hvit frakk i pasientens eget hjem. Terapeutene i hjemmebaserte tjenester som går i privat arbeidstøy, tar likevel frakk på seg når de skal gå nær pasientene. Åse (ikke med i materialet) forteller at hun har aldri vegret seg for å ta i en pasient, selv om de har luktet, vært svette eller har hatt masse kviser, men hun kunne ikke gjort det uten den hvite frakken. Alle husker fra utdanning og kurs ulike kommentarer om hvordan vi skulle te oss og kle oss. Ane husker at vi ikke skulle ha ringer, smykker, parfyme eller dolle oss opp for pasienten. Vi skulle være så nøytrale som mulig, dvs. kjønnsløse og asekuelle. Mia husker det samme, men i tillegg skulle de ikke ha skaut da hun ble utdannet på 70-tallet. Vi er opplært til å dekke pasienter med håndkle, slik at de ikke skal føle seg avkledd. Klær (håndkle, treningstøy)

brukes her som avkjonning av både terapeuter og pasienter, og uniformering visker ut forskjeller mellom individer. Lukt av parfyme eller mangel på det samme tilskrives betydning for tilgjengelighet. Parfymen virker ikke forførende i seg selv men, den skaper en kontekst for forføring (Krogstad 1990). Lukt kan imidlertid være sjenerende, og føre til intense ønsker om tilbaketrekking fra relasjonen.

Mange av de gifte terapeutene bruker bevisst ring på jobben, og noen av de ugifte bruker også ring. Ringen signaliserer at de ikke er tilgjengelige. Terapeutene lar pasientene få vite om de er gift eller har barn, og litt om fritiden, men ikke mer. Lea understreker at med denne nære behandlingen er det viktig med distanse i andre ting. Hun begrenser pasientenes innsikt i hennes liv, og ønsker ikke mer informasjon om pasientene enn strengt nødvendig. Hun vil ikke gå ut på byen¹² med pasientene og være «privat». De ugifte terapeutene opplever at det er lettere å nærbehandle pasienter som er etablert i et fast forhold. Fysioterapeutene påtar seg ansvaret for at det ikke skal oppstå misforståelser av seksuell art. Ina plastrer igjen uniformen i halsen, og hun eksponerer seg ikke forfra, Siv mener at ens egen måte å forholde seg på er avgjørende, og Rut snakker om å styre følelser og at det kan være noe i henne. Sivilstatus og presentasjon av seg selv brukes her som tegn i forvaltningen av seksualitet og utilgjengelighet.

Som fysioterapeuter skal vi formidle en betingelsesløs aksept av pasientene i terapisisuasjonen, både kroppslig og medmenneskelig. Jobbrollen krever at du føler at nærbehandling er naturlig, og at det er naturlig at pasienten er avkledd (shorts og eventuelt BH). Flere av tera-

peutene forteller at de bruker bestemte hender eller faste grep. Ved observasjon av Bobath-instruktører var dette tydelig. De nærmet seg alltid pasientene med håndflaten og håndbaken først, og la fingrene inntil etterpå. De urutinerte fysioterapeutene begynte å føle seg fram med famlende fingertupper. Dette gjorde pasientene usikre. Pia opplevde på grunnkurset at hun ble veldig forstyrret av å kjenne på den kroppen som var bak henne da de skulle trene på truncusmobilisering; noen var benete, andre var myke, store og små bryst osv. Pia og de fleste andre har derfor etter litt erfaring med metoden begynt å legge puter mellom seg og pasienten; for å skape avstand eller for å tette igjen huller og myke opp beinete partier på seg selv som Ina gjør. Puter er et effektivt middel til å «fjerne» kjønnskarakteristika som bryst og hofter hos terapeuten. Den følelsesmessige rollen holdes oppe av humor og småprat, god kollegial støtte og et miljø hvor nærhet og nakenhet er tatt for gitt. Nakenhet gis et ukjønnnet og aseksuelt innhold. Nye pasienter og medarbeidere sosialiseres inn i dette. I kommunehelsetjenesten, der terapeutene går hjem til pasientene, er rollen preget av at terapeutene kommer til pasienten, og ikke omvendt som i en institusjon. De kan streve med å holde på den profesjonelle rollen (uten hvit frakk) og skal ivareta mange flere av pasientens behov – sosial kontakt, behandling og eventuelt små oppgaver i samarbeid med hjemmesykepleien.

Hva når kroppene ikke lar seg nøytralisere?

«Jeg føler meg privilegert som får lov å gi – men det er tøft.»

Flere av fysioterapeutene har erfart at demente pasienter takler Bobath-behandling dårlig. Demente pasienter klarer ikke å fastholde en forklaring lenge nok og kan bli både rasende og ulykkelige under behandling. Pasienter med redusert kritisk sans misforstår systematisk. Flere av informantene har opplevd at enslige menn ikke forstår nærheten som «bare» terapi. Misforståelsene henger sammen med at nærheten assosieres til seksualitet av pasientene. Mia har opplevd at det var vanskelig å lære bort forflytningsteknikker til pleiepersonalet. Hun forteller:

«Jeg merker at når jeg skal lære dette fra meg i avdelingen, at de har problemer med å komme så nær, at de kommer ikke tett nok innpå pasienten, og så driver jeg og dytter dem nær.»

Pasientene ønsker avkledd nærbehandling, og mener at behandling uten berøring ikke virker. Men det er ikke alltid like lett for fysioterapeuten, noe bl.a. Mia kommer inn på:

«[...] da synes jeg det kan være helt forferdelig hvis pasienten jeg er nær, og pasienten sier åh det er så godt, [...] Ah, da får jeg åhh, da blir jeg helt sånn, åhh, jeg synes det er så ubehagelig. Mens andre ganger når jeg har overskudd, og de sier det, da synes jeg det er helt greit. [...] ingen problemer, men jeg vet situasjoner der jeg åhhh, som har vært helt pyton.»

Demente, enslige og pleiepersonalet viser oss her det vi alle «egentlig» vet: Kroppen er kjønnnet, seksuell, og er omgitt av grenser eller affektive vegger (Shilling 1991) som ikke skal krysses av andre enn

de vi selv gir tillatelse. Fysioterapeutenes symbolske avkjønningsprosjekt kompliseres av samtidens syn på kvinnekroppen, av andres blikk, av den ukuelige seksualiteten, av lukten av pasienten og av sin egen kropps mange uttrykk.

Blikk og objektivisering som maktuttrykk

Frigga Haug (1987) har fått fram i hvor høy grad kvinnekroppen i vår kultur eksponeres for andres blikk. Menn har definisjonsmakten, og patriarkatets objektiviserende blikk gjør lett kvinnens kropp til et fengsel. Kvinner føler seg mer sett og vurdert enn menn. Erfaringen med å bli offer for den andres blikk synliggjør et maktperspektiv, så vel som et kjønnsperspektiv (Fürst 1994). Pierre Bourdieu (1990) skriver om blikk som sosial makt med en virkning som delvis er avhengig av at den som får dette blikket på seg, anerkjenner de samme persepsjons- og verdsettelseskategoriene som den som anvender blikket. Å bli offer for andres blikk skyldes dermed at man lar seg definere av de andre, og den dårlige samvitligheten knyttes til kroppen (Bourdieu 1990). Norbert Elias (1978) og Chris Shilling (1993) peker i sine beskrivelser av siviliseringens og manèrenes historie på blikkets funksjon for kontroll gjennom å se og bli sett. Det å plutselig se seg selv utenfra, slik Oda har opplevd, viser hvordan disiplineringen er innskrevet i kroppen (Elias 1978; Bourdieu 1990; Shilling 1993). Jean Paul Sartre sier at for å se hva en selv har gjort, trenger vi den andre som ser oss som objekt (Lübcke 1994). Gjennom den andres blikk eller nærvær oppdager jeg at jeg er sårbar, at jeg har en kropp som kan såres, at jeg er et sted,

og på ingen måter kan bryte ut av rommet, hvor jeg er forsvarsløs, kort sagt at jeg er *blitt sett* (utheving i original tekst). Blikket blir således en formidler fra meg selv til meg selv (Lübcke 1994:324).

Kvinnelige fysioterapeuter utsettes for blikk fra pasienter, pårørende, kolleger, seg selv eller andre (forskere!) som vurderer deres handlinger. Blikkene rettes mot handlinger som åpenbart er uvanlig nærgående på tabuiserte og seksualiserte deler av kroppen. Kvinner er vare for andres vurderende blikk, og fysioterapeutene stanser ofte opp i behandlingen for å forklare og legitimere sine handlinger. Det å til stadighet måtte begrunne sin virksomhet er en avmaktsposisjon. Slik vil blikk på relasjonen favorisere pasientens maktposisjon. Fysioterapeutens motsvar er det kliniske blikk, som virker avkledende og objektiviserende. Pasienter eller andre som har bortvendte blikk kan vise et passende symbol for bluferdighet og underordning, og indirekte samtykke i det som forgår eller uttrykke avvisning. Intervjusamtalene virket som et blikk utenfra, og mange av informantene ga spontant uttrykk for at samtalene var gode, lærerike eller nyttige.

Terapeutene minner seg selv om at det er *pasienter* (objektivisering), og at de derfor ikke kan noe for at de er ustelte, ufine eller andre ting. Ved å ta tilskuerens posisjon gjør man den andre og hans liv til objekt. Objektivisering er å gå til angrep på den andres frihet og gjøre han til et faktum eller en ting i tilskuerens verden. På denne måten skaffer man seg herredømme over den andre (Skjervheim 1976; Gilje og Grimen 1992). Fysioterapeutene kan også gi uttrykk for en instrumentell holdning til seg selv og arbeidet. Nærheten er en metode, behandlingen er teknikk og terapeuten er et red-

skap. Dette gjør at alt går greit, og fysioterapeuten er «flink».

Seksualitet som maktuttrykk

Fysioterapi oppleves oftest som behagelig av pasienter, og gode opplevelser i kroppen er nødvendig for å få tilbake bevegelsesevnen. Pasientens opplevelse av nytelse kontrasteres av terapeutens ytelse, og kan oppleves problematisk av kvinnelige terapeuter i kvinne/mann-relasjoner. Menns seksualitet er akseptert som pågående og ustyrlig i den vestlige verden og demonstrerer ekte maskulinitet ved å være synlig, jf. Inas opplevelser med pasienter som er stolte av sin reising og foreslår hva hun skal gjøre med den. Fia har hatt følgende ubehagelige opplevelse:

[...] vi hadde jobbet litt med truncus-mobilisering [...] så grep han til her og liksom knep til liksom helt bevisst (viser på eget bryst) [...] det var noe med blikket hans og skjønner du, det gjorde meg faktisk litt redd [...] det var en ekkel følelse [...]

Fia forteller her om erfaringen med seksualisering av relasjonen, og et blick som viser både et kjønns- og et maktperspektiv. Pasienten beklaget senere hendelsen, men kunne ikke forklare hvorfor han hadde gjort det, han «bare måtte». Lawler (1996) beskriver menns seksuelle og sensuelle forvirring ved situasjoner der pleie av kroppen har vært behagelig pirrende, men ikke passende. Annick Prieur og Arnhild Taksdal (1989) har vist at horekunder ikke bare ønsker seksuelle tjenester, men også betaler for å få ligge på armen, oppleve nærhet og bli klappet på kinnet. Når menn oppsøker nærhet og

blir forvirret av berøring, når kvinnekroppen seksualiseres og blick spør om tilgjengelighet, da blir det de kvinnelige fysioterapeutene som må kontrollere seksualiteten i behandlingen. Ved at pasienter setter fokus på de elementer i behandlingen som minner begge aktører om seksualiteten, gjøres fysioterapeuten til kvinne og mister den relative maktposisjon hun har som profesjonell. Motsvaret er bl.a. språklig og symbolsk avkjøning. Dersom aldersforskjellen mellom terapeut og pasient er stor, vil ikke relasjonen bli seksualisert på samme måte, og en eventuell seksualisering er heller ikke videre problematisk for terapeuten. Fia refererer en eldre pasient:

«Åhh så godt, jeg har ikke blitt tatt på på 30 år! [...] stakkar, hvilket liv har han hatt, sant, bare en kort trykk på kroppen eller en berøring så har det vært så godt for han. Hvilke lengsler har han hatt.»

Alle mine intervjuer er preget av mye latter hos både forsker og informant. Latter kan være et uttrykk for gjenkjennelse og angstdemping når samtalen kommer inn på taburelaterte erfaringer – i dette materialet knyttet til grensen mellom profesjonalitet og seksualitet i en behandlingsrelasjon.

Status og legitimering

Mange av informantene har opplevd at pasientene aksepterer mer fra mannlige kolleger enn fra dem selv med hensyn til kompetanse og beslutningsmyndighet. De har også sett at mannlige pasienter trekker sin sosiale posisjon mer inn i behandlingen hos kvinnelige terapeuter og forventer at dette skal bli akseptert.

Fia sier det kan bli harde kamper av dette. Oda forteller:

«Enkelte menn kan bli ganske provosert av det, spesielt at det er kvinner som tar styringen over dem, kanskje mer enn hvis menn gjør det. Det er det stor forskjell på. Det er lettere å forholde seg til mannlige fysioterapeuter, enn til en ung kvinne som går inn med en godt voksen mann, og sier sånn og sånn og sånn [...] Jeg har sett det litt, jeg har merket at menn ofte får en annen tillit eller aksepterer mer at mannlige fysioterapeuter forklarer og forteller sånn og sånn, enn at kvinner gjør det.»

Siv opplever at menn prøver å kontrollere behandlingen gjennom åpen kritikk eller spørsmål. Når pasienten ikke aksepterer metoden, kan legen trekkes inn for å legitimere behandlingsopplegget. Fia forteller om en mannlig pasient, hvor det også var viktig at legen var mann:

«[...] pasienten eventuelt har gått på institutt over lengre tid, [...] så møter de en annen type fysioterapi som de er ukjent med, og også utrygg på sikkert, og da har vi altså måttet gå inn i masse sånne forklarende runder, og vi har også måttet trekke legen inn her, for på en måte å få aksept på at her jobber vi etter de prinsippene.»

Fysioterapeuten får her gjøre det hun vil, men etter at en mannlig lege har legitimert det. Hennes faglige autoritet var ikke nok, og hennes relative makt er redusert. Relasjonen ble aldri god for fysioterapeuten, for selv om hun vant kampen, beholdt pasienten makten, via sitt motvillige samarbeid. Idealrollene lot

seg ikke skape her, og det å ikke få lov til å være flink assosieres med ubehag. Menn kan forsterke den hierarkiske ulike fordelingen av makt ved å trekke fram sin sosioøkonomiske status og/eller utdanning.

Men hva med lukten?

Rut forteller om en pasient som hadde en sterk svettelukt som hang igjen i hendene hennes etter behandlingen. Hun brukte hele dagen på å få vasket det vekk. Hvis hun skulle noe om ettermiddagen, så unngikk hun den behandlingen den dagen. Flere av de andre forteller om tilsvarende opplevelser av lukt fra pasienter som sitter i hendene når de spiser middag hjemme om ettermiddagen, om sarte nesar eller usøignerte pasienter. Luktens plass og betydning var et ureflektert erfaringsområde for både meg og mine informanter, selv om vi alle har registrert den, omgjort behandling på grunn av den og fått skyldfølelse for våre tanker og handlinger. Oppfatninger av lukt forsterker våre opplevelser, og vil derfor påvirke uttrykk for og oppfattelse av kjønn som bestemmende for behandlingen.

Shilling (1993) utlegger Elias (1978) og viser hvordan manerer ble et viktig uttrykksmiddel for å gjøre sin kropp forskjellig fra andres og dermed markere sin atskilthet. De underprivilegerne blir sett som urene og illeluktende. David Howes (1991) sier at lukt er noe som alltid er på feil sted, som unnslipper og krysser grenser. Vi er svært opptatt av vår egen lukt, og tar raskt anstøt av andres lukt. Dette virker forsterkende og opprettholdende på vår identitet. Haug (1987) bruker lukt for å hjelpe hukommelsen. Krogstad sier at lukten har en vifte av assosiasjoner, og at den inngår i oppfatninger om moral,

personlighet, identitet, nærhet og intimitet. Å dele lukt er å dele noe intimt, å dele innside med hverandre (Krogstad 1990).¹³ Pasienters lukt kan framkalle behagelige og ubehagelige minner og følelser. Når den andres lukt sitter i mine fingrer, er det noe fra den andre som kleber ved meg, noe av hans identitet. Det å dele lukt blir intimt, og intimitet hører ikke hjemme i behandlingsrelasjoner, der avstand i nærheten er hovedanliggende for fysioterapeutene. Som et malapropos kan nevnes at forfatteren Patrick Süskind (1986) beskriver vår nære historie som ekstremt stinkende, og forteller om en luktløs (og følgelig identitetsløs) mann som skiller seg ut og vekker mistro.

Fysioterapeutens kropp: graviditet og seksualitet

Rollene inneholder ingen klare retningslinjer for hvordan partene skal oppføre seg når terapeuten er gravid. Mange gir uttrykk for omsorg, men det skaper også uro og angst for å skade magen. Fysioterapeutene selv fornemmer «noe» om å sitte så tett opp i fremmede med en gravid mage og melkebryst. Terapeutene har opplevd at det er lettere overfor kvinnelige pasienter som de vet har vært gravide selv. Det er mulig at kvinners relative makt overfor en mannlig pasient styrkes når hun er gravid. En annen mann er indirekte til stede med henne via sitt ufødte barn. Empirien min gir ikke svar på dette, eller på om begrepet kjønnspekt er egnet til å reflektere disse erfaringene. Ingen av fysioterapeutene har erfaring med å amme samtidig som de bruker Bobath-metoden.

Fysioterapeutene hadde ikke noen ensartet strategi for korreksjon av egne

følelser dersom det faktisk oppleves som svært behagelig å være nær en pasient, at spenningen dem imellom er ladet, spennende og litt «farlig». De fleste «glemmer» disse erfaringene, og når de huskes, er de assosiert med skyldfølelse. Empirien gir heller ikke svar på om, og eventuelt hvordan, fysioterapeutenes forhold til egen trofasthet og seksualitet påvirker struktureringen av relasjonen. Disse erfaringene er svært utilgjengelige, og de byr på metodiske og etiske problemer.

Språk og slitasje

Valg av språk er nokså likt blant informantene. De bruker «fysioterapeutord», anatomiske ord og ellers prat om trivialiteter, men stillhet eller få ord i de tette øyeblikkene. Fokus er på innsats og detaljer: «Bra bekkenvipp!» Språket støtter en intellektualisering og akademisering av relasjonen, for å komme vekk fra «det», som Ane sier. Fagterminologi utvider terapeutenes makt, mens pasienten kan ta makten tilbake via dagligspråk som vipper terapeuten ut av sin kode, og inn i felleskoden. Kerstin Ek (1990) påviste at dette førte til forvirring i behandlingssituasjonen. Avkjønning er hovedsakelig symbolsk arbeid, men symboler kan kun kamuflere den levende, kjønnete, seksuelle og relasjonelle kroppen. Når fysioterapeuten av ulike grunner ikke klarer å avkjønne både seg selv og pasienten, blir det vanskelig. Mia forteller:

«Det jeg vet er at når jeg er veldig sliten og lei, eller av en eller annen grunn litt ute av lag, at da tror jeg at jeg vegrer meg for kroppskontakt, ja. Hvis du føler du har lite å gi, fordi at du f.eks. har ytt veldig mye, eller at du strever med noe, da synes jeg det

kan være problematisk på en måte å gi kroppskontakt, da føler jeg at det kan være krevende, da føler jeg at selv om det er en slags teknikk, så orker jeg ikke å gi kroppskontakt.»

Fysioterapeuters «naturlige» forhold til nærkontakt endres når de selv er slitne, og når pasienten lukter eller har ufin adferd. Mia sier: «Åhh, han var så ekkel!» og Rut: «Jeg liker deg egentlig ikke, og jeg har ikke lyst til å ta i deg». Pasienter opplever jukset om terapeuten prøver å behandle dem nært og egentlig ikke har lyst, slik Rut sier: «Det er jo hele kroppen min som snakker til pasienten, mer enn ordene egentlig, mest er det jo kroppen». Behandlingen omgjøres, de setter seg med papirarbeid, eller rett og slett drop- per hele pasienten den dagen. Flere følte skyld over at de hadde omgjort behand- lingen når de ikke orket pasienten så tett inntil seg, og over at de ikke hadde vært flinke nok til å avverge ubehaget eller holde ut med det.

Noen konklusjoner – og nye spørsmål

Å velge kjønn som perspektiv er bevisst å belyse noen sider av behandlingsrelasjo- nen og mørklegge mange andre. Den kroppslige nærheten i behandlingen er et grunnleggende gode for pasienten, og nødvendig for rehabilitering. Nærhet, omsorg, trøst og støtte gir pasienter livs- lysten tilbake. Livslysten vekker imidler- tid også den kjønnete, seksuelle og rela- sjonelle kroppen hos pasientene. Verken fysioterapeut eller pasient kan følgelig være «kjønnsløse» eller «aseksuelle» selv om de møtes innenfor rammen av et bio- medisinsk og mannsdominert helsevesen.

Kontroll av kjønn og seksualitet blir dermed et spørsmål om å skape «den gode pasienten» og «den flinke fysiotera- peuten» i fellesskap. Disse idealtypene vil også søke å oppveie den overmakt menn har pga. sitt kjønn og som vokser i kombinasjon med alder, utdanning og sosioøkonomisk status. Fysioterapeutene, som kvinner, påtar seg ansvaret for å skape idealtypene. Som kvinner er det i deres interesse at kjønn og seksualitet holdes skjult, slik at yrkesrollen kan få sin rettmessige legitimitet og profesjona- litet. Seksualiteten, som bl.a. plasserer kvinners kropp i en underordnet posi- sjon og gjør dem til ytterside og objekt for patriarkatets blikk, er den viktigste grunnen til at «den gode pasient» må være kjønnsløs. Dersom pasientene ikke vil eller ikke klarer å tilpasse seg denne rollen, og terapeuten er sliten, blir nær- heten og behandlingen endret til en kjønnsrelasjon, og tilsvarende komplisert. Å forholde seg til kjønn, seksualitet og makt som noe som må nøytraliseres, eller noe som til syvende og sist ikke lar seg nøytralisere, er en jobb i seg selv. Fysio- terapeuter som tross ulyst og ubehags- følelser forsøker å framstå som uberørt av lukt, kjønn eller atferd, bruker bevisst eller ubevisst mye energi på dette. Ifølge Arlie Russel Hochschild (1975, 1983, 1995) er dette følelsseskuespill (*acting*). Langvarig skuespill og følelsesarbeid kan føre til at en mister kontakten med sine egentlige følelser og sitt eget jeg. I profe- sjonell sammenheng er utbrenthet et symptom på at den følelsesrollen man er satt til å spille, ødelegger kontakten med egne følelser og påvirker det følelsesmes- sige og kroppslige forhold til andre nære i privatsfæren. Åse (ikke i materialet) sier at nærbehandling ikke ligger for alle fysioterapeuter. Kjønn er mest påtren-

gende ved kroppslig nærhet, og fysioterapeuten er i en utsatt og sårbar posisjon. Mine informanter beskytter seg selv ved å se kroppen i biomedisinsk perspektiv. Fysioterapifaget må forholde seg til kroppen som uttrykksfelt og levet erfaring, og det må gi fysioterapeuter handlingsberedskap i forhold til kjønn og seksualitet. Så blir det opp til den enkelte å velge sin praksisform og finne sin nisje å «være flink» i.

For et hypoteseformulerende prosjekt som dette er det viktig å peke på hvilke nye spørsmål som har dukket opp. Det første er hvordan *pasientene* opplever egen og terapeutens kropp i relasjonen, hvordan de fornemmer seksualiteten eller lukten av den andre, eller om vi påfører dem uønsket kroppskontakt. Den kroppslige kommunikasjonen mellom fysioterapeut og voksne pasienter er også et utforsket felt (Engelsrud 1995). Det andre spørsmålet er om fysioterapeuters praksis er reflektert (jf. kunnskap-i-handling, Molander 1993) eller mekanisk; preget av gavehandlinger og kjærlighetsgjerninger (jf. Løgstrup, i Martinsen 1993) eller giverautoritet som setter pasienten i posisjon under og gir plikt til å motta; eller om fysioterapeutene har utviklet en blaserthet (jf. Simmel, i Widding Isaksen 1994) for å klare å forholde seg til mange mennesker på en kroppslig måte. Et tredje spørsmål er om fysioterapeutene har andre tilgjengelige strategier for å håndtere kroppslig nærhet i relasjonen som de ikke har artikulert, men som kunne blitt tydeliggjort for meg som observatør. Det fjerde ubesvarte spørsmålet er hvordan mannlige fysioterapeuter håndterer kroppslig nærhet med pasienter. Et femte spørsmål angår på hvilken måte terapeuters og pasienters seksuelle legning, og eventuelle erfaringer som offer

for overgrep, påvirker en profesjonell kroppslig behandlingsrelasjon. Som et siste spørsmål til videre forskning vil jeg nevne spørsmålet om hvorvidt det er sammenheng mellom tett kroppslig nærhet til pasienter og utbrenthet.

Både artikkelens tema og de nye spørsmål har et mikroperspektiv. Det kunne også vært interessant å sett på f.eks lukt i et større perspektiv, der fysioterapeutenes alder, kjønn, utdanning og sosioøkonomiske klasse ble tatt med i betraktningen.

Torbjørg Sudmann
høgskolelektor
Høgskolen i Bergen,
Fysioterapiutdanningen
og gjesteforsker
Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Bergen

En lengre artikkel om samme tema er publisert i *Nordisk Fysioterapi* nr. 4, 1997

Litteratur

- Beauvoir, Simone de. *The Second Sex*. Penguin Books, Middlesex 1979. Første gang utgitt på fransk i 1949. Denne engelske oversettelsen ble første gang utgitt i 1953.
- Bengtsson, Jan. *Samanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Daidalos, Göteborg 1988.
- Bordieu, Pierre. Kroppens sosiale persepsjon. Noen foreløpige bemerkninger. I *Sosiologi i dag*, 1990, nr. 3, s. 3–11.
- Broch-De, Anne-Katrine og Tone Ødegård. Alt er menneskelig og kjønn – samtidig og alltid: Om forståelse av sosialt kjønn i samfunnsvitenskapene. I *Sosiologi i dag*, 1991, nr. 4, s. 76–99.
- Brown, Judith R. *The I in Science. Training to Utilize Subjectivity in Research*. Scandinavian University Press, Oslo 1996.
- Dahle, Rannveig. Kan betydningen av kjønn tryk-

- les bort? I Agnes Andenes m.fl. *Epler fra vår egen hage. Antologi*. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim 1989.
- Dahle, Rannveig. *Arbeidsdeling – makt – identitet. Betydningen av kjønn i fysioterapiyrket*. Institutt for sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim 1990.
- Dahle, Rannveig. Profesjonell berøring. I *Sosiologi i dag*, 1992, nr. 4, s. 2–15.
- Dahle, Rannveig. Massasje – et flertydig fenomen. I *Fysioterapeuten*, 1997, nr. 4, s. 6–11.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger*. Routledge and Kegan Paul, London 1966.
- Duesund, Liv (1997): Kroppens filosof. I *Fysioterapeuten*, 1997, nr. 3, s. 36.
- Ek, Kerstin. *Physiotherapy as communication*. Dissertation, Michigan State University, East Lansing MI 1990.
- Elias, Norbert. *The Civilizing Process*. Oxford University Press, Oxford 1978.
- Emaus, Nina. *Kroppen i filosofien og i fysioterapien*. Hovedfagsoppgave i fysioterapi, Universitetet i Bergen, Institutt for samfunnsmedisin, seksjon for fysioterapi, 1996.
- Engelsrud, Gunn. *Kjærlighet og bevegelse*. Helse- tjenesteforskning, rapport nr. 1, Folkehelse, Oslo 1990.
- Engelsrud, Gunn. Kroppen som subjekt. En rede- gjørelse med utgangspunkt i Merleau-Ponty. I *Samtiden*, 1992, nr. 2, s. 56–61.
- Engelsrud, Gunn. *Kvinner i bevegelse – mellom lengsel og lyst*. Arbeidsnotat 5/95, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo 1995.
- Fog, Jette. *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. Akademisk forlag, København 1994.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality. An Introduction*. Penguin Books, London 1990. Første gang utgitt på fransk i 1976. Denne engelske utgaven er første gang utgitt i 1978.
- Frykmann, Jonas og Orvar Løfgren. *Det kultiverte mennesket*. Pax, Oslo 1994. Første gang utgitt på svensk i 1979.
- Fürst, Elisabeth L'Orange. *Mat – et annet språk*. Avhandling for dr. polit. graden. 1994.
- Gilje, Nils og Harald Grimen. Artikkel i Hans Skjervheim. *Filosofi og dømmekraft*. Universitetsforlaget, Oslo 1992.
- Grenness, Carl Erik (1984): Maurice Merleau-Ponty. I *Samtiden*, 1984, nr. 6, s. 16–22.
- Gullestad, Marianne. *Kitchen-table Society*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Haug, Frigga m.fl. *Female Sexualization. A Col- lective Work of Memory*. Verso, London 1987.
- Hennekens, Charles H. og Julie E. Buring. *Epidemiology in Medicine*. Little, Brown and Company, Boston/Toronto 1987.
- Hochschild, Arlie Russel. *The Sociology of Feeling and Emotion: Selected Possibilities*. I M. Millan og R. Kanter (red.). *Another Voice*. Anchor, Garden City, New York 1975.
- Hochschild, Arlie Russel. *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1983.
- Hochschild, Arlie Russel. *The Sociology of Emotion as a way of seeing*. Essay fra foredrag i The German Psychoanalytic Association, Saarbrücken, Germany, 1. Oktober 1995.
- Howes, David. Olfaction and Transition. I David Howes (red.). *The Varieties of Sensory Experiences. A sourcebook in the Anthropology of the Senses*. University of Toronto Press, Toronto 1991.
- Isaksen, Lise Widding. *Den taubelagte kroppen. Kropp, kjønn og tabuer i dagens omsorgsarbeid*. Avhandling for dr.polit. graden, Sosiologi- gisk institutt, Universitetet i Bergen 1994.
- Kemp, Peter. Livskunst og selvbeherskelse. Om «Seksualitetens historie» i Michel Foucaults filosofi. I *Samtiden*, 1985, nr. 1, s. 30–37.
- Krogstad, Anne. Luktens skattkammer: Fra en «sanseløs» til en «sanselig» antropologi. I *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1990, årgang 31, s. 3–21.
- Kvale, Steinar. *InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage Publications, London 1996.
- Lawler, Jocalyn. *Bak skjembrettene. Sykepleie, somologi og kroppslige problemer*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1996. Første gang utgitt på engelsk i 1991.
- Lübcke, Paul. *Vor tids filosofi. Engagement og forståelse*. Politikens forlag, København 1994.
- Lupton, Deborah. *Medicine as culture. Illness, Disease and the Body in Western Societies*. Sage publications, London 1994.
- Martinsen, Kari. *Fra Marx til Løgstrup*. Tano, Oslo 1994.
- Martinsen, Kari. Forord til den norske utgaven av Jocalyn Lawler. *Bak skjembrettene. Sykepleie, somologi og kroppslige problemer*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1996.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Routledge & Kegan Paul, London 1995. Første gang utgitt på fransk i 1945, den-

ne oversettelsen først utgitt i 1962.

Moi, Torill. *Simone de Beauvoir. En intellektuell kvinne blir til*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1995.

Moi, Torill. *Hva er en kvinne? Kropp og kjønn i feministisk teori*. Innledning under Forskerutdanningskurs 7.-10. mai 1996. Senter for humanistisk kvinneforskning, Universitetet i Bergen.

Molander, Bengt. *Kunnskap i handling*. Daidalos, Göteborg 1993.

Nilsen, Ann. *Women's way of 'careering'*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Bergen 1992.

Polit, Denise F. og Bernadette P. Hungler. *Nursing Research. Principles and Methods*. Lippincott, New York 1991.

Prieur, Annick og Arnhild Taksdal. *Å sette pris på kvinner. Menn som kjøper sex*. Pax forlag, Oslo 1989.

Råheim, Målfrid. *Kroppsbilde. En fenomenologisk begrepsanalyse*. Hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap, Universitetet i Bergen 1991.

Råheim, Målfrid. *Registreringsmetoder i forhold til ekspressive og estetiske aspekter ved funksjon og bevegelse*. Undertittel: *Kroppen som meg, kroppen som livshistorie – samtale, intervju og observasjon*. Abstrakt, Forsknings- og fagutviklingsdager i fysioterapi, Bergen 1995.

Schei, Berit, Grete Botten og Johanne Sundby (red.). *Kvinnemedisin*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1993.

Shilling, Chris. *The Body and Social Theory*. Sage, London 1993.

Skjervheim, Hans. *Deltakar og tilskodar*. Tanum-Norli, Oslo 1976.

Süskind, Patrick. *Parfymen. Historien om en morder*. Aschehoug, Oslo 1986.

Vik, Kari. *Nakenhet og skam. Et feltarbeid blant norske naturister*. Hovedfagsoppgave, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen 1996.

Widerberg, Karin. *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Pax forlag, Oslo 1994.

Østerberg, Dag. *Kropp og omverden*. I *Samtiden*, 1984, nr. 6, s. 10-16.

Noter

1. Fysioterapeuter har flere metoder der vi bruker hendene våre eller kroppen inntil pasientene. Manuelle terapeuter bruker egen kropp for å få

tak leddnært og/eller mobilisere riktig ledd (flest menn, nesten utelukkende privat praksis); bekkenbunnstrening, dvs stimulering av muskulatur bl.a. via skjeden (kvinner, i sykehus og noen i privat praksis); kroppslig hostestøtte i lungefysioterapi (flest kvinner, sykehus, syke-/aldershjem). Yrkespreferanser følger kjønn; menn velger i overveiende grad selvstendige stillinger, privat praksis, mens kvinner dominerer i offentlige sektor; institusjoner og hjemmebaserte tjenester.

2. Bobath-konseptet er det mest brukte navn på denne behandlingsformen. Den omtales også som en filosofi eller tilnærningsmåte. På kursene og i nyere skriftlig form brukes ikke ordene teknikk. International Bobath Instructor/Tutor Adult Hemiplegia (IBITAH 1995) presenterer Bobath-konseptet på følgende måte:

The Bobath-concept is a problemsolving approach to the assessment and treatment of individuals with disturbances of tone, movement and function due to a lesion of the central nervous system (CNS). The goal of treatment is to optimize function by improving postural control and selective movement through facilitation.

3. Truncus er en latinsk betegnelse på kroppskjernen, dvs. kroppen uten armer, bein og hode. Brukes i medisinsk terminologi og i fysioterapeutisk praksis.
4. Import av leger fra både europeiske og ikke-europeiske land er foreslått som løsning på legemangelen i helsevesenet. Språklige forskjeller nedtones, og den kroppslige likheten framheves.
5. Menn har relativt større makt og prestisje enn kvinner selv om de er homoseksuelle. Som regel tas heteroseksualitet for gitt i alle sammenhenger, og alle aktører oppfører seg i forhold til de reguleringer som gjelder kjønn innenfor denne rammen.
6. Jeg hadde planlagt deltakende observasjon på et grunnkurs, to uker i februar og en uke i mai 1996. På grunn av egen graviditet ble dette ikke praktisk mulig å gjennomføre. Jeg deltok i stedet som sporadisk observatør under pasientdemonstrasjoner og behandling. Jeg har tidligere tatt ett grunnkurs (2+1 kursuke og 2 mnd prosjektarbeid) og to videregående ukekurs.
7. Karin Widerberg (1994) bruker noe hun kaller

- en minnearbeidsmetode. Denne kunne utvilsomt vært relevant for mitt prosjekt, men er svært tidkrevende for både informanter og forsker. Det ville vært vanskelig å få lov til å bruke så mye av informantenes arbeidstid fra overordnede, og fritiden er kostbar. Terskelen for deltakelse blant mine kolleger hadde muligens vært høyere, særlig fordi denne metoden innebærer produksjon av skriftlige minner, og drøfting av dem i grupper. Minnearbeid som metode er utviklet av den tyske sosiologen Frigga Haug et al., se *Female Sexualization* (1987), og er grundig presentert i Fürst (1994).
8. Teksten i dette avsnittet er tatt fra intervjuene, slik at språket er preget av dagligtale.
 9. Truncusmobilisering er oppmyking av kroppens kjerne. Fysioterapeuten sitter på kne bak pasienten med dennes rygg inntil sin kropp, og har hendene på nedre del av brystbeinet eller på bekkenet til pasienten.
 10. Afasi er en betegnelse på tap av taleevnen etter en hjerneskade. Tapet kan omfatte uttrykks- evnen, forståelse av tale, eller blanding av

dette.

11. Det er lite trolig at noen ville være i tvil om legens rolle selv om de traff henne/ham i heisen, på gangen eller i sykehusparken. Det er et interessant fenomen at pasienter ikke skjønner at de får behandling når fysioterapeuten er på avdelingen. Foreliggende empiri belyser ikke dette (dessverre).
12. Det er vanlig at ansatte (alle yrkesgrupper) går ut en gang i måneden. Pasientene er ofte med på dette. Det er dels for å være uformell, men også som sosial trening for pasientene; være ute sammen med helsepersonell første gang i rullestol. Flere sykepleiere og fysioterapeuter er i perioder aktive i diverse pasientorganisasjoner.
13. Howes (1991) og Krogstad (1990) har begge referanser til Elias (1978): *The History of Manners*; Mary Douglas (1966): *Purity and Danger*; A. Gell (1977): *Magic, Perfume, Dreams...* og Patrick Süskind (1986): *Parfymen*.

Prevensjon som problem og kroppen som aktør

Kroppsliggjøring av struktur og mening

Av Joar Svanemyr

Hvordan forstår vi bruk av prevensjon som en sosial handling? Spørsmålet belyses i denne artikkelen både gjennom intervjumateriale om bruk av kondomer, og gjennom presentasjoner av teorier om kroppsliggjøring.

Forskning viser at svært mange ikke bruker prevensjon selv om de vet at det innebærer en risiko for smitte eller uønsket graviditet. Hvis en behandler bruken av prevensjon som et spørsmål om kunnskap og rasjonelle valg, kommer en derfor fort til kort (jf. Prieur 1993). På spørsmål om hvorfor de ikke brukte prevensjon selv om de visste at de burde, svarer mange «brukte ikke hodet», «tenkte ikke på det», eller «satset på at det gikk bra». Andre svarer at de vurderer risikoen for smitte gjennom en vurdering av partneren: kunnskaper om partnerens tidligere seksualliv, og hans/hennes stil og oppfø-

sel, brukes som kriterier for å vurdere smitterisikoen. Det er også klart at kort-siktige konsekvenser av de ulike alternativene ofte har en større betydning enn de eventuelle langvarige konsekvensene som kjønnssykdom og graviditet. I «situasjonens hete» legger mange mer vekt på risikoen for å ødelegge den gode stemningen, eller for å redusere lysten eller prestasjonsevnen, enn på risikoen for sykdom eller uønsket svangerskap.

Når det gjelder å forstå bruk av prevensjon som en sosial handling, har det så langt vært tynt med teoretiske tilnærminger. Forsøk har vært gjort, med mer

eller mindre hell og dyktighet, på å anvende teorier om symbolsk interaksjon og om seksuelle «skript» (jf. Træen 1993, Lear 1997). Forsøkene ender gjerne opp som antydninger til hvordan man kan forstå et fenomen, og det gis lite konkrete eksempler på hvordan teorien kan bidra til å forstå et empirisk materiale. Menns og kvinners forhold til prevensjon og seksualitet har også blitt gjenstand for analyser med bruk av feministisk eller feministisk inspirert teori om makt og dominans (Holland m.fl. 1991 og 1994).

Det teoretiske spekteret er litt større hvis vi ser på litteratur som tar for seg seksualitet og seksuell identitet mer generelt. En standardreferanse på feltet er John H. Gagnon og William Simons klassiker fra 1973 som lanserte begrepet «sexual scripts». Videre har vi blant annet Michel Foucaults (1976) analyse av seksualiteten som en arena for maktkamp gjennom sosiale diskurser, og vi har forskning på bruk av rolleteori (Prieur & Taksdal 1989).

Bruk av prevensjon handler ikke bare om en vurdering av risiko og valg av beste middel for å nå et entydig mål. Bruk av prevensjon berører en rekke sider ved det å være et sosialt menneske. Vårt selvilde og vår følelse av egenverd, vårt forhold til nakenhet og kropp, kommunikasjonsmønstre mellom og innen kjønn og generasjoner, kunnskaper og forestillinger om sykdom og helse, og selvfølgelig vårt forhold til selve den seksuelle akt, aktiviseres idet vi står overfor valget om bruk av prevensjon. Videre må dette valget ses i lys av forholdet til mer generelle sosiale faktorer som maktbalansen mellom kjønnene, kroppskultur og seksualmoral.

Seksuell aktivitet og bruk av prevensjon er arenaer der et vell av symbolske

betydninger utspiller seg. Seksualiteten er et språk vi bruker til å konstituere og uttrykke vår identitet og vårt forhold til verden. Kropper, handlinger og hjelpemidler er ladet med mening og brukes til å formidle vår posisjon i det sosiale rom. For å forstå bruk og ikke-bruk av prevensjon trenger vi en teori om hvordan disse symbolenes struktur og meningsinnhold inkorporeres slik at vi blir disponert for å handle på en meningsfull måte (som vel å merke ikke er det samme som å handle «fornuftig» eller «rasjonelt»).

Begreper som «kroppsliggjøring» (*embodiment*), «inkorporering» (*incorporation*) og «den sinnfulle kroppen» (*the mindful body*) er sentrale innenfor teoretiske retninger innen antropologi og sosiologi som i de senere årene har fått ny vind i seilene. Forfattere som Nancy Scheper-Hughes, Margareth Lock, Thomas J. Csordas og Pierre Bourdieu kan nevnes som representanter for denne tankegangen. Begrepene brukes innenfor et perspektiv hvor en søker å legge økt vekt på kroppen som et sted for innskripping av mening og struktur, og på kroppen som handlende subjekt. Mange handlinger kommer ikke som resultat av en rasjonell prosess i hjernen, men følger av kroppslige erfaringer og disposisjoner. Inkorporerte sosiale strukturer leder kroppen til å handle etter bestemte mønstre. Handlingene følger en sosial logikk, og de kan ofte oppfattes og framstilles som rasjonelt valgt fordi de inkorporerte strukturer er i samsvar med de ytre sosiale strukturer på en slik måte at handlingene framstår som meningsfulle for den som kjenner og har sans for den gjeldende kultur.

Teorier om kroppsliggjøring kan hjelpe oss til å forstå motstanden mot å bruke prevensjon når ikke-bruken ikke kan

forklares med kunnskapsmangel, og de kan hjelpe oss å forstå hvilke mekanismer som virker når aktører vurderer risiko for smitte og graviditet. Perspektivets relevans må være åpenbar med tanke på kroppens og sansenes sentrale rolle i seksualitet og prevensjonsbruk. I det følgende vil jeg prøve å skissere hvordan dette perspektivet kan bidra til en teoretisk forståelse av prevensjonsbruk eller ikke-bruk. Empirisk materiale er hentet fra en undersøkelse jeg utførte på oppdrag fra Statens helsetilsyn høsten 1997. Undersøkelsen består av kvalitative intervjuer med 20 menn i alderen 16–24 år som er bosatt i eller nær Oslo, og tar for seg deres forhold til prevensjon og forebygging av uønskede graviditeter (Svanemyr 1998). Bakgrunnen for undersøkelsen er et ønske om å få fram kunnskap som kan gi helsemyndighetene forutsetninger for å redusere forekomsten av uønskede svangerskap og aborter (Statens helsetilsyn m.fl. 1995).

Teorier om kroppsliggjøring

Sosiologene Phillip Mellor og Chris Shilling (1997) påpeker at deres utlegning av «forms of embodiment» tar utgangspunkt i Durkheims erkjennelse av menneskets doble karakter. Menneskelige erfaringer har både rasjonelle og irrasjonelle komponenter. Teorier om kroppsliggjøring beskjeftiger seg med det som ved første øyekast kan synes å være irrasjonelle momenter, dvs. de emosjonelle, sanselige sidene ved mennesket. Teorier om kroppsliggjøring innebærer imidlertid et forsøk på å overskride dikotomier som fornuft/følelser, kropp/sinn osv. ved å gjøre kroppen til et åsted for kunnskap og intensjon. Dette reflekteres i

Isaksen, Lise Widding. *Den taubelagte kroppen. Kropp, kjønn og tabuer i dagens omsorgsarbeid*. Avhandling for dr.polit. graden, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen 1994.

bruken av begreper som «kjødelig kunnskap» (*carnal knowing*) (Mellor & Shilling), «praktisk sans» (*sans pratique*) (Bourdieu), og «den sinnfulle kroppen» (*mindful body*)¹ (Scheper-Hughes & Lock).

Mellor og Shilling (1997) understreker at mennesker gjør erfaringer og oppnår kunnskap gjennom sine kropper. Vår kunnskap om oss selv, om andre mennesker og om omverdenen er ervervet gjennom våre sanser. Thomas I. Csordas (1990) påpeker at hans tilnærming til kroppsliggjøring bygger på et postulat om at kroppen ikke er et objekt som kan studeres i sin relasjon til kulturen, men at den kan betraktes som subjekt, som et eksistensielt grunnlag for kultur. Bourdieus habitusbegrep viser til begge disse sidene: kroppen som et sted for innskripping av struktur og som agent; eller med andre ord kroppen som utgangspunkt for persepsjon og praksis. Habitus refererer til et sett av inkorporerte disposisjoner. Den er på samme tid både et system av modeller til produksjon av praksisformer og et system av modeller for oppfattelse og vurdering av praksisformer. Habitus' kognitive og erfaringsmessige strukturer reflekterer erfaringer gjort over lengre tid i en gitt sosial posisjon. Habitus er produktet av en historie. Historien er gjort kroppslig, eller historien er inkarnert i kroppene i form av habitus (Bourdieu 1997).

Kroppen har med andre ord en helt sentral stilling i Bourdieus teori. Han poengterer at vi lærer gjennom kroppen, og denne inkorporeringen av de sosiale

strukturer fører til at vi besitter en kunnskap gjennom eller i kroppen (jf. hans kapitteltittel «La connaissance par corps», Bourdieu 1997). Kroppsliggjort kunnskap gir oss en praktisk sans (*sens pratique*) for ikke bare å si de riktige tingene uten å tenke bevisst igjennom dem, men også å uttrykke oss gjennom kroppslige gester og poseringer: «Den som har inkorporert verdens (eller et spills) strukturer føler seg umiddelbart hjemme, uten å ha behov for overveielse»² (Bourdieu 1997:171).

Bourdieu vektlegger hvordan habitus' disposisjoner uttrykker den posisjon i det sosiale rom hvor den selv er konstruert. «Kroppen er i den sosiale verden, men den sosiale verden er i kroppen,» sier Bourdieu (1997:180). Noe som følger av at ulike grupper eller klasser gjør ulike erfaringer, er at de samme hendelser eller erfaringer har ulik virkning på ulike mennesker fordi deres habitus i ulik grad er disponert for å la seg påvirke. Dette innebærer at bestemte disposisjoner ikke leder på deterministisk vis til en viss atferd.

Det er verd å påpeke at denne tilnærmingen har en del til felles med fenomenologien, samtidig som den skiller seg fra denne på vesentlige punkter. Bourdieu bygger i stor grad på fenomenologien, og han refererer gjerne til Martin Heidegger, Alfred Schütz og i særdeleshet Maurice Merleau-Ponty. Han påpeker at fenomenologiens store ytelse er å bringe fram i lyset det ignorerte eller fortrenget,³ men påstår at den risikerer å bli et hinder for full forståelse av praksis og den praktiske forståelse fordi den er totalt ahistorisk, og sågar antigenetisk. Fenomenologene gir dermed ikke seg selv en mulighet til å forstå hvordan vår erfaring av verden er sosialt og historisk konstruert (Bourdieu

1997). Det er følgelig viktig å se hvordan sosial praksis har sitt grunnlag i den konkrete sosiale og historiske kontekst.

Kroppen i vår tid

Mellor og Shilling (1997:2) påpeker at «over tid er også sanser og sensualiteter ulikt strukturert av de sosiale krefter». Det er imidlertid klart at vårt forhold til kropp og seksualitet har røtter langt tilbake i tid. Scheper-Hughes og Lock (1987) mener at René Descartes var den som klarest formulerte ideen om et skille mellom kropp og sinn, men ideen kan spores helt tilbake til Platon. Nelson (1979) skriver at mens tidlig gresk kultur så på erotiske erfaringer som en nøkkel til det evige, så mener Platon og Sokrates at kroppen er et hinder for å oppnå sannhet og klar tenkning. Bourdieu mener at 20 århundrer med en diffus platonisme har ledet oss til å se på kroppen ikke som et instrument til å oppnå kunnskap, men som et hinder for kunnskap, og til å overse den praktiske kunnskapens spesifisitet (Bourdieu 1997:164).

Teologen James B. Nelson (1979) påpeker at denne kropp/sinn-dualismen har gått hånd i hånd med en sexistisk eller patriarkalsk dualisme hvor menn har sett på seg selv som overlegne i fornuft og ånd, mens kvinner har blitt identifisert med følelser, kropp og sanselighet. En illustrasjon på dette finner vi i Margaret R. Miles' (1989) analyse av tekstlige og billedlige framstillinger av nakenhet i den kristne kultur. Mens mannlig nakenhet representerer åndelig disiplin, fysisk kontroll og en sterk religiøs identitet, representerer bibelske Evas nakenhet alt fra uskyld til synd, lyst og død, men ikke Eva som subjekt for sin erfaring. Miles



(Foto: Lars Säfsström, Mira/Samfoto)

hevder også at kjødets («the flesh») marginalisering innen kristendommen ikke er et resultat av den filosofiske arven, men av de kristne samfunns sexisme som identifiserte menn med rasjonalitet og kvinner med kropp (Miles 1989).

Den platonske arv er tydelig i kristendommen gjennom at kropp, smak og berøring assosieres med synd. Det kristne idealet var å oppnå en tilstand av ren ånd frigjort fra kroppens urensligheter. Med reformasjonen fikk ideen om «den syndefulle kropp» en mer framtredd stilling enn tidligere.⁴ Protestantismen innebar et forsøk på å fjerne alt ved kroppen som kunne betraktes som grotesk, hevder Mellor og Shilling: «The grotesque body's playfulness and spontaneity echoed the Dionysian sense of abandon and sensua-

lity found in the ancient world» (Mellor og Shilling 1997:10). Et slikt forhold til kroppen legger grunnen for et problematisk forhold til seksualitet hvor kroppen og dens sanser nødvendigvis står i sentrum.

Protestantismen er imidlertid ikke uten en viss ambivalens i sitt forhold til seksualiteten. I århundrene etter reformasjonen åpner kirken til en viss grad for at sex kan ha sin verdi uten at prokreasjon er målet. Men vel og merke skulle seksualiteten kun nytes innenfor ekteskapets rammer (Nelson 1979). I dag uttrykker til og med konservative krefter innen den norske kirke at «sex er fint fordi det er skapt av Gud», men fortsatt er ekteskapet «en nødvendig ramme for at det skal være godt og riktig» (Røthing 1998:239).

Protestantismen er for øvrig ikke alene om å søke åndens kontroll over kroppen. I de katolske land finner vi en parallell i ideen om «det sivile samfunn» som skulle bygges på rasjonalitet, refleksjon og kontroll over det uregjerlige kjødet (Mellor & Shilling 1997). Denne tankegangen er også til stede i protestantiske land.

Antropologene Nancy Scheper-Hughes og Margareth Lock (1987) spør på sin side om ikke kropp/sjeldikotomien og den kroppslige fremmedgjøringen som er karakteristisk for vår samtid, kan være knyttet til kapitalistiske produksjonsmåter. I dette samfunnet er produksjonen klart og hierarkisk inndelt i manuelt og mentalt arbeid. Kroppen er typisk sammenlignet med en maskin, og den blir ofte framstilt som en omsettelig vare hvis utseende og egenskaper kan endres etter ønske. Dette regulerer i stor grad kroppsbevegelser, kroppstid og kroppsbilder.

Sosiologen Victor Seidler (1997) er blant dem som mener at idealet om åndens kontroll over kroppen og dens bryssomme følelser er spesielt framtreddende blant hvite heteroseksuelle menn fra middelklassen. Han hevder at opplysningstidens visjon av moderniteten har fått oss til å akseptere et skarpt skille mellom seksualitet og åndelighet, og at denne kristelige arven fortsatt setter sitt preg på moderniteten. Feminismen har gjort kvinner oppmerksomme på deres egne begjær og ønsker, og Seidler mener dette har aksentuert menns fokus på sex som prestasjon. Menn har fortsatt liten kontakt med egne seksuelle kropper, og kroppen blir en maskin hvis formål er å gi kvinnen orgasme.

Sosiologen Gail Hawkes mener at moderniteten innebærer at seksualiteten

rasjonaliseres, mekaniseres og gjøres til en rutine. På denne måten får vi kontroll over det erotiske begjær som oppleves som truende for den sosiale orden. Uttrykket «familieplanlegging» reflekterer dette ønsket om at seksuelle handlinger skal være planlagt, kontrollert og underlagt en rasjonell modell (Hawkes 1996). De senere års framvekst av seksuell rådgivning kan også betraktes som et forsøk på å kontrollere kroppen med fornuften. Veien til en god og riktig seksualitet går gjennom lesning og prat med folk som har et reflektert forhold til saken, og som kan viderefremme den riktige og nødvendige teknikken. Svikter seksualrådgiveren kommer nå fornuften og vitenskapen oss til hjelp med injeksjoner og piller som skal gi oss ereksjon og orgasme selv om kroppen ikke vil.

Mellor og Shilling (1997) hevder at vi nå har et nytt forhold til kroppen som er tvetydig. Det blir lagt stadig mer vekt på fornuft og rasjonalitet, men samtidig ser vi framveksten av en ny sensualitet, en dyrking av kroppen og dens sanser gjennom kroppsbygging, naturopplevelser, mat og drikke. Vi ser i dag framveksten av en «barokk moderne kropp» som gir oss muligheten til en utstrakt kontroll over kroppen, men samtidig blir det stilt fundamentale spørsmål ved hva kropper er og hvordan vi bør kontrollere dem.

Scheper-Hughes og Lock er inne på det samme idet de refererer til Robert Crawfords tolkning av spiseforstyrrelser og overdreven jogging som symbolske uttrykk for motsetningsfylte krav i det postindustrielle amerikanske samfunn. Vi står overfor en «double bind»-situasjon hvor vi skal være kontrollert, produktive og i god form, men samtidig unne oss diverse goder og være konsumenter på jakt etter nytelse. Dette pålegget er spesi-

elt destruktivt for den «moderne», «frigjorte» amerikanske kvinne: «Expected to be fun-loving and sensual, she must also remain thin, lovely and self-disciplined. Since one cannot be hedonistic and controlled simultaneously, one can alternate phases of jogging, purging, and vomiting» (Scheper-Hughes & Lock 1987:26).

Vektleggingen av rasjonalitet og refleksivitet har ført til at det vi lærer gjennom kroppen, ikke lenger har den samme verdi som det en gang hadde, vi står overfor et tap av «sense-contact» (Mellor & Shilling 1997). Jeg forstår dette som at vi har mistet kontakten med hvilken betydning følelser og kroppens erfaringer har for vår atferd på bekostning av et ideal om rasjonalitet og refleksivitet. Vi står overfor en *ideologi* om refleksivitet som fører til en nedvurdering av sansene og kroppen. Men sansene og kroppen er i realiteten like viktige som grunnlag for erfaring og handling som før.

Jeg har i en tidligere publisasjon drøftet hvorvidt konstruksjonen og formidlingen av maskulin identitet kan ses på som et resultat av refleksive valg og en distanse til egen identitet. Intervjuer med menn tyder på at habitus' disposisjoner fortsatt strukturerer menns formidling og opplevelse av identitet. Menn kan føle seg frie til å velge identitet uttrykt gjennom klesstil, utdannelse, fritidsaktiviteter osv., men deres faktiske valg reflekterer hvordan inkorporeringen av en kjønns- og klassedelt struktur disponerer for å gjøre valg i tråd med denne strukturen uten videre overveielse (Svanemyr 1995). Mellor og Shilling har en lignende konklusjon når de påstår at teoretikere som Anthony Giddens tar feil når de mener at dagens vestlige samfunn i altoverveiende grad er preget av fenome-

ner som «det refleksive selv» eller kunnskap om de ulike livsstilsmuligheter (Mellor & Shilling 1997:47).⁵

Vår seksuelle helse

I USA blir helse i økende grad sett på som en ervervet snarere enn tilskrevet status. «Conversely, ill health is no longer viewed as accidental, a mere quirk of nature, but rather is attributed to the individual's failure to live right, to eat well, to exercise, etc.» (Scheper-Hughes & Lock 1987:25). Det samme kan vi i stor grad si om det norske samfunnet, noe som reflekteres blant annet i velmente statlige kampanjer som skal lede oss inn på den rene sti med hensyn til kosthold, fysisk aktivitet, bruk av tobakk og rusmidler osv.⁶ Den *seksuelle* helsen danner intet unntak. Når folk pådrar seg kjønns sykdommer og uønskede graviditeter, skyldes ikke dette uhell eller naturens luner, men individers manglende evne til å handle «fornuftig», eller, med Jon Elsters ord, deres «viljesvakhet» (jf. Prieur 1993).

Det doble idealet om å være hedonistisk og løssluppen og samtidig kontrollert og fornuftig, og som ifølge Crawford leder til spiseforstyrrelser, har sin parallell innen seksualiteten. Vi skal være løsslupne, spontane, eksperimenterende og hengi oss til kroppens gleder: «In this brave new age of sex, the greatest sin is sexual boredom» (Hawkes 1996:119). Samtidig skal vi være kontrollerte og bevisste slik at vi beskytter oss mot sykdom og graviditet. Nytelsen må ikke gå så langt at fornuften blir borte og vi glemmer prevensjon. Mens motstridende idealer kan føre til en veksling mellom hedonistisk nytelse av mat og drikke og

innbitte slankekurer og anoreksi, kan det på seksualitetens område føre til en høyst inkonsekvent prevensjonsbruk. Når du skal være spontan og full av begjær, er tanken på å finne fram et kondom langt borte. Videre rommer idealene en forståelse for at en kan bli overveldet av lyst til å ha sex med en fremmed, men du skal ikke planlegge det, dvs. du skal ikke ta p-piller eller ha med deg kondom i lomma i *tilfelle* du skulle bli tiltrukket av en fyr.

Igjen er det mulig å se i dette en arv fra protestantismen hvor vi kan finne ikke bare en *parallel* mellom helse og seksualitet, men en direkte *forbindelse*: «Individuals were responsible for their own spiritual and moral health, and this responsibility had to be discharged through a careful monitoring and control of the body [...] The Protestant body has to be made healthy by being purged of sensuality» (Mellor & Shilling 1997:44). I de senere år har denne sammenhengen på sett og vis blitt reversert. Et godt seksualliv er blitt lansert som veien til eller en forutsetning for god helse. Det viktigste målet på en velfungerende seksualitet er orgasmen, og Bourdieu mener at vi i den borgerlige kultur kan snakke om en «orgasmeplikt» (Bourdieu 1995). Men som påpekt ovenfor, en god seksualitet og dermed en god helse oppnår vi ved bruk av fornuft og rasjonalitet for å få kontroll over kroppen: «[...] mutual and simultaneous coital orgasm is a matter of careful planning, education and execution» (Hawkes 1996:121).

Kvinneres forhold til p-piller reflekterer på et annet vis en form for *double-bind*. P-piller representerer på en og samme tid kontroll og spontanitet. Du viser ansvar og fornuft ved å ta p-piller, men har samtidig mulighet til å være spontan slik at du kan ha sex når det fal-

ler deg inn uten å måtte tenke på kondom eller pesssar. Dette kompliseres av at inntak av p-piller også innebærer et *tap* av kontroll pga. mulige bivirkninger. Motstand mot p-piller kan være et uttrykk for et ønske om kontroll over det som tas inn i kroppen, og dermed over egen helse. Helsemyndigheters forsikringer om at p-piller er ufarlige overskygges av skrekkehistorier i media og av egne og bekjentes erfaringer med kroppslige endringer. «Å proppe kroppen full av hormoner over lang tid kan umulig være sunt,» mener bestemt en mannlig informant.

Kondombruk og kroppskultur

I mitt kvalitative intervjumateriale med 20 menn mellom 16 og 24 år fra Osloområdet er mange forskjellige holdninger til prevensjonsbruk representert. Vi skal i det følgende se på hvordan to mannlige informanter forholder seg til bruk av kondom. De to mennene har et svært ulikt forhold til kondombruk, noe som ser ut til i større grad å ha sammenheng med familie og venners forhold til seksualitet enn med kunnskap om fertilitet, reproduksjon og prevensjon. De har også hatt svært ulik undervisning på skolen, og det er selvfølgelig vanskelig å si hvilken faktor som har hatt størst betydning. Poenget her er at forskjellene mellom dem kan forstås som en kroppsliggjøring av to ulike tradisjoner i det norske samfunnet. Familiene og vennekretsene er viktige bindeledd og er med på å skrive historien og tradisjonen inn i mennenes kropp. På tross av forskjeller har de også noe til felles. Det gjelder bl.a. at kondom vanskelig lar seg forene med å være spontan, og at de må forholde seg til at kondomet assosieres med promiskuitet og umoral.

Nils har hatt over 20 partnere i løpet av de tre-fire årene han har vært seksuelt aktiv. Hvis partneren ikke tar p-piller, foretrekker han stort sett å «hoppe av i svingen». Kunnskapen og holdningene er ikke videre konsistente, og de er en dårlig innfallsvinkel til å forstå hans handlingsvalg. Han er ikke redd for HIV fordi han tror partnerne ikke har det, og ikke for kjønnssykdommer fordi det lar seg lett kurere. Han tenker derimot en del på faren for graviditet. Det er foreldrenes reaksjon han er bekymret for. Han er sikker på at foreldrene ville gått inn for abort, men har vanskeligheter med å presisere hva som ville gjøre det så traumatisk og vanskelig:

«Det hadde vært en familietragedie rett og slett. [...] Nei, det hadde vært ... jeg er sannelig ikke sikker på hva de hadde sagt, men jeg sammenligner med andre ting, det er ikke så lett det heller, men ... mamma hadde vel lagd så mye ut av det at ... jeg har aldri vært ovenfor sånne problemer.»

Graviditeten i seg selv tenker han ikke så mye på:

J: Hvis du er redd for konsekvensene, er det ikke verd å bruke kondom?

N: Nei, jeg har så god tro på meg selv at jeg tror aldri, aldri noe så vondt kommer til å skje meg. Rett og slett. Jeg tror bare ikke at jeg kan ha sånn uflaks, og hvis jeg skulle ha sånn uflaks så er jeg ganske sikker på at jeg skulle klart å overtale enhver person til å ta abort.

Han mener det kan passe å få barn når han er rundt 27 år og ferdig med utdannelsen.

Han sier kondomer er «helt håpløst». Det ødelegger stemningen på forspillet, og han mener det er upraktisk «å drive å ha den på, finne den, passe på at den sitter, tre den på riktig og alt det der». Hans mentale skjemaer har imidlertid forandret seg noe i løpet av hans seksuelle karriere. Ved debuten brukte han nemlig kondom uten å tenke noe videre over det:

J: Hva var det som var grunnen til at du ville bruke kondom?

N: Nei, jeg vet ikke. Jeg tror det var litt mer at da har jeg liksom alltid trodd at det ... eller at det liksom hører til. Da var jeg såpass ung og, så det var liksom litt av det som hørte til.

Han kan ikke forklare hvorfor han etter å ha hatt to-tre partnere mer eller mindre sluttet å bruke kondom. Han forteller imidlertid at han hadde problemer med å få det på første gangen, og det første samleiet uten kondom kom som en følge av at han ikke hadde kondom tilgjengelig: «Og når jeg har gjort det en gang så kan jeg like godt fortsette.»

Dersom partneren spør om han vil bruke kondom, sier han at han «ikke ser noen vits i det». Han gir imidlertid etter om hun signaliserer at det ikke blir sex uten. Når en ny partner «ikke spør [om kondom] så tenker jeg litt på hvor mange hun har hatt før meg. Men jeg prøver å glemme det». Det er ikke fordi han er redd for å bli smittet at han tenker på det, men fordi han «synes det er ekkelt. [Men] tenker ikke så mye på det at det er verdt å bruke kondom». Han bruker kondom hvis han vet at hun har vært sammen med mange, og kanskje har hatt partnere som «er enda mer tvilsom». Nils sier at han har «faktisk aldri tenkt på hvorfor

[han vil bruke kondom i en slik situasjon]. Men det må vel være for at det ... Det er kanskje ekkelt at hun har holdt på med så mange, og at det er vesentlig større sjanse for å få noen kjønnssykdom, eller ...». Sitatet viser at han i liten grad har et reflektert forhold til bruken av kondom. Valget av kondom kommer med en viss automatikk når han føler at partneren er «tvilsom». Vi kan med andre ord si at han bruker sin praktiske sans basert på inkorporerte strukturer som skiller mellom rene og skitne kvinner, og mellom smittefarlige og ikke smittefarlige, ut ifra enkle, men klassiske kriterier (jf. Waldby m.fl. 1993). Det er den praktiske sans for det sosiale rom som blir aktivisert. Handlingen krever ingen refleksjon over den reelle faren for smitte (som uansett ville være vanskelig å estimere).

Når han nå ikke bruker kondom, følger handlingen den samme logikken, men på andre premisser. Når han anser partneren som trygg, er han tvert imot redd for at hun skal oppfatte (forslag om) bruk av kondom som en anklage, og at det skal ødelegge stemningen. Igjen aktiviseres inkorporerte skjemaer som skiller de seksuelt aktive og «skitne», som bruker kondom, fra de uskyldige og «rene» som ikke trenger dette.

«Nei, det er kanskje litt pinlig å ... Det spørres litt på hva hun er vant til og. Det kan godt hende at hun var akkurat på vei til å spørre om det før jeg begynte, så det ... Det kan være litt pinlig hvis hun ikke er vant til det, og så liksom ... Det spørres litt hvordan hun tenker og. Hvis hun tenker at 'å han tenker at jeg er billig' ikke sant, så kan det oppstå litt ...»

Utsagnet viser mest sannsynlig til en

hypotetisk situasjon ettersom han selv ikke foreslår kondom med mindre han tror partneren er «tvilsom». Hans holdning til kvinner som selv ber om kondom, kan imidlertid tolkes som et tegn på endringer i samfunnet og ham selv i oppfatningen om sammenhengen mellom bruken av kondom og seksuell atferd. Mens han tror kvinner fortsatt vil oppfatte forslag om kondom som en anklage, ser han selv positivt på kvinner som tar initiativet.

J: Hvis dere er i gang med å elske for å si det sånn, og så sier hun at dere skal bruke kondom.

N: Da tenker jeg faktisk litt positivt. Da tenker jeg at det er en litt mer ordentlig jente. Litt mer kvalitet.

J: Fordi hun tar ansvar?

N: Ja.

J: Så du tenker ikke at hun mistenker deg for å være smittet eller?

N: Nææ. Det spørres litt. Hvis det er en ukjent en så, da er det helt forståelig egentlig, for sånn tenker jeg og. Hvis det er en kjent en så da ... det kan være hun er litt redd for å bli gravid. Ja. Jeg tenker ikke at det er retta mot meg. Da tenker jeg heller at det er et prinsipp kanskje.

J: Uansett så er det positivt?

N: Ja. Det er positivt tenkt, men det er ikke noe bra.

Den noe selvmotsigende holdningen reflekterer den sosiale diskursens to stemmer. På den ene siden symboliserer kondom ansvar og kontroll slik som i kampanjene, og på den andre siden avstand og promiskuitet slik som i den mer folkelige tradisjonen.⁷ Vi ser hos Nils en dobbel holdning tilsvarende den som Deborah Lupton (1994) fant i sin analyse

av framstillingen av kondom i australske media. Hun påpeker at kondom har to motstående betydninger: På den ene siden betyr det reduksjon av nytelse, mens det på den andre siden signaliserer tøylesløshet. Men mens Lupton finner de to holdningene i ulike grupper, kan vi finne begge to i en person hos Nils.

Et spørsmål som reiser seg og som er sentralt, er hvorvidt kulturen har ulik moral for henholdsvis jenter og gutter, og i tilfelle hvordan det gir seg uttrykk i ulike habitus og praksisformer.

Det kan se ut til at jenter er mer redd for å foreslå kondom enn det er grunnlag for. De sier gjerne at de ikke vil foreslå kondom av frykt for å bli stemplet som «løs», «billig», som ei som «flyr på byen» osv. Gutter svarer derimot at de ikke ser slik på jenter som spør om eller foreslår kondom. Tvert imot ser de på det som positivt, som tegn på at jenta har kontroll og tar ansvar. Det er mulig at jenter tror at gutter har lettere for å stemple jenter enn hva som er reelt.⁸ Forskjellen reflekterer også en tvekjønnet moral. Kvinner føler seg mer utsatt for å bli stemplet som løse eller promiskuøse enn menn gjør. Det er verd å merke seg at Nils ikke er redd for å foreslå kondom fordi *han selv* kan bli mistenkt for å fly på byen, men fordi *hun* kan oppfatte det som uttrykk for mistanke overfor *henne*. Det er nærliggende å tolke utsagnet som en underkjennelse av den kvinnelige partnerens potensial som subjekt. Kun han er i posisjon til å dømme, mens hun passivt er gjenstand for en dom uten selv å være et subjekt som dømmer ham. I mange tilfeller er det nok slik at kvinner er mer opptatt av hvilken dom han vil felle enn av selv å dømme, og slik underkjenner seg selv som handlende subjekt. Kvinners inkorporering av menns dis-

tinksjon mellom skitne/løse og rene/anstendige kvinner er et eksempel på det Bourdieu kaller symbolsk vold (Bourdieu 1991).

Frykten for foreldrenes reaksjon overfor en eventuell graviditet mer enn antyder et ambivalent forhold i Nils' familie til seksualitet og reproduksjon. Nils har dessuten aldri snakket med foreldrene om seksualitet eller prevensjon. Han sier han er sikker på at han kan mer om prevensjon enn dem. I familiens bokhyller står det imidlertid bøker om medisin og muligens sexologi som han har kikket litt i. Med kameratene har han tydeligvis ikke hatt noen seriøs diskusjon om prevensjon. Det begrenser seg til fleip, og litt snakk om hva som skjedde «hvis det er en eller annen som har blitt med en hjem fra byen eller noe sånn. Spør om hva som skjedde, om det var med eller uten [kondom], men ikke noe sånn vanlig tema vi snakker om». Nils kan ikke huske å ha hatt noen undervisning om prevensjon på skolen overhodet. Han har aldri snakket med en lege om det.

Vi skal nå se på kondombruken til en informant som har ganske andre holdninger enn Nils, og som også ser ut til å ha et helt annet forhold til prevensjon og seksualitet i familien. Stig har hatt 13-14 partnere, derav de fleste tilfeldige, og han er svært positiv til å bruke kondom. Han sier bl.a. at det ikke har noe å si for følelsen, og om det så skulle være at følsomheten blir mindre, så er det positivt fordi det øker utholdenheten og muligheten for å tilfredsstille partneren. Han hevder at bruk av kondom kan gjøre samleiet «mer spennende hvis f.eks. hun hjelper til å ta den på, eller ... Det kan gjøres som en del av forspillet liksom». Stig hevder at han ikke bekymrer seg for partnerens reaksjoner når han foreslår kondom. Det har

hendt at hun har spurt om han ikke stoler på henne, men da svarer han at det også er for hennes del: «Da pleier det å gå greit. Hvis du tar en litt sånn vri på det.» Når hun har kommet ham i forkjøpet med å spørre om kondom, har han ikke tenkt på muligheten for at det kan oppfattes som en anklage eller mistanke: «Jeg hadde tenkt å foreslå det selv og, så da er det greit liksom.» Han har diskutert prevensjonsbruk med en av sine faste partnere, men han tror det var mer flaut og vanskelig å snakke om for henne enn for ham. I motsetning til Nils ville Stig ikke se på en eventuell graviditet som en katastrofe, men i stor grad la det være opp til partneren å velge mellom abort og fødsel.

På tross av positive holdninger og gode intensjoner har det likevel hendt at han ikke har brukt kondom med nye partnere. Han skylder delvis på at han har vært beruset av alkohol, og delvis på at det har dreiet seg om situasjoner hvor ting har skjedd så fort at han ikke har rukket å tenke på kondom.

Hvordan kan vi forstå forskjellen mellom Nils og Stig? Mens Nils synes kondom er helt håpløst fordi det er upraktisk, ødelegger stemningen og gjør partneren mistenksom, mener Stig det kan gjøre det mer spennende, og øke utholdenheten, samtidig som han har en strategi for å unngå at partneren føler seg mistenkeliggjort. Og paradoksalt nok er det mye viktigere for Nils å unngå graviditet enn det er for Stig.

Stig har fått bedre undervisning i skolen, bl.a. av en lærer som demonstrerte bruk av kondom på et balltre, og ved «besøk av helsesøster og andre som kom fra opplysningskontorer og sånn». Han opplevde også en kampanje for prevensjon rettet mot rusen. Det er imidlertid klart at andre faktorer spiller med og

sannsynligvis har større betydning enn den kunnskapsfokuserende undervisningen. I motsetning til Nils har Stig diskutert bruk av prevensjon med foreldrene. Det har ikke vært mye, men måten det har skjedd på tyder på et avslappet forhold til sønnens seksualitet:

J: Har du snakket noe med familien din om det?

S: Nei, ikke noe særlig egentlig. Det har vært litt.

J: Hva har dere snakket om da?

S: Nei, det er jo den når jeg var yngre, fikk den klassiske hver gang jeg skulle ut på fest. Ja, hvis du ikke tør å kjøpe selv så kan jeg gå å kjøpe for deg, så modern da, og stakk kondomer og sånn til meg så jeg ikke skulle ...

J: Du fikk kondomer av henne?

S: Nei, jeg kjøpte selv fra jeg var 15 år jeg, så det var ikke noe problem. Aldri brydd meg om det.

J: Så mor din pleide å si det hver gang du gikk på fest liksom.

S: Ja, har du kondomer nå? Vær beredt og ... Nesten speiderhilsen i døra.

J: Hva synes du om det da?

S: Nei, jeg synes det er helt greit jeg. Det har vært naturlig alt sånn hjemme fra jeg var bitteliten at ... slenge grovis-vitser og sånn, det er ikke noe problem det. Helt naturlig.

På samme måte som Nils sier han at mellom venner blir det mye typisk «gutteprat» om den siste dama o.l., men han har også snakket om dette med venner på en annen måte:

J: Snakker du noe med kompiser om prevensjon?

S: Ja. Det er vel en av grunnene at ingen av de jeg vanker sammen med har

noe problemer med det da. At de ikke tør å gå å kjøpe selv eller noe sånt. Vi prater ganske åpent og rett ut om alt som har med sånn å gjøre i det hele tatt.

[...]

S: ... det er en som jeg har kringla veldig mye med om [kondom].

J: Hva sier han?

S: Nei, han mener at det er som å spise sjokolade med papiret på. Det er ikke det at han driter i det, men han synes ikke det er noe særlig liksom.

J: Så det er derfor han ikke vil bruke det? At det ikke blir den samme følelsen?

S: Ja

J: Hva sier han når du sier at du ikke er enig?

S: Nei, han hisser seg opp. Vi har diskutert det der mye, og vi blir aldri enig.

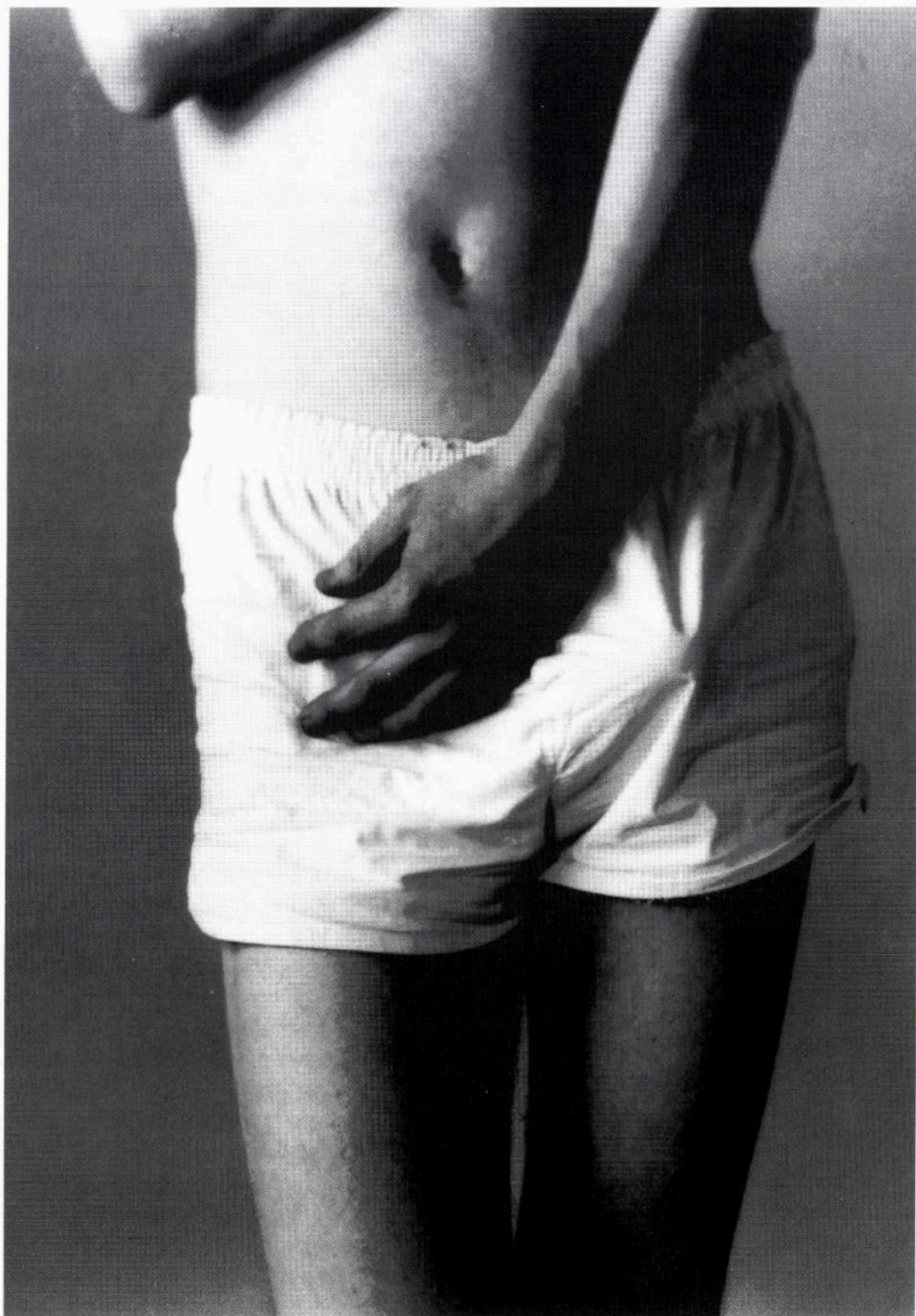
Det er grunn til å tro at forskjellene i familienes forhold til seksualitet har bidratt til danningen av to nokså ulike habitus. På tross av et stort antall partnere har Nils et problematisk forhold til kommunikasjon om seksualitet, og han føler seg uvel i situasjoner hvor det blir nødvendig å forhandle om handlingens betydning. Dette har trolig vært medvirkende til at han opplevde det som brysomt å bruke kondom under sine første samleier til tross for at «det hørte til». Hans kroppslige disposisjoner gir ham dårlig potensial for å takle en slik negativ erfaring. Stig ser derimot ut til å ha et mye mer avslappet forhold til både seksualitet og prevensjon. Bak disse holdningene kan vi ane to ulike kulturer.

På den ene siden har vi en streng, borgerlig kultur hvor kroppen disipline- res og kontrolleres, seksualiteten prakti-

seres uten å bli omtalt, og hvor graviditet og fødsel skal være planlagt med tanke på økonomi og livssituasjon. Barn utenfor ekteskap og på galt tidspunkt er en tragedie for familien. På den andre siden ser vi trekk fra de mer hedonistiske og løsslupne sidene av vår kultur i Stigs familie som har et mer lekent forhold til kropp og seksualitet, og hvor seksuelle handlinger tåler å bli tatt fram i lyset og diskutert. Stigs kropp opplever ikke kondombruk som ubehagelig, og blir tvert imot i bedre stand til å yte og dermed oppfylle idealet om å gi kvinnen tilfredsstillelse. Vi ser også elementer av en mer solidaritets- og likestillingsorientert tankegang hvor mannen har forpliktelser overfor sin partner, og hvor kvinnen er mer likestilt med hensyn til retten til å ha eget utbytte av det seksuelle samvær.

Som beskrevet ovenfor er det i den vestlige kultur en lang og sterk tradisjon for å se med mistanke og misbilligelse på kropp og seksualitet. Viktige elementer av denne kulturen er trolig bevart i Nils' familie og disponerer sønnen for en risikofylt praksis. I den samme kulturen er det positivt for menn å ha mange partnere, mens det er kvinnene som er skitne og som bærer belastningen ved en ikke planlagt graviditet. Motviljen mot å snakke om sex og mot å bruke kondom kan vi tolke som kroppslige uttrykk for en kultur hvor seksualiteten, og især kvinners seksualitet, skal holdes skjult. Når han samtidig har inkorporert idealer om stor seksuell aktivitet og gode prestasjoner, kommer han i en klemme. Angsten for hva foreldrene vil si om partneren blir gravid, får også sitt kroppslige uttrykk: «Jeg klarer ikke å prestere mitt beste når jeg må elske i frykt.»

Når vårt forhold til kropp og seksualitet ikke får et verbalt uttrykk, noe vi ser



(Foto: David Skoog, Mira/Samfoto)

eksemplifisert i Nils' familie, må vi nødvendigvis formidle våre ideer og holdninger gjennom kroppen. Andres kropp uttrykker mening og struktur som vi i sin tur inkorporerer og formidler videre med våre egne kropp. Men ettersom vi lever i et komplekst samfunn og utsettes for inntrykk fra mange hold, er det ingen automatikk i reproduksjonen. Som vi ser har Nils inkorporert andre elementer fra sin samtid, og hans sosiale kropp er til dels preget av selvmotsigelser og har dermed også et potensial for motstand.

For å få en bedre forståelse av dannelsen av Stigs og Nils' habitus burde vi vite mer om de respektive kropps- og seksualitetskulturer de har vokst opp innenfor. Det gjelder bl.a. familienes tradisjon for å vise tegn på sin seksualitet i andres påsyn, deres syn på og praksis med hensyn til pornografi og utroskap, kroppsidealer og kroppsdisiplin, klesnormer osv. Disse og en rekke andre faktorer inkorporeres og fører fram til en habitus som disponerer for et avslappet eller anstrengt forhold til seksualitet og prevensjon og til kommunikasjon om dette. Det er her viktig å se at disse familiene reflekterer ulike tendenser i vårt samfunn, og at de kun utgjør ett av mange elementer som er med på å forme aktørenes sosiale kropp.

Teorien om at vi er stilt fritt i valg av livsstil og at seksualiteten er blitt en del av det refleksive identitetsprosjekt, kan komme til å lede oss inn i den villfarelse at folk nå fritt kan velge å bruke prevensjon eller ikke. Prevensjonspraksisen blant mine informanter tyder på at den praktiske sans og «the mindful body» fortsatt disponerer for valg som ikke nødvendigvis er i tråd med hva individene mener er fornuftig eller riktig. De inkorporerte strukturer knyttet til de sek-

suelle virksomheters symbolske mening er virksomme på en måte som ikke krever videre refleksjon over valg av prevensjon. Særlig Nils har vanskelig for å gi noen videre rasjonell begrunnelse for sine valg. Det er kroppen og dens erfaringer som forteller hva som føles riktig og galt, og et stykke på vei handler den motsatt av det som hjernen sier er fornuftig: å sikre seg mot en katastrofal graviditet. Istedenfor å se på folk som ikke bruker prevensjon som kunnskapsløse eller viljesvake bør vi søke å forstå hvordan deres seksuelle habitus og praksis er i tråd med de sosiale strukturer, og hvordan praksis bidrar til konstitueringen av deres sosiale identitet.

Avslutning

Det er interessant at statistisk materiale tyder på en økning i bruken av kondom ved det første samleiet (Træen 1990 og 1993). Som vi så brukte Nils kondom ved sin debut «fordi det var noe som hørte til». Utfordringen er å bygge videre på dette slik at kondombruk så å si blir inkorporert til å bli en «naturlig» del av det å ha sex. Det er for øvrig verd å merke seg i hvor stor grad sex for heteroseksuell ungdom er ensbetydende med vaginal penetrasjon. Dette står i en viss kontrast til utviklingen blant mange homoseksuelle som har utvidet sitt seksuelle repertoar som en følge av AIDS-epidemien. En måte å unngå smittefare på er ved å ha det en kaller «hudsex» som gir seksuell tilfredsstillelse uten penetrasjon. Større åpenhet og mer kommunikasjon om kropp og seksualitet ville kanskje bidra til å utvide registeret også for de heteroseksuelle slik at penetrasjon ikke lenger oppfattes som det eneste alternativet.

En del konservative og kristne frykter for at undervisning og kampanjer om prevensjon og seksualitet oppleves som en oppfordring eller et press til økt seksuell aktivitet blant de unge. Internasjonale erfaringer viser at denne frykten ikke har noe hold i virkeligheten. Undervisning som vektlegger kommunikasjon og aksept for de unges seksualitet har stor sjanse for å føre til at gjennomsnittsalderen for første samleie stiger, og at samleiefrekvensen synker (Miller m.fl. 1992). Større åpenhet gir økt trygghet og bedre forutsetninger for «å sette sine egne grenser» som det het i Helsetilsynets kampanje.

Joar Svanemyr
stipendiat

*Seksjon for medisinsk antropologi
Institutt for allmennmedisin og sam-
funnsmedisinske fag
Universitetet i Oslo*

Litteratur

- Bourdieu, Pierre. La domination masculine. *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 84, 1991.
- Bourdieu, Pierre. *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax forlag, Oslo 1995.
- Bourdieu, Pierre. *Méditations pascaliennes*. Seuil, Paris 1997.
- Csordas, Thomas J. Embodiment as a paradigm for anthropology. *Ethos* 18, 1990.
- Foucault, Michel. *L'histoire de la sexualité. La volonté de savoir*. Gallimard, Paris 1976.
- Gagnon, John H. & William Simon. *Sexual conduct: The social sources of human sexuality*. Aldline Publishing Company, Chicago 1973.
- Hawkes, Gail. *A Sociology of Sex and Sexuality*. Open University Press, Buckingham 1996.
- Holland, Janet, Caroline Ramazanoglu, Sue Scott, Sue Sharpe og Rachel Thomson. Between Embarrassment and Trust: Young Women and the Diversity of Condom Use. I Peter Aggleton, Graham Hart og Peter Davies (red.). *AIDS: responses, interventions and care*. The Falmer Press, London 1991.
- Holland, Janet, Caroline Ramazanoglu, Sue Sharpe og Rachel Thomson. Achieving Masculine Sexuality: Young Men's Strategies for Managing Vulnerability. I Lesley Doyal, Jennie Naidoo og Tamsin Wilton (red.). *AIDS: Setting a Feminist Agenda*. Taylor and Francis, London 1994.
- Kirkengen, Anne Luise. Kroppsliggjøring av seksuell overgrepserfaring. *Utposten*, nr. 27, 1998.
- Lear, Dana. 'You're Gonna Be Naked Anyway': College Students Negotiating Safer Sex. *Qualitative Health Research*, nr. 1, feb. 1996.
- Lear, Dana. *Sex and Sexuality. Risk and Relationships in the Age of AIDS*. Sage Publications, London 1997.
- Lupton, Deborah. The Condom in the Age of AIDS: Newly Respectable or Still a Dirty Word? A Discourse Analysis. *Qualitative Health Research*, nr. 3, 1994.
- Mellor, Phillip & Chris Shilling. *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*. Sage, London 1997.
- Miles, Margaret R. *Carnal knowing. Female nakedness and religious meaning in the Christian West*. Beacon Press, Boston 1989.
- Miller, Brent C. m.fl. *Preventing adolescent pregnancy*. Sage Publications, London 1992.
- Nelson, James B. *Embodiment. An Approach to Sexuality and Christian Theology*. SPCK, London 1979.
- Prieur, Annick. *Risiko og rasjonalitet*. Notat. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo 1993.
- Prieur, Annick & Arnhild Taksdal. *Å sette pris på kvinner*. Pax forlag, Oslo 1989.
- Røthing, Åse. *Sex, kjønn og kristentro*. Verbum, Oslo 1998.
- Scheper-Hughes, Nancy & Margareth Lock. The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly* 1, nr. 1, mars 1987.
- Seidler, Victor Jeleniewski. *Man Enough. Embodying Masculinities*. Sage Publications, London 1997.
- Statens helsetilsyn, Sosial- og helsedepartementet, Barne- og familiedepartementet. *Handlingsplan 1995-1998 for forebygging av uønskede svangerskap og abort*. Oslo 1995.
- Svanemyr, Joar. *Hår på brystet. Om maskulin*

identitet og symbolvalg. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo, 1995.

Svanemyr, Joar. *Dum i kondom. Unge menns forhold til bruk av prevensjon og forebygging av uønsket graviditet*. Rapport. Statens Helse-tilsyn, Oslo 1998. Under trykking.

Træen, Bente. Prevensjonsbruk. I Bente Træen (red.). *Ungdomsseksualitet i AIDS-tider*. Statens institutt for folkehelse, Oslo 1990.

Træen, Bente. *Norwegian Adolescents' Sexuality in the Era of AIDS*. National Institute for Alcohol and Drug Research, Oslo 1993.

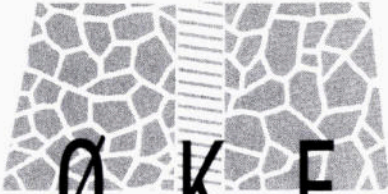
Waldby, Catherine, Susan Kippaz & June Crawford. *Cordon Sanitaire: 'Clean' and 'Unclean' Women in the AIDS Discourse of Young Heterosexual Men*. I Peter Aggelton, Peter Davies og Graham Hart. *AIDS: Facing the Second Decade*. The Falmer Press, London 1993.

Noter

1. Uttrykket «the mindful body» lar seg ikke oversette til norsk uten at en mister en del av meningsinnholdet. Det viser til at kroppen har sjel, ånd og sinn, noe som ikke behøver å bety at den «tenker» i vanlig forstand.
2. Min oversettelse.
3. Kirkengen (1998) anvender en fenomenologisk tilnærming for å belyse hvordan seksuell mishandling lagres som minne i kroppen og senere får et kroppslig uttrykk hos den mishandlede.
4. Protestantismen legger vekt på ordet og står i kontrast til en mer sanselig, billedlig og erfaringsbasert religionsutøvelse før reformasjonen. Ifølge Luther og Calvin er det øyet (gjennom lesning), øret og forstanden som kan gi en ubesmittet adgang til Guds ord. «[...] mental

images of Christ could avoid the effects of earthly icons which 'played upon people's senses' and led to a 'suspicious' fleshy experience of religion» (Mellor & Shilling 1997:112). Lignende ideer ble introdusert gjennom den katolske mot-reformasjonen.

5. Mellor og Shilling (1997) påpeker også at ideen om at vi kan velge oss vår egen identitet ikke er spesielt typisk for sen-moderniteten slik Giddens synes å mene. Reformasjonen innebar en individualisering av menneskets forhold til tro og nåde, og individet ble ansvarlig for å forme sin egen identitet. Da som nå er problemet at folk ikke har de nødvendige midler og forutsetninger for å kunne gjøre det.
6. Man snakker gjerne om «holdningskampanjer», og begrepet fortjener en nærmere analyse. «Å ha en dårlig holdning» kan brukes både om fysiske og moralske aspekter ved mennesket, og disse aspektene er sammenvevd. Har du en dårlig holdning, forstått som at du er krokrygget og sammensunket, kommer det av en dårlig moralsk holdning. Kroppen som subjekt/aktør kan slik avsløre oss mot vår egen «vilje».
7. I en diskusjon på internett om bruk av kondom hevdet en mann som følger: «Etter min mening handler sex om intimitet. – Et kondom signaliserer det helt motsatte, altså beskyttelse, isolasjon, avstandstagende ...»
8. En parallell her finner vi i Latin-Amerika hvor kvinner tror menn har mer machistiske holdninger enn det mennene selv uttrykker. Vi står her overfor et metodeproblem om hvorvidt vi skal ta mennenes utsagn for god fisk, eller regne med at de har en tendens til å moderere seg i en intervjusituasjon.



B Ø K E R

Et mangfold av planer

Ved Helene Egeland

Annika Almqvist, Mia Björk,
Gärd Folkesdotter, Inga Michaeli og
Eva Sandstedt:

Mitt i nittiotalet
kvinnor, identitet och boende
Meyers, Gävle 1995

Som forfatterne av boka selv sier, er dette en frittstående oppfølger av to tidligere antologier om boforhold og planlegging i Sverige mot slutten av det tjuende århundre. De fem essayene beveger seg fra å fokusere på konkrete spørsmål om fysisk planlegging til å problematisere den

tidligere tatt-for-gitte kategorien «kvinne». Forfatterne ønsker å vise hvordan spørsmål omkring identitet kommer til å stå sentralt i planleggingen i lys av de økende forskjellene mellom kvinner som kom som et resultat av velferdsstatens oppløsende tendenser. Antologien beveger seg fra en synliggjøring av hvor kvinner er, til en idéhistorisk diskusjon av *hva* en kvinne er. På denne måten viser forfatterne hvordan *hva* som blir forstått som kvinnelig og mannlig, på samme tid både påvirker og påvirkes av den planleggingspolitikken som til enhver tid blir ført.

Hvor er kvinnen?

Gjennom Gärd Folkesdotters artikkel «Från 'Mors vila' till 'varannan damernas'» får vi et innblikk i hvilken rolle kvinnene i Gävles sosialdemokratiske parti har spilt i den fysiske planleggingen og bostedspolitikken fra ca. 1930 og fram til i dag. Her får vi se, ikke overraskende, hvordan temaet «omsorg» ofte stod i fokus for kvinnes engasjement (særlig på 30-, 40- og 50-tallet). Det Folkesdotter gjør, er primært å synliggjøre mange kvinners politiske engasjement, men det som mangler her, er en dyperegående analyse av det hun beskriver. En annen innvending mot hennes essay er at vår samtid blir stående i skyggen av perioden før 1968.

I essayet «Från familj och grannskapsenhet till enboende og service för de bilburna» går Eva Sandsted fra synliggjøring av kvinner i planleggingen til å peke på en rekke av de begrensninger som kommer til å bestemme hvor kvinnen faktisk er. Kvinners begrensede mobilitet framheves som en viktig begrensning. I tillegg til å analysere skillet mellom service og bosted som har skjedd som en følge av sentraliseringen og den økte bilbruken, søker hun også å gå inn i hva dette kan skyldes ved å diskutere overgangen fra *ideen om nabolagsenhet* (i forhold til bosted og fritid) til den økte *individualiseringen*. Barnefamilien framtrer derfor ikke lenger som den eneste gyldige planleggingsenheten.

Et sammensatt bilde

Men dette er en bok som handler om noe langt mer enn bare å synliggjøre kvinnen, eller rettere sagt – å si hvor hun ikke er.

Mens de to første essayene fokuserer på planlegging og praktisk politikk, blir kvinnelighet og identitet kjernen i diskusjonene hos de tre siste forfatterne. Den konkrete planleggingspolitikken kommer derfor mer til å danne en bakgrunnsramme for disse. I Annika Almqvists «Hemmet som kvinnofalla, kärleksprojekt eller förhandlingsarena – berättelser om kvinnors liv i välfärdsstaten» viser forfatteren hvordan kvinners doble livsprosjekt har blitt behandlet i forskning og praktisk politikk i forbindelse med planlegging. Like fremtredende som diskusjonen av kvinners liv, er diskusjonen av positive og negative sider ved den økte individualiseringen på et mer generelt plan. Noe av det jeg synes gjør dette essayet særlig interessant, er Almqvists kontekstualisering av det kvinnelige; hvordan hva som blir forstått som kvinne må ses i sammenheng med utviklingen i storsamfunnet.

Mia Björk går i sitt essay «Om hemsamfundets etik i det platslösa rummet – det Andra Arbetet under modernismen», enda ett skritt videre i forhold til Almqvist som i hovedsak fokuserte på livsprosjektet, ved å se på det moderne i forhold til et kvinnesperspektiv. Dette gjør hun ved å vise hvordan modernismen på den ene siden har bidratt til en oppsplitting av den enkeltes hverdag og på den andre siden har gitt kvinnen en rekke goder som hun før ikke hadde. Det jeg finner særlig interessant her, er hvordan hun anvender Donna Haraways beskrivelse av kvinners vilkår i Cyberspace på den svenske hverdagen.

Avslutningsvis diskuterer Inga Michaëli, med utgangspunkt i Rousseau, i «Välfärdsstaten och Kvinnornas Ordning», kvinners moralske underordning. I denne glimrende idéhistoriske gjennom-

gangen avslutter Michaeli med å argumentere for en moralfilosofi som favner hele mennesket i all dets kompleksitet. I forhold til planleggingspolitikken medfører dette for henne en respekt for det unike, som hun mener det tidligere ikke har vært tatt hensyn til.

Generelt vil jeg si at *Mitt i nittialet* gir en god analyse av forholdet mellom kvinnelig identitet, i all dens mangfold, og planlegging. Å sette spørsmålstegn

ved kategorier som kvinne og mann, kvinnelighet og mannlighet, og å se på hvordan måten vi forstår disse begrepene på henger sammen med den empiriske virkeligheten, er noe mitt eget fag, samfunnsgeografi, kunne hatt stort utbytte av å gjøre i større grad. Jeg vil derfor anbefale boka på det sterkeste både for de som mener at de bare beskjeftiger seg med empiri, og for de som, motsatt, mener at de bare beskjeftiger seg med teori.

Betatt av både politikk og vitenskap

Ved Ragni Indahl

Kristin Asdal, Anne-Jorunn Berg,
Brita Brenna, Ingunn Moser og
Linda M. Rustad:
*Betatt av viten. Bruksanvisninger til
Donna Haraway*
Spartacus Forlag A/S, Oslo 1998

Boken *Betatt av viten* er nylig utkommet på Spartacus forlag. Her presenterer fem entusiastiske og skriveføre kvinner sine bruksanvisninger til den amerikanske feministen, vitenskapshistorikeren og biologen Donna Haraways arbeider. De fem skribentene har nærmet seg stoffet på ulik måte, men ett moment berøres av alle sammen. Det hevdes at Haraway stadig, på forskjellige måter, formidler mellom posisjoner som gjerne betraktes som innbyrdes motsetninger. For eksempel sies hun å trekke veksler både på tradisjonell naturvitenskap og på ganske radikale varianter av human- og samfunnsvitenskap; innen vitenskapsfilosofi henter hun inspirasjon både fra hermeneutikk og fra poststrukturalistiske tilnærmingsmåter, og hun forsøker å vise at skillet mellom politikk og vitenskap i beste fall er naivt villedende.

Det kunne høres ut som om Haraway var en diplomat. Men hennes fremstillingsform fortoner seg iblant så provoserende at mange nok vil føle at Haraway snarere bidrar til å sementere pågående konflikter, enn til å overskride dem. Selve det at noen finner det nødvendig å utgi grundige og glødende bruksanvisninger, tyder på at vi står overfor en tenker som verken er lett å forstå eller lett å like. Men man kan spørre seg om reaksjonene mot Haraway skyldes hennes måte å gå frem på, eller grunnleggende trekk ved de problemfeltene hun beveger seg i.

Det finnes en bok som direkte oversatt til norsk ville blitt hetende «Feminister teoretiserer det politiske» (Judith Butler og Joan Scott er redaktører), og denne tittelen kunne vært en passende betegnelse på Haraways prosjekt. Haraway selv ville nok hevde at hun verken teoretiserer det politiske eller politiserer det teoretiske, men at vitenskapelige utsagn *er* politiske. Hun søker i så fall å bevisstgjøre dette faktum. Den ene tradisjonen Haraway knytter an til, den poststrukturalistiske, anklages ofte for å umuliggjøre

politikk. All politikk forsvinner i teksteksegese og spissfindige teoretiske filosoferinger. I *Betatt av viten* brukes mye plass på Haraways syn på nettopp forholdet mellom politikk og vitenskap generelt, og på poststrukturalisme spesielt. Haraway sies å hevde at det først og fremst er den liberalistiske varianten av poststrukturalisme som umuliggjør politisk virksomhet, fordi den hevder at alle fortellinger om virkeligheten – alle såkalte historier – er like gode. Det resulterer, ifølge Haraway og andre kritikere, i en politisk uvirksom mangfoldighets-tenkning.

Skribentene som her presenter Haraway, forsøker å overbevise oss lesere om at denne kvinnen er poststrukturalistisk inspirert, men at hun likevel er kritisk til relativismen. Utgangspunktet hennes er tro på at bedre kunnskap finnes. Men en slik kunnskap finner Haraway ikke hos de undertrykte, slik som standpunkt-feministene gjør. De undertryktes perspektiver forstås ikke som sannere enn de herskendes. Selv ikke de undertrykte er uskyldige innblandet i verden. De har dermed ikke noen privilegert posisjon å forstå den ut fra. Bedre kunnskap oppstår ved sammenføyning av mange ulike perspektiver, ved å la et mangfold av det som innen poststrukturalistiske kretser kalles historier, komme til orde på en gang. Ut fra et slikt nettverk av historier ønsker Haraway å etablere en intellektuell posisjon som det skal gå an å arbeide politisk ut fra.

Men hvordan defineres «politikk» og «politisk»? Definisjonen av det politiske utvides radikalt: «Innenfor Haraways terminologi er det en umulighet å skille mellom kriterier for objektiv kunnskap og kriterier som etikk og politikk. For hva er kunnskap hvis det ikke nettopp

handler om politikk, om troen på den beste kunnskapen, om makt og prestisje?», spør Rustad (s. 132).

Det er imidlertid tvilsomt om kritikerne av moderne poststrukturalistiske intellektuelle deler Haraways syn på politikk. Dermed vil de heller ikke umiddelbart bifalle Haraways forsøk på å vise at politikk alltid allerede finnes i vitenskapene. Det er neppe nye former for kunnskapssyn de i første rekke etterlyser, men engasjement i politiske organer, i fagforeninger eller rett og slett god gammeldags aktivisme. Men blir ikke problemet her at selv om man klarer å overbevise om at også teoretiseringer, utvikling av kunnskapssyn, endringer av innsikter og forskyvninger innen et fagfelts selvforståelse også kan være aktive, endrende og politiske virksomheter, så blir det ikke flere aktivister av den gode gamle sorten av den grunn? Hvis flere typer av aktivitet blir døpt politiske, vil det etter hvert fortone seg som om flere bedriver politisk virksomhet, mens flukten fra de tradisjonelle politiske arenaene likevel kan fortsette. Samtidig kan kanskje bevisstgjøring av det politiske potensialet i selve kunnskapsproduksjonen fremme en ny holdning til forskningen, hvor flere spør seg selv om hvor i ens egen forskning et eventuelt aktivistisk potensial skulle kunne utvikles.

Å åpne opp Haraway for nye lesere blir altså et spørsmål om å nå frem med nye oppfatninger ikke først og fremst av relasjonen mellom vitenskap og politikk, men av forståelse av hva vitenskap og politikk egentlig er for noe. Hvilken type lesere er det i så fall de fem skribentene bak boken *Betatt av viten* forsøker å inviterer inn i Haraways korridorer? Bokens artikler havner i to kategorier. Et par av skribentene anvender traust norsk

vitenskapelig sakprosa for å formidle hva de finner interessant og viktig ved Haraways prosjekt, og tre av dem forsøker å anvende noen av Haraways teknikker på forskningstemaer de selv er opptatt av. Gitt bokens undertittel skulle man tro at de førstnevnte skribentene best levde opp til formålet med prosjektet, siden de går frem på en allment akseptert måte. Det skulle ikke skake et engstelig norsk publikum. Men samtidig kan man hevde at den trauste fremgangsmåten gjør vold på Haraways prosjekt, fordi den reproduserer den måten å forske på og å formidle på som Haraway kritiserer.

All formidling av nye veier å gå og nye måter å se virkeligheten på er problematisk. Enten er man nødt til å «over-sette» det nye til et mer godkjent språk, og dermed kommer man i fare for å un-

dergrave det revolusjonerende i prosjektet. Eller man kan forsøke å ta det nye i bruk. Da oppstår faren for isolasjon. Andre stenges ute. Asdals, Bergs, Brennas, Mosers og Rustads måte å løse ett slikt problem på er å presentere flere ulike innfallsvinkler på en gang, med andre ord helt i tråd med Haraways anbefalinger. Samtidig har de forsynt boken med gode og grundige definisjoner og forklaringer av sentrale begreper i Haraways terminologi i egne små innskutte tekststykker mellom artiklene – en veldig god idé i akkurat denne sammenhengen. I tillegg er alle disse skribentene svært engasjerte, så her skulle det være gode muligheter – om ikke akkurat for mange omvendelser, så i hvert fall for at boken vil bli lest og at temaene i den igjen kan tas opp til debatt.

Tanker om boka *Hun og han*

En kommentar ved Ann Therese Lotherington

Harriet Holter (red.):

Hun og han. Kjønn i forskning og politikk
Pax forlag, Oslo 1996

I likhet med Hanne Ch. Helgesen og Trine Holter som anmelder boka i *Sosiologisk tidsskrift* 2/97 ble jeg begeistret da jeg fikk *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Akkurat som dem tenkte jeg at endelig har vi fått en reflekterende bok om kjønn og politikk på norsk, men i motsetning til dem beholdt jeg entusiasmen. Jeg synes det er en leservennlig, gjennomført bok som bør brukes av norske fagmiljøer som formidler kunnskap om politikk, slik som svenskene gjør (!). Så vidt jeg vet står den på pensum både på Universitetet i Stockholm og Högskolan i Örebro.

Bøker som denne har vært mangelvare, ikke minst innenfor faget statsvitenskap. Det ser vi klart i *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 3/97, som er et markeringsnummer for statsvitenskapens 50 år i Norge. Her finner vi 13 artikler som er skrevet av 17 forfattere. To av forfatterne

er kvinner (Hege Skjeie og Helga Hernes), og de har skrevet en artikkel sammen. Artikkelen omhandler kvinneforskning i statsvitenskap, og det er den eneste artikkelen i tidsskriftet som tematiserer kvinner/kjønn/feminisme. Dette er representativt for faget, og nettopp det gjør boka *Hun og han* særdeles velkommen.

Boka er tverrfaglig med bidrag fra en psykolog (Harriet Holter), to sosiologer (Else Skjøsberg og Bjarne Øverlid) og to statsvitere (Beatrice Halsaa og Janneke van der Ros). Jeg synes likevel den har en klar statsvitenskapelig vinkling. Den drøfter tema og problemstillinger som står sentralt i faget og synliggjør med det betydningen av å anta feministiske tilnærminger for å forstå det politiske feltet. På vei mot det 21. århundre er det fortsatt behov for den typen synliggjøring.

I tillegg til å gi en god innføring i temaet «kjønn og politikk» og en gjennomgang av kvinneforskningens utvikling som fungerer, finner vi diskusjoner av forholdet mellom kvinne/kjønnsforskning og mannsforskning; fag og

politikk; staten og individet; feminisme som teori, samt globaliseringsspørsmålet. I motsetning til Helgesen og Holter mener jeg at det nettopp er dette som gjør boka velegnet som innføringsbok. Vi får både oversiktsartikler og drøftinger av sentrale tema, samtidig som litteraturhenvisningene fører oss videre på felter av særlig interesse. Slik kan den bli en bruksbok for både studenter og forskere.

Den alvorligste innvendingen fra Helgesen og Holter er at de ikke opplever at boka henvender seg til og innbyr til di-

log med unge lesere. Jeg har problemer med å se det, men så er jeg da verken ung, student eller nyutdannet. Det jeg ser, med min statsviterbakgrunn og forskningserfaring, er at boka er med på å dekke et kunnskapsbehov, men at behovet er så stort på dette feltet at det skal mer til enn en bok for å tilfredsstille det. Intet er derfor bedre enn nye kritiske bidrag fra dagens unge forskere, men mens vi venter har *Hun og han* mye for seg. Den gir innsiktsfulle bidrag til forståelser av politikk.

ÅPEN
LINJE

Om «sær»organisering, integrering og forsknings- politisk rådgivning

Kommentar til artikkelen «Forskningspolitiske
(pr)øvelser» i *Kvinneforskning* 1/98

Ved Fride Eeg-Henriksen

I artikkelen «Forskningspolitiske (pr)øvelser» i *Kvinneforskning* 1/98 skriver Elisabeth Gulbrandsen om omorganiseringen av arbeidet med kvinne- og

kjønnsforskningen i Norges forskningsråd, og om muligheter og utfordringer for kvinneforskningsmiljøene i Norge. I artikkelen, som reiser mange viktige spør-

mål, inviteres kvinneforskerne til et sterkere og mer gjennomtenkt forskningspolitisk engasjement enn før. Særlig understrekes viktigheten av å ta *integreringsutfordringen* alvorlig. Så vidt jeg forstår, mener hun at integrering vil gå lettere enn før hvis kvinneforskningen kommer lenger med *forskningspolitisk analyse- og utviklingsarbeid*. Kvinneforskerne i Norge må utvikle sine forskningsforandrende kompetanser. Hun er opptatt av en kopling til *den nordiske arena* der jeg selv virker nå, ved Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK). Jeg har også en bakgrunn med arbeid innen norsk kvinneforskning og et forskningspolitisk engasjement. Siden jeg dessuten blir referert i en fotnote i artikkelen, føler jeg meg kallet til å kommentere deler av den.

Hvor sære er de egne enheter?

Elisabeth Gulbrandsen skriver for det første at *norsk* kvinne- og kjønnsforskning har lyktes best med særorganisering og særprogrammer. Særorganisering er en mulig betegnelse, andre er relativt separate eller autonome enheter og institusjoner. Det kjennetegner imidlertid kvinne- og kjønnsforskningen, ikke bare i Norge, men i resten av Norden, og i hele verden, at en, riktig nok i varierende grad, har kommet et stykke på vei med å etablere slike. Kanskje er det imidlertid grunn for oss alle til å være forsiktige med å bruke uttrykket særorganisering, som kan assosieres mer med at det er noe veldig spesielt enn at det er noe «eget». Snakker vi når det kommer til stykket om noe annet enn andre felts eller fagområders «egne» institusjoner, enheter, programmer, prosjekter og stillinger, og som aldri blir omtalt som «særtiltak» eller

«særorganisering»? Forskjellen til kvinne- og kjønnsforskningen er imidlertid åpenbar – de færreste av disse andre er opprettet med den ganske ambisiøse og krevende målsetting å skulle påvirke andre.

I mange land har man en ganske bredt basert kvinne- og kjønnsforskning i mange ulike forskningsmiljøer, ikke bare forankret ved sentre og liknende organisatoriske enheter. Sentrene i Norge har for eksempel til sammen få stillinger, flertallet av kvinne- og kjønnsforskere i Norge befinner seg utenfor disse relativt autonome miljøer. Skillene mellom de relativt autonome enheter og ressurser og den øvrige forskningsverden er i praksis heller ikke så skarpe. De som får prosjektmidler på de «egne» programmer fra Forskningsrådet kan for eksempel ha sin arbeidsplass ved eller utenfor sentrene. Og det finnes en ganske stor grad av utskifting over tid. Noen arbeider for eksempel en stund i et «mainstream» forskningsmiljø, deretter ved et senter, for så igjen å gå tilbake til et slikt forskningsmiljø.

Mange bikkjer i forhold til hva?

Elisabeth Gulbrandsen skriver videre i artikkelen at *særorganisering skaper et økende behov for vaktbikkjer*. Her tror jeg hun tar feil, det kunne derfor vært interessant å få en nærmere begrunnelse for denne påstand. Videre skriver hun at kvinneforskerne i Norge mener at forutsetninger for at en integrering skal lykkes er en *særorganisasjon som er minst like stor og sterk som den en skal integreres med*. Dette lurer jeg på hvor hun har lest eller hørt. Kanskje tenker hun på ulike forslag (blant annet fra meg selv) om å øke antall ansatte i det som den gang var

Sekretariatet for kvinneforskning (SKF) for å få en bred kompetanse som kvalifiserer for integreringsarbeid i forhold til hvert av de seks områdestyrer – f. eks. en ansatt pr. område? I dag, etter omorganiseringen, er dette sikkert et urealistisk forslag. Men de en skulle integreres med har da aldri handlet om én person eller ett område forstått som kun NFRs områder og administrasjon. Det dreier seg om hele vitenskaps- og institusjonsfelt nasjonalt og internasjonalt. Forslaget om én koordinator/vaktbikkje pr. brede område var slik sett, ut fra hvordan situasjonen var da det ble foreslått, relativt beskjedent?

Motstand mot integrering?

Elisabeth Gulbrandsen spør i artikkelen hvorfor de i SKF har møtt *motstand* mot integreringsprosjekter og integreringsarbeid og *uvilje* mot mulighetene og nødvendigheten av integrering. Det ble særlig opplevd i forbindelse med det nylig gjennomførte omorganiseringsarbeidet av kvinne- og kjønnsforskningen i Forskningsrådet. Det har vært vanskelig å vinne gehør for nødvendigheten av å utvikle kvinneforskningens forskningsforandrende kompetanser for dermed å hindre at integrering blir lik usynliggjøring, skriver hun.

Uten at hun sier det eksplisitt, kan det virke som Elisabeth Gulbrandsen anklager norsk kvinneforskning for å være motstandere av integrering. Samtidig sier hun ikke så mye om hva integrering er. Paradoksalt nok beskriver hun også forslag til å styrke integreringen parallelt med en påstått motstand mot den. Delvis kan kanskje paradokset skyldes ulike definisjoner og forståelser av hva integrering er.

Kanskje trenger vi en operasjonalisering av integreringsbegrepet, som nesten har blitt et moteord, og som internasjonalt ofte betegnes «*mainstreaming*». Det bør nok presiseres når vi snakker om ulike typer forskningspolitisk arbeid, som for eksempel med spørsmål som gjelder finansiering, organisering, rekruttering, faglig profil og innhold, samfunnsrelevans, kvalitet og vurderingskriterier. Med fare for å være for upresis, tar jeg likevel sjansen før vi har kommet langt nok med dette: Med bakgrunn i kunnskap om den nordiske arena vil jeg hevde at kvinne- og kjønnsforskere i miljøene i Norge har vært seg meget bevisst, har arbeidet mye med og hver dag arbeider med integrering på mange ulike måter og i mange sammenhenger.

Ved sentrene i Norge foregår eksempelvis dialog, samarbeid og mange former for kontakt med andre fagmiljøer, refleksjon over kvinneforskningens kunnskapsgrunnlag både i seminar- og forskningsprosjekter og programmer. Sentrene har også arbeidet både nasjonalt og lokalt med å prøve å integrere kvinne- og kjønnsperspektiver og sikre ressurser til kvinneforskning i ulike sammenhenger, som for eksempel plan- og budsjett-dokumenter. Når det gjelder det siste, kan en si at en ikke har kommet så langt med integreringsbestrebelsene; kvinne- og kjønnsforskningsspektiver er ikke så synlige og tydelige som de kunne være i «*mainstream*» forsknings- og utdanningspolitikk i Norge. Kvinneforskerne har også såvidt meg bekjent ønsket at enheten for kvinneforskning i Norges forskningsråd skal prioritere nettopp den siste type integreringsarbeid høyt. I denne sammenheng har de ønsket å få til en hensiktsmessig arbeidsdeling mellom sentrene og sekretariatet.

Pådriver og rådgiver

I en fotnote på side 50 refererer Elisabeth Gulbrandsen til at behovet for en «forskningspolitisk vaktbikkje» internt i Forskningsrådet ble uttrykt av tre sentre for kvinneforskning i mai 1997. En tydelig og høyt prioritert pådriverfunksjon for den nye seksjon er det nok flere enn dem som etterlyser. Det som litt sleivete er blitt betegnet som en vaktbikkje, er ment å skulle være ganske målrettet arbeid som forskningspolitisk pådriver og rådgiver: Utarbeide og følge opp handlingsplaner for kvinne- og kjønnsforskningen for integrering i forskningsrådets virksomhet, herunder kontakt med Administrativ Samordningsgruppe for Kvinne- og kjønnsforskning i Forskningsrådet (ASK-gruppen), foreslå nye tiltak, være i forkant av hva som skjer i de ulike avdelinger, være en kontakt utad, bidra til å synliggjøre kvinneforskningen overalt i Forskningsrådets virksomhet.

En er nettopp opptatt av å videreføre noe av det som har vært kjennetegnende for norsk kvinneforskning, til forskjell fra den øvrige nordiske, å ha en tilgjengelig ressurs internt i Forskningsrådet. Det som kan tolkes som en form for motstand mot integrering, har kanskje mer å gjøre med ulike syn på hvilke arbeidsoppgaver som er viktigst for SKF å prioritere. Men behøver «vaktbikkjearbeidet» å stå i motsetning til aktiv forskningspolitisk rådgivning?

Om paranoia

Det påstått økende behov for vaktbikkjer, og de tre sentrenes forslag ovenfor, ser det ut til at Elisabeth Gulbrandsen mener i hovedsak skriver seg fra at «særtiltak»

og «særorganisering» er sårbare konstruksjoner. I en fotnote (nr. 3, side 50) viser hun til en mulig sammenheng med en uttalelse fra meg («en må alltid være på vakt, alt kan gå tapt») på et seminar på Senter for kvinneforskning i Oslo høsten 1997. Det kan se ut til at hun mener at jeg på seminaret beskrev hvordan særorganisering fremmer utvikling av en permanent paranoia. Om hun her bruker denne uttalelsen alene eller noe jeg ellers sa, er litt uklart. Uansett reagerer jeg på hvordan hun bruker et løserevet sitat fra meg på dette uformelle seminaret, som belegg for noe jeg verken sa eller mener.

Det jeg sa på seminaret var for det første at jeg begrenset meg til noen refleksjoner om forskningspolitiske aktiviteter rundt organisering og finansiering av kvinneforskningen i Norge. Herunder fortalte jeg litt om forskningspolitisk lobbyarbeid for å få kvinneperspektiver inn i for eksempel ulike typer plandokumenter. Jeg snakket om at en ofte står i fare for å miste noe av det som er vunnet, og at en ikke alltid når fram selv om en har gode argumenter og jobber hardt. Det jeg kalte «egne tiltak», som for eksempel midlertidige sentre, blir ofte positivt evaluert, men det er ingen selvfølge at dette følges opp med permanens eller med tilstrekkelige ressurser. *Integreringsbestrebelse*r lider ofte samme skjebne. Formuleringer om kvinneforskning til forskningsmeldinger og innspill til synliggjøring av kvinneforskning innen «mainstream» forskningsprogrammer faller for eksempel ofte ut i siste runde. Kort sagt, en må «passe på», og litt spøkefullt sa jeg, for å sette det litt på spissen, at man må være litt paranoid. Jeg mente ikke at det er særorganiseringen i seg selv som fremmer paranoia. Og jeg snakket om å «passe på» også i forbin-

delse med de mange erfaringer med integreringsbestrebelse vi har. Mitt poeng var at det er en kamp å utvikle noe nytt, og man må være på vakt hele tiden, for man blir «glemt» og oversett hvis ikke man gjør det. Det må man både hvis man skal etablere egne enheter og tiltak, og hvis man skal integrere kvinneperspektiver i plandokumenter og i de tyngre strukturene som for eksempel politikken for forskerrekrutteringen. At vi ikke har lyktes godt nok med det siste, betyr ikke at vi ikke har prøvd, det var et av de budskap jeg prøvde å formidle på seminaret. Jeg mente slett ikke å påstå at dette er «sær»organiseringens skyld, og det er vanskelig for meg å forstå hvordan noen kunne trekke en slik konklusjon ut av min presentasjon. Tvertimot prøvde jeg å få fram at vi tross alt har oppnådd endel fordi vi har hatt relativt separate enheter som pådrivere. Det er vanskelig for meg å se at virksomheten i relativt autonome enheter og nettverk skulle stå i noen motsetning til det å holde på og videreutvikle målsettinger om integrering. Tvertimot gir de en faglig og ressursmessig base for nettopp dette. At vi ikke har oppnådd enda mer, mente jeg ikke å si at hadde noe å gjøre med at analysen, argumentene eller forslagene ikke hadde vært gode nok. Søkelyset må også rettes mot «mainstream»-fagenes og -institusjonenes vilje til å integrere, som del av en rimelig utviklings- og fornyelsesprosess.

Fortsatt dobbel strategi?

Jeg tror ikke det finnes noen enkel vei til integrering, og det vil sikkert finnes uenigheter innen kvinne- og kjønnsforskningen både om mål og midler. Likevel, en *doppel strategi* er vel de fleste, også

Elisabeth Gulbrandsen, enige om at er nødvendig. Og at det krever arbeid både å utvikle og holde på de relativt autonome tiltak og prosjekter man har, er det neppe uenighet om. Elisabeth Gulbrandsens egen seksjon er for eksempel også et resultat av arbeid gjennom mange år for å beholde noen ressurser. En kan likevel være i tvil om hva hun mener, blant annet ut fra en referanse til Aino Saarinens analyse fra 1989 der det hevdet at kvinnesentrering og særorganisering var nødvendige i en periode, men at begrensningene nå gjør seg gjeldende. Dette tror jeg kanskje er en litt endimensjonal tolkning av denne analyse, og jeg vil derfor spørre: Mener Elisabeth Gulbrandsen at de «særtiltak» vi har i dag bør nedlegges? Mener hun at vi ikke kan arbeide for både relativt autonome/egne enheter («særtiltak») og integrering?

Refleksjon og nye spørsmål

Jeg tror at det med stor sannsynlighet krever enda mer arbeid å få til integrering enn å få etablert og beholde relativt autonome tiltak. Og det trengs sikkert analyser av både hva integrering er og hvordan en skal få det bedre til. Det er heller ikke vanskelig å være enig i at det er bra om det forskningspolitiske engasjement hos kvinne- og kjønnsforskere blir sterkere og mer gjennomtenkt i framtiden. Jeg ser også at den nye seksjonen i Forskningsrådet trenger kunnskap for å kunne utøve sin forskningspolitiske rådgivning. Men det er vel et spørsmål om en del av de tema Elisabeth Gulbrandsen etterlyser mer kunnskap om, egner seg bedre til forsknings- og utviklingsprosjekter forankret utenfor NFRs administrasjon enn som noe som seksjonens få medarbeidere kan få mye tid til i sitt daglige arbeid.

Hva det kan komme ut av et analysearbeid om det ikke går hånd i hånd med praktisk pådriver-, rådgivnings- og integreringsarbeid lurar jeg også på. For å bruke et uttrykk fra Turid Karlsen Seim i intervjuet i samme nummer av *Kvinneforskning*: Det kan bli en fare for at «strategiske overveielser lett kan gå på tomgang om de ikke forankres i kontakt med forskersamfunnet».

For norsk kvinne- og kjønnsforskning framover tror jeg at det i tiden framover også kan være interessant å diskutere hvilke oppgaver ASK-gruppen i Forskningsrådet skal ha. Hvordan kan kvinneforskningsmiljøene komme i en fruktbar dialog med denne gruppen, og hva er den

nye seksjonens rolle i denne forbindelse?

Forskningspolitikk ser ut til å vekke en økende interesse på nordisk basis, blant annet fordi ressurstildelingen, organiseringen og arbeidsdelingen ikke er gitt en gang for alle noe sted, men er gjenstand for stadig forhandling og diskusjon. Også i en nordisk sammenheng blir det spennende å se hva som kan komme ut av den nye strukturen med de ulike typer organisasjoner og nasjonale enheter som KILDEN, Seksjonen, ASK-gruppen, og de lokale sentrene.

Fride Eeg-Henriksen
instituttleder
NIKK

Forskningsforandring

Kommentar til Elisabeth Gulbrandsens artikkel
«Forskningspolitiske (pr)øvelser» i *Kvinneforskning*
nr. 1/98

Ved Beatrice Halsaa

Elisabeth Gulbrandsen har gjennom mange år vært opptatt av forskningsforandring og vitenskapskritikk. Hun har også tidligere stilt kritiske spørsmål til kvinneforskningens mangelfulle bruk av sitt forandringspotensial. Som leder i Norges forskningsråds nye Seksjon for kvinneforskning, delvis det som tidligere het Sekretariatet for kvinneforskning (SKF), har hun diskutert mulighetene som ligger i de nye organisasjonsstrukturene i forskningsrådet. Det er fint. Hun inviterer også kvinneforskere til debatt om forskningspolitikk. Her er noen synspunkter på hennes artikkel.

La meg referere noen viktige momenter i artikkelen som grunnlag for mine kommentarer: Elisabeth Gulbrandsen hevder at forholdet mellom forskning og politikk er grunnleggende forandret fordi samfunnet er blitt stadig mer forskningsavhengig. De nye teknovitenskapene viser dette mest tydelig. Denne forandringen innebærer at vi (kvinneforske-

re og andre) må se mer på det hun kaller «forskningens direkte virkelighetsproduserende effekter», blant annet på den umiddelbare omsetningen av forskning til praktisk teknologi. Som forskere må vi ta inn over oss, og forholde oss aktivt til, nye rammer for forskningspolitisk og forskningsstrategisk virksomhet i et forskningsavhengig samfunn.

Den nye Seksjonen for kvinneforskning er noe annet enn det gamle SKF, påpeker Elisabeth Gulbrandsen, og det må kvinneforskere ta på alvor. Det er jeg helt enig i. Nytt er det at Seksjonen, på linje med hele NFR, har fått ansvar for *forskningspolitisk rådgivning*. Den gamle SKF-jobben med å initiere, koordinere og fremme forskning om kvinner og formidle kvinneforskningen er ikke Seksjonens hovedansvar. Nytt er det også at arbeidet med kvinneforskning er splittet opp på tre ansvarsledd: Seksjonen, de seks fagområdene i NFR og KILDEN. Seksjonen konsentrerer seg som nevnt

om forskningspolitiske spørsmål. Fagområdene jobber med *forskningsfinansiering* eller *utøvende forskningsstrategisk arbeid*, dvs. å «framskaffe, koordinere og fordele forskningsmidler samt initiere, iverksette og følge opp forskningsaktivitetene». Den nye institusjonen KILDEN har ansvar for informasjon, dokumentasjon og formidling. For kvinneforskningen er det selvsagt viktig at denne nye oppdelingen fungerer smidig både internt i NFR og i forhold til eksterne forskningsmiljøer, og at den virker befordrende på fantasi og energi. Jeg tror Seksjonen har en viktig jobb foran seg med å informere kvinneforskningsmiljøene om realitetene i den nye situasjonen, og om det konkrete innholdet i sitt mandat.

Det er mye bra i Elisabeth Gulbrandsens (EG) artikkel. For det første er det fint og viktig at Seksjonen i Forskningsrådet inviterer til en bred diskusjon om forskningspolitikk. For det andre er det spennende at fokus settes på teknovitenskapene, i alle fall for en samfunnsviter som meg. Jeg syns det er bra å spørre etter alternative måter å forstå dagens forhold mellom samfunn og vitenskap på, inkludert alternativer til statsfeminismen som «kontrakt, ramme og legitimeringsmuligheter for kvinneforskningen». Det omtalte samarbeidet mellom Seksjonen og Ekspertgruppen for genusforskningens integrering i Sverige høres også umiddelbart fint ut. Jeg håper også at invitasjonen til analyse av den forskningspolitiske debatten rundt Barne- og familiedepartementets forslag om sammenslåing av Likestillingsrådet og SKF, det såkalte KLOK, blir fulgt opp. Det virker fruktbart å se på høringsuttalelsene i forbindelse med forskningspolitiske utspill å la KLOK for å forstå hvordan kvinneforskere ser på forholdet mellom forskning og

politikk. Men da selvsagt analysert i forhold til de(n) konkrete, politiske kontekst(er).

Men det er også problematiske aspekter ved EGs artikkel. Først og fremst syns jeg teksten er vanskelig tilgjengelig fordi den er preget av generelle utsagn og abstrakte vendinger. Dermed blir innholdet åpent for mange fortolkninger og budskapet blir utydelig. Jeg forstår for eksempel ikke hvordan EG bruker ord som integrering, statsfeminisme, post-strukturalistiske strategier, vitenskapsoptimisme og kvinneoptimisme. Når jeg savner mer presisjon og eksempelbruk i artikkelen generelt, er det kanskje fordi jeg ikke er like innforstått med forskningspolitiske problemstillinger som EG. Men det er uklart for meg hva hun egentlig vil med sitt forandringsprosjekt i kvinneforskningen, og hvordan hun vil bruke Seksjonen.

Fordi hovedmålet er utydelig, er det også vanskelig å bedømme virkemidlene. EG sier at Seksjonen må utvikle sin kompetanse når det gjelder forskningspolitiske analyser og utviklingsarbeid, og hun mener at denne kompetansen generelt er mangelvare blant kvinneforskere. Det kan hende, og uansett er det bra om vi skjerper forskningspolitiske analyser. Til det trenger vi noen som skaper debatt om forskningspolitikk, og Seksjonen bør selvsagt ha ambisjoner om å stimulere nettopp til dette. Men Elisabeth Gulbrandsen hevder at «forskningsmiljøene» i dag baserer seg på «foreldede og forenklete forestillinger om forholdet mellom vitenskap og samfunn». Dette er en påstand jeg håper hun vil presisere, helst gjennom konkrete eksempler. Slik den nå framstår, er den almen og upresis. Riktignok refererer EG det til en høringsuttalelse i forbindelse med KLOK, men

mener hun at den er representativ? Tar hun høyde for at den snarere gjenspeiler en vurdering av hensiktsmessige argumenter i en bestemt politisk situasjon? Hvis det er rimelig belegg for Gulbrandsens påstand om foreldede forestillinger, er det imidlertid bra å utfordre kvinneforskere!

Uansett er det viktig at kvinneforskningen, som EG ønsker, arbeider med en grunnleggende «problematisering av kunnskaps- og legitimeringsprosessene i moderne vitenskap og forskning». Spørsmålet er: Hvordan gjør vi det? Ifølge Gulbrandsen krever dette «en avvikling – eller en fortæring – av det som måtte være igjen av vitenskapsoptimisme og kvinneoptimisme». Hun sier flere steder at «vitenskapsoptimismen og kvinneoptimismen» har brutt sammen. Her skulle jeg ønske at EG kunne komme tilbake med en konkretisering av hvordan dette sammenbruddet har skjedd i norsk kvinneforskning. Og dessuten knytte noen kommentarer til spørsmålet om hvor vi skal hente energien fra hvis all optimisme tas bort, hvis vi virkelig «fortærer» de siste rester både av «kvinneoptimisme og vitenskapsoptimisme».

Det er viktig å lytte til hva Gulbrandsen sier om strategier for kvinneforskning i den nye organisasjonen i Forskningsrådet. Stikkordet hennes er, slik jeg tolker det, integrering for å forandre forskningen og skape rom for vitenskapskritikk. Hva integrering mer konkret går ut på, sier EG imidlertid lite om. Bortsett fra at hun mener poststrukturalistiske strategier er gode fordi de bidrar til en bedre forståelse av forholdet mellom moderne vitenskap og samfunn. Norske kvinneforskere har motstand mot integrering ifølge EG. Denne motstanden hviler på en forestilling om at integrering forutsetter «en

særorganisasjon som er like stor og sterk som den en skal integreres med». Jeg har selv ikke hørt denne oppfatningen, og lurer på om det virkelig er dekning for å hevde at den har støtte hos kvinneforskere. Meg bekjent har norske kvinneforskere aldri vært motstandere av integrering verken som mål eller virkemiddel, snarene tvert imot. Men de har heller ikke unnlatt å problematisere strategien, noe Gulbrandsen knapt gjør. Integrering er ikke noe sesam sesam som strategi, selv om den er blitt en del av den internasjonale likestillingspolitikken der alt skal «mainstreames». Kan den motstanden som EG har sett like gjerne være knyttet til den helt konkrete omorganiseringen i NFR der fagområdene fikk mer ansvar uten tilsvarende ressurser? Har EG her (ufrivillig?) laget en dikotomi der integrering og særorganisering settes opp mot hverandre? Min erfaring er at norsk kvinneforskning i det store og hele har sluttet seg til den såkalte «doble strategien», der en satser både på integrering og egne tiltak, og jeg lurer på om Gulbrandsen også gjør det? Hvis hun mener at integrering er strategien med stor S, ville det være bra med en mer eksplisitt begrunnelse

EG diskuterer forskningspolitikk ved hjelp av flere ord som i dag er hyppig brukt i offentlig politikk: omstilling, fornyelse, forbedringsområde o.l. Dette sammen med understrekningen av at Seksjonen ikke skal drive med de «gammeltdagse» forskningsrådsoppgavene som handler om å foreslå, gjennomføre og vurdere forskningsaktiviteter, kjempe for midler til kvinneforskning osv., får meg til å undre meg over Seksjonens identitet og rolle i forhold til kvinneforskningsmiljøene. Jeg håper Gulbrandsen mener at kvinneforskere kan og bør betrakte

Seksjonen som «sin representant» i Forskningsrådet, men det er uklart for meg hva hennes problematisering av «interesserepresentasjon» er ment å signalisere til forskningsmiljøene.

Forskningspolitikk har tradisjonelt dreid seg om to ulike politikker, ifølge Elisabeth Gulbrandsen: a) politikk for forskning, som handler om forskningens organisering og finansiering, og b) forskning for politikk, som handler om å legge «til rette for gode samfunnsmessige virkninger gjennom å ta forskning i bruk». Hvis EG ønsker debatt om hva det vil si å «realisere forskningens samfunnsnytte», ville det være fint med et konkret innspill fra Seksjonen om hva denne nytten kan og bør bestå i. Jeg forstår det slik at kvinneforskningen i NFR er organisert ut fra denne todelingen, med Seksjonen som hovedansvarlig for *forskningspolitisk rådgivning* og fagområdene som ansvarlige for *det utøvende forskningsstrategiske arbeidet*. Jeg syns det er vanskelig å forstå de praktiske konsekvensene av denne delingen, og jeg lurar på om EG mener at dette er en optimal organisering, eller er den uttrykk for et foreldet syn på forskningspolitikk?

Jeg forstår ikke hva Gulbrandsen sier om debatten rundt forslaget om KLOK, dvs. forslaget om sammenslåing av SKF og Likestillingsrådet (som ikke ble realisert). Jeg tolker henne dithen at hun er kritisk både til de som forsvarte KLOK og de som argumenterte mot. Men hva mener hun selv? Hun hevder at kvinneforskere som gikk mot KLOK ga uttrykk for et «forsvar for de tradisjonelle akademiske dyder og forskningens autonomi». Inntrykket er at Gulbrandsen er kritisk til slike «tradisjonelle» verdier, men at hun heller ikke syns at KLOK var et godt forslag. Slik jeg forstår det avviser

hun nemlig «kvinneforskningens statsfeministiske kontrakt». Hva slags argumenter mener hun ville vært gyldige?

Jeg håper Elisabeth Gulbrandsen vil følge opp med en artikkel der hun utdyper sentrale poeng og belyser dem med konkrete eksempler. Jeg mener ikke at Elisabeth Gulbrandsen må ha klare svar for hånden på de spørsmål hun reiser. Jeg har sympati for hennes insistering på at vi må ta oss tid til å lete etter svar. Men likevel: Hva mener hun at forskningsforandring og vitenskapskritikk i kvinneforskningen skal være godt for? Hvilke interesser skal fremmes, for hvilke konkrete samfunnsgrupper? Hva betyr det at kvinneforskningen skal realisere gode og samfunnsmessige virkninger? Er disse hevet over gruppeinteresser og politiske skillelinjer?

Er det riktig at statsfeminismen som kontrakt grunnleggende sett er dårlig? Hvorfor?

Hva innebærer poststrukturalistiske strategier mer konkret, og hvordan skiller de seg fra andre strategier? Kan vi få eksempler på at kvinneforskere har foreldete og forenklete forestillinger om forholdet mellom vitenskap og samfunn? Var argumentasjonen mot KLOK et uttrykk for slike forestillinger?

Jeg håper at utvikling av kompetanse når det gjelder forskningspolitiske analyser og utviklingsarbeid i Seksjonen skal skje på de premissene som jeg tidligere har tolket Gulbrandsens arbeider: Via konkret forandringsarbeid, og i tett samarbeid med kvinneforskningsmiljøene rundt omkring i landet.

Beatrice Halsaa
forsker

Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Lojalitet, interesserepresentasjon ... og noen presiseringer

Av Elisabeth Gulbrandsen

For første gang på mange år kan redaksjonen plukke fram «Til debatt», slik vi håpet da vi laget temanummeret om forskningspolitikk. Det var to anledninger til at vi satte forskningspolitikk på dagsordenen i nr 1/98; den bebudede forskningsmeldingen og omorganiseringen av Forskningsrådets arbeid med kvinne- og kjønnsforskning som inkluderte opprettelsen av en ny seksjon for kvinneforskning i Forskningspolitisk avdeling. Med artikkelen «Forskningspolitiske (pr)øvelser» ønsket jeg å peke på noen muligheter i Forskningsrådets omorganiseringsarbeid, samtidig som jeg spør hva slags invitasjon endringene representerer for forskningsmiljøene. Det er to markante skikkelser i norsk kvinneforskning, Beatrice Halsaa og Fride Eeg-Henriksen, som har levert kommentarer til min artikkel.

Min ambisjon var å invitere til debatt

ved å stille noen provoserende, men åpne spørsmål: Hva forstår vi med *integring*? Hvordan forstår vi den *forskningspolitiske situasjonen* både generelt, men også spesielt i forhold til den nye seksjonens oppdrag. En hensikt var å få innspill til Seksjonens arbeid med å utforme de gode kvinneforskningspolitiske problemstillingene. Jeg er nok noe forbauset over den biskhet jeg synes å fornemme i Eeg-Henriksens kommentar. Jeg antar det skyldes stor avstand mht hvor og hvordan vi identifiserer sentrale utfordringer for en fortsatt kvinneforskningspolitisk samtale. I en bisetning i siste avsnitt skriver Eeg-Henriksen at forskningspolitikk vekker interesse «blant annet fordi ressurstildelingen, organiseringen og arbeidsdelingen ikke er gitt en gang for alle». Dette gjør at jeg er tilbøyelig til å oppfatte hennes kommentar som en posisjonsmarkering. Og slike markeringer er selvsagt

helt legitime, men inviterer ikke til fortsatt debatt med utgangspunkt i min artikkel. Et av mine hovedanliggender var nettopp å problematisere forståelser av forskningspolitikk som begrenses til å handle om rammer og vilkår for det forskningsutførende nivå. Eeg-Henriksen skriver også, med utgangspunkt i innledningen hun holdt på den forskningspolitiske seminarrekken, Senter for kvinneforskning, UiO, høsten 97, at hennes poeng ikke var å si at «analysen, argumentene eller strategiene ikke hadde vært gode nok. Søkelyset må også rettes mot 'mainstream'-fagenes og -institusjonenes vilje til å integrere, som del av en rimelig utviklings- og fornyelsesprosess». Jeg er slett ikke uenig i at det kan være et viktig sted å rette søkelyset, men med «Forskningspolitiske (pr)øvelser» er jeg ute i et annet ærend. Med fare for å gjenta meg selv, vil jeg understreke at jeg ønsker (fortsett) en erfaringsutveksling med fokus på hva forskere og byråkrater kan lære ved å dele, drøfte og reflektere over sine ulike (pr)øvelser, denne gangen knyttet til to felt eller temaer; *integrering og forskningspolitikk*.

Det å stille (selv)kritiske spørsmål er alltid vanskelig, og det kan bli smertefullt. Ofte settes hardt tilkjempet kompetanse og posisjoner det har kostet blod, svette og tårer å etablere, på spill. Har rammen vært frigjøringspolitisk, slik at en først og fremst har slitt for «de andre», skal det noe til om en i ettertid mottar invitasjoner til selvrefleksjon med takk. For den nye seksjonen, som skal utvikle profil, identitet og arbeidsoppgaver i en svært åpen forskningspolitisk situasjon, er det imidlertid helt nødvendig å komme lengst mulig med å identifisere både muligheter og begrensninger i mer etablerte analyser, argumenter og strategier. De

artiklene i 1/98 som omhandler det nedlagte sekretariatets mer eksplisitte forskningspolitiske øvelser, gir eksempler på slike etterprøvinger.

Jeg synes Beatrice Halsaa tar vare på min invitasjon til en bredere og mer engasjert debatt om forskningspolitikk som ikke minst kan få fram de ulike måtene å forstå forholdet mellom vitenskap og samfunn på, som praktiseres innenfor norsk kvinneforskning i dag. Jeg håper derfor debatten vil fortsette. Mitt bidrag er i denne omgang begrenset til noen få presiseringer og oppklaringer. Men før jeg går løs på dem, vil jeg knytte en mer substansiell kommentar til et tema både Halsaa og Eeg-Henriksen tar opp.

Lojalitet og interesserepresentasjon

Og det handler om den nye seksjonens identitet, profil og spesielt dens forhold til kvinneforskningssmiljøene. Både Halsaa og Eeg-Henriksen er urolige for at Seksjonen ikke skal arbeide i tett kontakt med kvinneforskningssmiljøene. «Min» seksjon er et resultat av andres arbeid, skriver Eeg-Henriksen, hun refererer også til at sentrene for kvinneforskning er opptatt av å beholde «en tilgjengelig ressurs internt i Forskningsrådet». Halsaa «håper Gulbrandsen mener at kvinneforskere kan og bør betrakte Seksjonen som 'sin representant' i Forskningsrådet».

Seksjonens mandat er knyttet til den forskningspolitiske rådgivningsfunksjonen, og dermed begrenset i forhold til det nedlagte Sekretariatets brede oppdrag om å fremme og formidle kvinneforskning og arbeide for likestilling i forskning.

Som jeg pekte på i min artikkel, er den forskningspolitiske rådgivningsfunksjonen relativt ny for Forskningsrådet. Jeg refererte også analyser som argumenterer for at det forskningspolitiske feltet er i endring. Jeg viste gjennom referansen til Forskningsrådets egen vurdering at denne oppgaven ikke er «ferdigforhandlet». Selv om jeg synes det er spennende, utfordrende, energigivende og fantasivekkende å få være med og utforme seksjonens profil og arbeidsoppgaver i en såpass *åpen* situasjon, *har jeg også forståelse for kvinneforskningsmiljøenes uro*. Hovedansvaret for de oppgavene som har mest *umiddelbar* interesse for de forskningsutførende nivåer, de forskningsstrategiske oppgavene, tilligger imidlertid de ulike fagområdene i Forskningsrådet. Det er en utfordring å finne gode måter for samhandling mellom områdene og miljøene. Og Seksjonen vil selvsagt medvirke til dette. ASK-gruppen bør kunne spille en sentral rolle, slik også Eeg-Henriksen er inne på. I Seksjonen er vi opptatt av å etablere møteplasser slik at også områdenes *tillitsvalgte* skal kunne delta.

Halsaa og Eeg-Henriksen er ikke alene om å reise spørsmål knyttet til lojalitet og interesserepresentasjon. Jeg har selv tatt initiativ til slike diskusjoner så snart anledning har budt seg, nå sist i et notat til det årlige kontaktmøtet for kvinneforskningsmiljøene i Bergen i november. I NAVF-tiden hadde Sekretariatet eget styre. Ved forskningsrådsfusjonen ble det nedlagt til fordel for et fagråd. Den nye seksjonen skal arbeide som integrert i en stabsenhet i Forskningsrådet. De eksterne representanter Seksjonen og Forskningspolitisk avdeling forholder seg til i tråd med saksgangen i Forskningsrådet, er områdestyrer og hovedstyret. Det er nød-

vendig å diskutere hva disse endringene betyr og hva de krever av etablering av nye møteplasser og kanaler. Vi kan ha undervurdert at forholdet mellom Norges forskningsråd og kvinneforskningsmiljøene kanskje oppfattes som et motsetningsforhold. I så fall er dette noe Forskningsrådet og miljøene bør arbeide videre med. Kontaktmøtet i Bergen foreslo at representanter for de forskningsutførende miljøene skulle utarbeide nye stillingsbeskrivelser for Seksjonens to rådgivere. Jeg vil fortsette å insistere på at det må gå å utforme en rolle for Seksjonen som *både* har et konstruktivt forhold til det mandat Hovedstyret har gitt oss, og til de ønsker og behov miljøene måtte føre fram. Jeg har i forbindelse med omorganiseringen etterlyst kontinuitet og forpliktelse fra miljøenes side i forhandlinger om sanering og fordeling av arbeidsoppgaver mellom sentrene og Seksjonen. Jeg glad for at Kontaktmøtet i Bergen vedtok å opprette et Nasjonalt kontaktutvalg bestående av de faglige lederne ved sentrene for kvinneforskning pluss representanter for ODA (kvinneforsker-nettverket ved høgsolen i Lillehammer og Østlandsforskning) og faggruppa for distriktskvinneforskning og -utvikling i Alta, samt instituttsektoren.

Jeg tror ikke det finnes noen enkel lakmustest for lojalitet. Seksjonen har nå laget sitt første arbeidsprogram og skal i løpet av høsten også utforme en strategi for sin virksomhet. Jeg håper dette vil gi grunnlag for mer konstruktive og konkrete dialoger og forhandlinger både om lojalitet, interesserepresentasjon og forskningspolitikk. Men det å utvikle forskningspolitiske råd og vurderinger som skaper interesse og oppnår legitimitet, krever nok et bredere grunnlag enn det en direkte framskriving av kvinneforskernes

interesser kan gi. Om nå de skulle la seg bestemme såpass entydig at de kan gi grunnlag for utforming av forskningspolitiske råd og vurderinger. Viktigere er det å sørge for en sterk og tydelig offentlighet som kan sette norsk kvinneforskningens sentrale dilemmaer og vanskelige valg på dagsordenen og føre en kontinuerlig diskusjon om kontrakter, rammer og legitimeringsmuligheter, eller kortere sagt; som kan *forvalte* kvinneforskningsskapskapen i offentligheten. En slik *kvinneforskningsoffentlighet* vil kunne spille en vital rolle som del av kunnskapsgrunnlag for Seksjonens arbeid med forskningspolitiske råd og vurderinger. Og det må, som sagt, være en ambisjon for Seksjonen å stille de gode provoserende spørsmålene som kan vekke og drive en slik offentlighet til energiske og fantastiske forskningspolitiske inn- og utspill.

Noen presiseringer ...

Både Halsaa og Eeg-Henriksen tillegger meg påstander av svært generell karakter. Det er derfor nødvendig å understreke eller presisere anledningen eller situasjonen som ga utgangspunktet for min artikkel. Eeg-Henriksen skriver for eksempel at jeg påstår at *norsk kvinneforskning* er motstandere av integrering. Nå er tid og sted for oppkomsten av artikkels to overordnede spørsmål ganske så presist angitt. For å være enda et hakk mer presis: Premissene for omorganiseringarbeidet og selve arbeidet ble presentert og diskutert internt og på noen møter høsten og vinteren 97/98. Det handler for eksempel om den allerede nevnte forskningspolitiske seminarrekken på Senteret i Oslo, om kontaktmøtet for miljøene i Trond-

heim i oktober og om fagrådets møte i desember 97. Dette gir et begrenset tilfang og ikke noe grunnlag for å påstå eller mene at «norsk kvinneforskning» er motstandere av integrering. Jeg kan heller ikke se at jeg har påstått det. Tvert imot. I høringsrundene, både de eksterne og interne, ble integrering framhevet som en sentral ambisjon og som en viktig strategi fra kvinneforskningsmiljøene selv. Utgangspunktet for min uro og mine spørsmål er nettopp det *paradokset* Eeg-Henriksen synes å ville arrestere meg for: Jeg skal både ha påstått at norske kvinneforskere er motstandere av integrering samtidig som jeg beskriver strategier for å styrke integrering.

Jeg kan ikke se at jeg gir uttrykk for at «særtiltak» skal legges ned eller at den doble strategien ikke skal følges. Det jeg etterlyser er en kvinneforskningsoffentlig diskusjon om integrering, om ulike forståelser, definisjoner og strategier. Det er begrensninger og muligheter jeg er ute etter å få belyst. Jeg er ikke ute etter et avgjørende *enten/eller*. Om det er slik Beatrice Halsaa sier at kvinneforskere – i motsetning til undertegnede – har problematisert integreringsstrategier, hvor er så det nedfelt? Ved den første evalueringen av Senter for kvinneforskning i Oslo (1991) ble det rettet kraftig kritikk mot senterets integreringsarbeid. Hvor er denne diskusjonen videreført? Jeg finner få spor i kvinneforskningsslitteraturen.

Ifølge Beatrice Halsaa har jeg hevdet – uten belegg – at kvinneforskningsmiljøene baserer seg på foreldede og forenklete forestillinger om forholdet mellom vitenskap og samfunn. Dette får hun til ved å koble en helt presis referanse til Aant Elzingas advarsel til svenske forskningsmiljøer om å opprettholde en todelt forskningspolitikk med noen av de spørs-

mål jeg stiller i etterkant av KLOK-saken. Dette er *ikke* en kobling som jeg har foretatt. Jeg refererte Elzingas argumentasjon fordi den har relevans i forhold til opprettelsen av *ett* norsk forskningsråd. Spørsmålet jeg stiller er i hvilken grad vi i Norge har utnyttet denne konstruksjonen til å provosere det som måtte finnes av todelt forskningspolitikk. Dette er et *åpent* spørsmål, jeg kjenner ikke svaret. Jeg retter det heller ikke spesielt til (kvinne)forskere, men også til byråkrater og brukere av forskning. Jeg antar spørsmålet vil bli stilt under evalueringen av forskningsrådsreformen, som er bebudet rett etter årtusenskiftet. Når det gjelder KLOK-saken var det ikke høringsuttalelsene som ga grunn til uro, men enkelte avisinnlegg, presise referanser er gitt. Jeg er heller ikke opptatt av å ta stilling for eller imot KLOK, men av *i ettertid* å få fram mer komplekse forståelser av forholdet mellom vitenskap og samfunn, forskning og politikk, enn det som ble eksponert i den aktuelle situasjonen.

Halsaa skriver at jeg uttrykker meg generelt og abstrakt. Dette gir rom for mange tolkninger, Halsaa forstår for eksempel ikke hvordan jeg «bruker» sentrale begreper som integrering, statsfeminisme, poststrukturalisme, vitenskapsoptimisme og kvinneoptimisme. Det blir dermed uklart for henne hvordan jeg «vil bruke Seksjonen» og hva jeg vil med mitt forandringsprosjekt i kvinneforskningen. Det er nødvendig å understreke at jeg i min artikkel ikke er ute etter å *bruke* begreper så mye som jeg ønsker å bidra til en kvinneforskningsoffentlighet *hvor sentrale begreper, målsettinger og strategier kan drøftes*. Spørsmålene jeg stiller er riktignok åpne, men jeg synes nok også jeg både i selve teksten, i fotnoter

og i litteraturhenvisninger gir såpass presise retningsforslag at det burde kunne stimulere en diskusjon om legitimeringsmuligheter, rammer, betingelser, om gamle og nye drømmer. Det er ingen hemmelighet at jeg selv finner utfordrende tanker hos dem som har argumentert for at vi er på vei inn i en tredje forskningspolitisk fase. Jeg er også inspirert av den skissen til en utviklingshistorie for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning som Aino Saarinen laget i 1989. I utgangspunktet vil jeg mene at de problematiseringer, drøftinger og spørsmål som reises i disse fasediskusjonene og som handler om forholdet mellom forskning og politikk, vitenskap og samfunn, *bør* spille en rolle i utformingen av den nye seksjonens profil og arbeidsoppgaver. *Samtidig* som det er et *åpent* spørsmål hva framveksten av det forskningsavhengige samfunn betyr for norsk kvinneforskning.

Mister vi ikke energien om vitenskapsoptimismen forlates, spør Halsaa, og ber meg konkretisere hvordan dette sammenbruddet har skjedd norsk kvinneforskning. Mens jeg nettopp er usikker på om – eller i hvor stor grad – det har vært et slikt sammenbrudd i norsk kvinneforskning. I internasjonal feminisme har sammenbruddet *ikke* medført energitap. I min artikkel henviste jeg til *Kvinneforskning* 2/97, samt Braidotti, Haraway, Ørum og Simonsens arbeider, nettopp for å «belegge» at så ikke har skjedd.

Halsaa kobler min diskusjon av den todelte forskningspolitikken til en todelt organiseringen av arbeidet med kvinneforskningen i Forskningsrådet. Og synes det er vanskelig å forstå de praktiske konsekvenser av denne delingen. I avsnittet om «Forskningsrådet og forskningspolitikken» var hensikten min å

diskutere aktuelle temaer for arbeid med forskningspolitiske råd og vurderinger. Jeg tok derfor opp tre ulike måter å forstå forskningspolitikk på, som også i litteraturen framstilles som ulike faser. Verken to-delingen eller tre-delingen berører ansvarsforholdet mellom seksjonen og områdene.

Ikke mye å bjefte for ... ?

Eeg-Henriksen reagerer på at jeg refererer fra et uformelt seminar, og tillegger henne noe hun verken har ment eller sagt. Og det beklager jeg. Jeg oppfattet imidlertid *ikke* seminaret som uformelt. Det var annonsert bl.a. gjennom *Bulletine*, og det var forberedte innlegg. Det burde også framgå at det er *jeg* og ikke Fride Eeg-Henriksen som spekulerer over en mulig sammenheng mellom behovet for vaktbikkjer og de egne/autonome tiltak og strategier, idet jeg skriver: «Dette behovet [for vaktbikkjer] kan kanskje sees i sammenheng med den beskrivelsen Fride Eeg-Henriksen ga av hvordan særorganisering fremmer utvikling av en permanent paranoia – en må alltid være på vakt, [...]». Jeg vil gjerne fortsatt ha ansvaret for denne spekulasjonen.

Jeg innrømmer gjerne at jeg har store problemer med vaktbikkjemetaforikken. Den er ikke energigivende og fantasivek-

kende for meg. Vaktbikkjer vokter allerede etablerte «sannheter» eller eiendom, og de vokter *grensene*. Som Eeg-Henriksen skriver, er det lite spor i «mainstream» forskningspolitiske dokumenter av de kvinneforskningspolitiske bestrebelsene. Altså er det lite å bjefte for? Jeg tror det kan være mer fruktbart å se på arbeidet med de forskningspolitiske råd og vurderinger som et utviklingsarbeid, hvor ingen eier løsningene, men hvor utgangspunktet må være at kvinneforskning, som annen forskning, både er en del av problemene og løsningene. Gitt utfordringene og mulighetene i den nye uoversiktighet eller forskningsavhengigheten, hvor grensene mellom politikk og forskning ikke lenger er tydelige, ville jeg være svært forsiktig med å bringe inn vaktbikkjer. Internasjonale miljøer som har arbeidet med integrering høyt oppe på dagsordenen, har for eksempel utviklet metaforikk knyttet til det nomadiske (Braidotti) eller til kyborgen og prærieulven (Haraway). Kanskje er det å la seg inspirere av disse bildene en (pr)øvelse verdt?

*Elisabeth Gulbrandsen
seksjonsleder
Seksjon for kvinneforskning i
Forskningspolitisk avdeling
Norges forskningsråd*

LITT AV HVERT

KILDEN

Kvinneforskning har i tyve år vært utgitt av Sekretariatet for kvinneforskning, Norges forskningsråd. Sekretariatet ble lagt ned 1. september 1998, og to nye enheter ble etablert: Seksjon for kvinneforskning i Norges forskningsråd og KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning. KILDEN skal være en nettbasert tjeneste for og om norsk kvinne- og kjønnsforskning som vil fange opp relevant informasjon fra mange steder og i mange former, systematisere denne informasjonen og spre den i inn- og utland. KILDEN skal ikke dublere eksisterende tjenester, men supplere de oversikter, samlinger og verktøy som allerede finnes på feltet.

KILDENs primære målgruppe er kvinne- og kjønnsforskere, men vil også

betjene forskningspolitiske myndigheter, universitets- og høyskolesamfunnet generelt, forvaltere, studenter, media og det generelle publikum, når disse vil orientere seg om hva som foregår innenfor norsk kvinne- og kjønnsforskning. KILDEN vil ha et nært samarbeid med kvinne- og kjønnsforskingsmiljøene og forsøke å oppnå tett samhandling med brukerne, gjennom nettaktivitet, kurs og oppsøkende virksomhet.

KILDEN er fram til våren 1999 lokalisert i Norges forskningsråd, men vil så samlokaliseres med Kompetansesenter for likestilling og Likestillingsombudet. KILDEN har fire ansatte, fordelt på tre stillinger, samt en redaktør av tidsskriftet i bistilling: Nina Kristiansen (leder og ansvarlig redaktør av *Kvinneforskning*), Toril Enger (redaksjonssekretær for tids-

skriftet), Margrèt Næss, Anka Ødegaardshaugen og Gro Hanne Aas (redaktør av tidsskriftet).

KILDEN åpnet den 2.3.99 og har delt arbeidet inn i følgende områder:

Aktualitetsmagasin

KILDEN vil bli et nettbasert nyhetssenter for norsk kvinne- og kjønnsforskning, med presentasjoner, omtale av og/eller pekere til konferanser og seminarer, prosjekter, forskere og enheter. En kalenderoversikt over aktuelle begivenheter vil bli en viktig del av dette.

Registre og oversikter over kvinne- og kjønnsforskning i Norge

Hovedtyngden av arbeidet vil i startfasen legges i å bygge opp en nasjonal oversikt over kvinne- og kjønnsforskningsressurser. KILDEN vil samarbeide med kvinneforskningssentre som har bygd opp lokale kompetansekataloger, samt samle inn egne data. Til sammen vil KILDEN gi egne oversikter eller peke til andres oversikter over personer, prosjekter, sentre, nettverk, studier, arkiver, samlinger, diskusjonsgrupper, litteratur, tidsskrifter, grått materiale og finansieringsmuligheter innenfor norsk kvinne- og kjønnsforskning. KILDEN vil også kvalitetsvurdere og anbefale eksisterende tjenester.

Tidsskriftet *Kvinneforskning*

En av KILDENs hovedoppgaver er å utgi tidsskriftet *Kvinneforskning*. I tillegg til den papirbaserte utgaven vil vi legge deler av tidsskriftet ut på nettet: Vi vil

presentere siste nummer, legge ut utvalgte artikler eller numre i fulltekst og ha komplett, søkbar oversikt over alle artikler som har stått i bladet gjennom de tyve årene det har vært utgitt. En vil også ha muligheter til å bestille artikler og numre over nettet.

Nettstøtte/-kurs

KILDEN vil være en nettbasert tjeneste, en naturlig del av virksomheten vil derfor være å gi opplæring i bruk av nettet på ulike nivå. Dette kan være ulike typer kurs og veiledning:

- Bruk av nettet for nybegynnere
- Bruk av nettet for viderekomne
- IT-baserte metoder innen forskning
- Kildekritikk på nettet
- Utvikling av nettbasert informasjon / nettsteder

Primærdata

KILDEN har ikke ressurser innenfor dagens rammer til å bygge opp databaser med full tekst materiale eller konvertere papirbaserte arkiver til databaseformat. Men ved tilføring av prosjektmidler vil KILDEN kunne ta på seg disse oppgavene. Mulig materiale vil kunne være arkiver over kvinnesakspionerer eller kvinneforskningspionerer, viktige tekster i norsk kvinneforskning, «grått materiale» og lignende.

<http://kilden.ravn.no>

YOUNG

Edited by
Gestur Gudmundsson
 (Iceland)
Anne Scott Sørensen
 (Denmark)
Leena Suurpää
 (Finland)
Göran Bolin
 (Sweden)
Viggo Vestel
 (Norway)

Nordic Journal of Youth Research

YOUNG is an interdisciplinary journal of youth research. As part of the Nordic Youth Research Information (NYRI) network, it offers an overview of the wide-ranging youth field and opens up new dialogues between countries, research fields and traditions. It is therefore an indispensable tool for every student, researcher and library, indeed for all who are interested in youth questions. **YOUNG** is a quarterly which brought out its first volume in 1993. The first volume is now available on the Internet:
<http://www.sub.su.se/sam/nyri/young.htm>

From volume six (1998) • *John Thorup* Where is the ironic generation – On young media users' visual competences • *Tarja Tolonen* Schoolboys' fights and ambivalence about masculinities • *Ketil Skogen* A touch of class – The persistence of class cultures among Norwegian youth • *Tommi Hoikkala* Alosha and Tapio. Two cases of compared fathering • *Keith Roe & Gunilla Jarlbro* Delinquent boys and precocious girls: Gender, school, and problem behaviour in early adolescence

From volume seven (1999) • *Carmen Leccardi* Time, young people and the future • *Göran Bolin* Producing cultures. The construction of forms and contents of contemporary youth cultures • *Ola Stafseng* Youth and the welfare state • *Nicole Hennem* Young people and their parents: Between love and duty • *plus a review section*

Subscribe! Contribute! Spread the word!

To get an inspection copy, subscribe or obtain further information, please contact:
 Swedish Science Press, Box 118, S-751 04 Uppsala, Sweden.
 Tel: +46 18365566 Fax: +46 18365277 E-mail: info@ssp.nu
 Editorial assistant Heid Nøkleby E-mail: heid@hepp.uio.no Fax: +47 22676374

Subscription rates, volume seven, four issues (SEK)

Students Sweden, Denmark, Finland 190 • Norway, Iceland 165 • Other 200 (≈ 30 \$)
Individuals Sweden, Denmark, Finland 290 • Norway, Iceland 265 • Other 300 (≈ 40 \$)
Institutions Sweden, Denmark, Finland 425 • Norway, Iceland 370 • Other 410 (≈ 55 \$)



BIDRAGSYTERE

Kristin Asdal, stipendiat, Senter for teknologi og menneskelige verdier, Forskningsparken, Gaustadalléen 21, 0371 Oslo. Tlf.: 22 95 88 30. Faks: 22 95 88 45. E-post: kristin.asdal@tmv.uio.no

Toni Benterud, rådgiver, Seksjon for kvinneforskning, Norges forskningsråd, Postboks 2700 St. Hanshaugen, 0131 Oslo. Tlf.: 22 03 74 10. Faks: 22 03 72 21. E-post: tb@forskningsradet.no

Anette Borchorst, lektor, Institut for statskundskab, Aarhus Universitet, Bartholins Allé, byg. 331-332 DK 8000 Århus C. Tlf.: +45 89 42 11 33. E-post: ab@ps.au.dk

Brita Brenna, stipendiat, Senter for teknologi og menneskelige verdier, Forskningsparken, Gaustadalléen 21, 0371 Oslo. Tlf.: 22 95 88 44. Faks: 22 95 88 45. E-post: b.a.s.brenna@tmv.uio.no

Fride Eeg-Henriksen, instituttleder, Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK), Postboks 1156 Blindern, 0315 Oslo. Tlf.: 22 85 89 43. Faks: 22 85 89 50. E-post: fride.eeg-henriksen@nikk.uio.no

Helene Egeland, student, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo. Tlf.: 22 85 89 30. Faks: 22 85 89 50.

Eva Gothlin, föreståndare, Nationella sekretariatet för genusforskning, Göteborgs universitet, Box 200, SE 405 30 Göteborg. Tlf.: +46 31 773 56 03.

Faks: +46 31 773 56 04. E-post: eva.gothlin@genus.gu.se

Elisabeth Gulbrandsen, seksjonsleder, Seksjon for kvinneforskning, Norges forskningsråd, Postboks 2700 St. Hanshaugen, 0131 Oslo. Tlf. 22 03 74 38. Faks: 22 03 72 21. E-post: egu@forskningsradet.no

Beatrice Halsaa, forsker, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo. Tlf.: 22 85 89 30. Faks: 22 85 89 50. E-post: beatrice.halsaa@sfk.uio.no

Ragni Indahl, cand. philol., Filosofisk Prosjektsenter, Postboks 1145 Blindern, 0316 Oslo. Tlf.: 22 45 27 68. Faks: 22 45 27 45. E-post: ragni@virtu.no

Ann Therese Lotherington, forsker, NORUT Samfunnsforskning AS, 9005 Tromsø. Tlf.: 61 28 83 39. Faks: 61 28 81 90. E-post: Ann-Therese.Lotherington@samf.norut.no

Line Nyhagen Predelli, forsker, Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR), Postboks 44 Blindern, 0313 Oslo. Tlf.: 22 95 89 52. Faks: 22 60 77 74. E-post: line.n.predelli@nibr.no

Janneke van der Ros, amanuensis, Kjønn og politikkstudiet, Høgskolen i Lillehammer. Postboks 1004 Skurva, 2601 Lillehammer. Tlf.: 61 28 83 39. Faks: 61 28 81 90. E-post: Janneke.VanderRos@hil.no

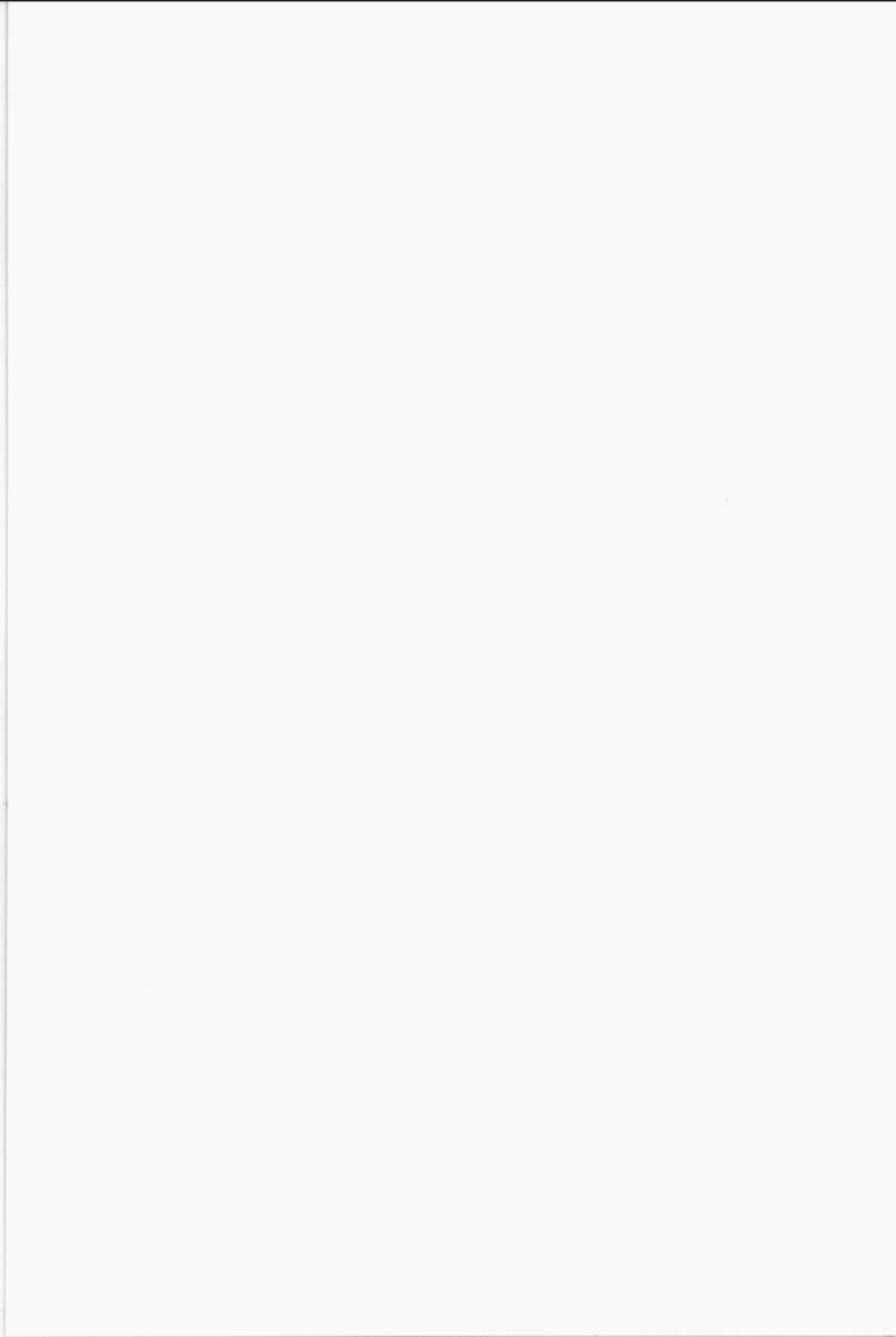
Hege Skjeie, førsteamanuensis, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Postboks 1097 Blindern, 0317 Oslo. Tlf.: 22 85 51 90. Faks: 22 85 44 11. E-post: hege.skjeie@stv.uio.no

Torbjørn Sudmann, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Bergen, Herman Fossgt. 12, 5007 Bergen. Tlf.: 55 58 88 41. Faks: 55 58 96 64. E-post: torbjorn.sudmann@hkv.uib.no

Joar Svanemyr, stipendiat, Seksjon for medisinsk

antropologi, Institutt for allmennmedisin og samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Oslo, Postboks 1130 Blindern, 0317 Oslo. Tlf.: 22 85 06 83. Faks: 22 85 05 90. E-post: joar.svanemyr@samfunnsmed.uio.no

Anne Søyland, rådgiver, Seksjon for kvinneforskning, Norges forskningsråd, Postboks 2700 St. Hanshaugen, 0131 Oslo. Tlf. 22 03 74 28. Faks: 22 03 72 21. E-post: as@forskningsradet.no





I dette nummer:

Hege Skjeie: Kjønn og politikk

Toni Benterud: Om maktutredningene i Norge, Danmark og Sverige
og om kvinneforskernes kamp for faglig innflytelse

Anette Borchorst: En kort kommentar om den danske
magtudredning

Janneke van der Ros: Fra statsfeminisme og statsfeminister til
femokrater

Line Nyhagen Predelli: Emansipasjon av kvinner hjemme og ute:
Misjonsfeminisme og dens mottakelse blant misjonsbevegelse
og kvinnebevegelse

Kristin Asdal og Brita Brenna: Samtaler over tid

På Lyckans väg – om Nationella sekretariatet för genusforskning
Intervju med Eva Gothlin

Anne Søyland: Å koke kaffe på – en eller annen – spiker

Torbjørn Sudmann: Fra ubehag til vitenskap. Fra en undersøkelse
om fysioterapeuters håndtering av kroppslig nærhet

Joar Svanemyr: Prevensjon som problem og kroppen som aktør:
Kroppsliggjøring av struktur og mening

Kvinneforskning nr. 3-4/98